

KNJIŽEVNI JEZIK

25/1-2

INSTITUT ZA JEZIK

Izdavač:
Univerzitet u Sarajevu
Institut za jezik

Za izdavača:
Alen Kalajdžija

Redakcija:
Hasnija Muratagić-Tuna
Mirjana Popović
Naila Valjevac
Hanka Vajzović
Alisa Mahmutović

Urednik:
Alen Kalajdžija

Sekretar:
Aida Kršo

Dizajn&DTP:
a. PERFECTA, Sarajevo / Adis Duhović

Korice:
Alen Ajanović

Štampa:
Fojnica

Godina izdanja:
2014. godina

UDK ISSN 0350-3496

811.163.43*

KNJIŽEVNI JEZIK

25/1-2

INSTITUT ZA JEZIK

Sarajevo, 2014.

SADRŽAJ

1. Mehmed Kardaš:	
REFLEKSI JATA STAROBOSANSKIH ĆIRILIČNIH	
NATPISA	7
2. Indira Šabić:	
APOTROPEJSKA MOTIVIRANOST IMENOVANJA	
LJUDI U SREDNJOVJEKOVNOJ BOSNI I HUMU	27
3. Haris Čatović:	
ORTOGRAFSKE I FONETSKO-FONOLOŠKE	
ODLIKE KUNOVSKOG ZAPISA	45
4. Alen Kalajdžija i Adnan Kadrić:	
O JEZIČKIM OSOBITOSTIMA PRIJEVODNE	
ALHAMIJADO LITERATURE U KONTEKSTU	
PREPORODNOG PROSVJETITELJSTVA DRUGE	
POLOVINE 19. STOLJEĆA	67
5. Sumeja Kapo:	
NEKE TIPIČNE FONETSKO-FONOLOŠKE OSOBINE	
BOSANSKE <i>ELIFNICE</i> IBRAHIMA BERBIĆA U	
ODNOSU NA DIJALEKATSU BAZU I JEZIČKU	
TRADICIJU	95

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

6. Ivana Tomić:	FRAZEMI U VARICI FRA ANTUNA KNEŽEVIĆA	115
7. Alisa Mahmutović:	FRAZEMSKA ANTONIMIJA U EPSKOJ POEZIJI	135
8. Aida Kršo:	DISTRIBUCIJA AORISTA I IMPERFEKTA U NOVINARSKOM STILU SAVREMENOG JEZIKA	153
9. Jasmin Hodžić:	PROZODIJSKA OBILJEŽJA IMENICA NA PRIMJERU TELEVIZIJSKE DRAME HASANAGINICA (1983)	165
10. Mirjana Popović:	VEDAD SMAILAGIĆ, UVOD U LINGVISTIKU	187
11. Haris Ćatović i Sumeja Kapo:	BIBLIOGRAFIJA RADOVA KNJIŽEVNOG JEZIKA (1972–1981)	191
	UPUTA AUTORIMA	209
	PODACI O AUTORIMA	211

MEHMED KARDAS

REFLEKSI JATA STAROBOSANSKIH ĆIRILIČNIH NATPISA

Sažetak: U radu se analizira refleksi jata u srednjovjekovnim bosanskim ćiriličnim epigrafskim tekstovima. Podjela epigrafskog korpusa na dvije razvojne faze – *ktitorsko-nadgrobno* i *epitafsko* – podudarna je i sa zamjenom jata, tako da najstariji tekstovi čuvaju jat u svojoj starijoj vrijednosti, dok mlađi spomenici epitafskog razdoblja potvrđuju i različite reflekse, od kojih je ikavski upravo najfrekventniji, a uočava se već od 14. stoljeća.

Ključne riječi: refleksi jata, epigrafika, ćirilični natpisi, ikavski manir

Pri definiranju osnovnih karakteristika refleksa jata na epigrafskim spomenicima postavlja se nekoliko problema od kojih važno mjesto pripada grafiji kojom se pisari služe za obilježavanje jekavskog / ijkavskog refleksa. S tim u vezi je i pojava grafema ē na mjestu nekadašnjeg kratkog jata, što može ponekad izgledati da se tu krije njegova ekavska zamjena. No, prije nego što se ukaže na ovu grafijsku osobinu, potrebno je istaći da ikavski refleks čini obilježje lapidarnog žanra te da prisustvo leksičkog ikavizma na spomeniku sa neikavskog terena može potvrđivati postojanje pisanog manira.¹ Naime, prisustvo ikavizma na najstarijim spomenicima sa

¹ Kao što je poznato, ikavski refleksi jata obilježje je srednjovjekovnih povelja, ali se ikavizam „smatra pisarskim manirom većine srednjovjekovnih bosanskih rukopisa. Potvrđen je već u *Grigorović-Giljferdingovim odlomcima evanđelja* iz 13/14. st., i masivno u *Kopitarovu evanđelju* (14/15. st.) kao i u sva tri zbornika: *Hvalovu* (1404. god.), *Mletačkome* (početak 15. st.) i *Radosavljevu* (polovica 15. st.)” (Jurić-Kappel 2008: 210).

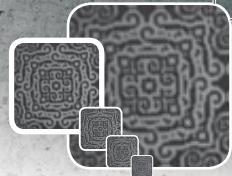

bosanskohercegovačkoga terena u literaturi je postao općeprihvачen stav, ali za pojedine žanrove te pismenosti nije ukazano kakav status imaju pojedini ikavizmi u pisanoj riječi, niti je dovoljno definirana činjenica da se iza svakog ikavizma sa neikavskog terena ne može kritički očitovanje manira. Stanje postaje složenije s obzirom na okolnost da pisana riječ ne mora odražavati govorno stanje (Peco 2007: II: 396). To bi značilo da određeni spomenik nastaje međudjelovanjem dvaju suprotnih procesa: jedan se očituje u težnji pisara da zadovolji kriterije manira, dok bi se drugi očitovao u težnji da u pisani riječ unese ponešto iz svog govora. Ovakvo promišljanje ima uporište u dosadašnjim pokušajima da se odgovori na ikavizme potvrđene na epitafima stolačkoga kraja. Tako Peco ostavlja mogućnost da se iza ovih ikavizama krije govorna osobina klesara koji su tu mogli dolaziti sa zapadnijih područja gdje su se regrutirali (Peco 2007: I: 318).² Ukoliko bi se na taj način i mogli objasniti ikavizmi na ovom području, teško bi se mogli objasniti ikavizmi u dubini istočnohercegovačkoga dijalekta, primjerice, na natpisima iz okolice Trebinja.

Posebnu prepreku u stvaranju jasnije slike o refleksima jata predstavlja kratkoča epigrafskoga teksta, dok s druge strane kratkoča može biti kriterij potvrde manira. Naime, kratak tekst govori da pisar mora na gnomičan način izraziti poruku, a sam izbor ikavske lekseme na tako kratkom tekstu govori da je ona produkt njegove svjesne selekcije po sistemu prestižnosti. Podjela epigrafskoga korpusa na dvije razvojne faze³ podudara se i sa zamjenom jata, gdje najstari-

² Marinka Šimić isključuje postojanje ikavskoga manira tvrdnjom da ikavski primjeri na stolačkim natpisima svjedoče „da se ovdje u prošlosti govorilo hrvatskim štokavskim ikavskim govorom“. Vidjeti tekst *Jezik boljunskeh natpisa* (http://www.croatianhistory.net/etf/boljuni_m_simic.pdf), str. 5.

³ Razdoblje najstarijih spomenika trebalo bi obuhvatati kraj 10. ili početak 11. stoljeća, vrijeme u koje se stavlja *Humačka ploča*, i trajalo bi do kraja 13. stoljeća. Tu se govori o ktitorskim pločama, poput *Humačke i Kulinove*, koje govore o sakralnim objektima i licima koja podižu te objekte, s jedne strane, ili o nadgrobnim pločama visokih dostojačstvenika (župana, sudijske, kaznaca), s druge strane. Zato je razdoblje najstarijih epigrafa najprijetnije zvati *ktitorsko-nadgrobnim*. Za razliku od prvog razdoblja, drugo razdoblje može se zvati *epitafskim*, a trajalo je od početka 14. do kraja 16. stoljeća.

ji spomenici čuvanjem jata odražavaju i njegovu izvornu diftonšku vrijednost. Jedini primjer zamjene jata na najstarijim spomenicima uočen je na *Natpisu Pribiliša* iz 1241. godine:

[† ваь днн пръвовѣрнаго крала владислава прѣставн се рапъ
--- нала **порнкъломъ** жупанъ прнѣншъ] Ploča župana Pribiliša
(128).

Za razliku od najstarijih spomenika koji čuvaju staru vrijednost jata, mlađi spomenici epitafskog razdoblja potvrđuju i različite refleksе, od kojih je ikavski upravo najfrekventniji, a on se uočava već od 14. stoljeća. Kao što je istaknuto, ikavizam na istočnijem terenu potvrđuje prisustvo manira već činjenicom da nije svojstven govornoj riječi, dok ikavizam zapadnjeg terena ima uporište u dijalekatskoj bazi. Naš epitafski korpus je u tom smislu interesantan, jer su najveće koncentracije epitafa prostor uz desnu obalu Neretve prema Stonu, ili preciznije, prostor današnjeg centralnohercegovačkoga govornoga tipa, i širi prostor današnjeg istočnobosanskoga dijalekta. Za oba ova dijalekatska terena dijalektolozi pretpostavljaju prvobitnu ijkavsku zamjenu jata. S druge strane, manji broj spomenika koji su pronađeni zapadno od linije Bosna – Neretva, koja se uzima kao stara granica ikavskog i ijkavskog terena (Brozović 1973: 82–84), potvrđuju da je ikavski refleks već vrlo rano ušao u pisanu riječ. Nameće, radi se o starom zapadnoštokavskom narječju, čije su pojedine crte upravo obilježje spomenutog manira. Njegova sastavnica bio je i prostor nekadašnjeg zapadnohumskoga dijalekta. Međutim, korpus analiziranih spomenika, podijeljen u smislu stare ikavsko-ijekavske granice, govori da je broj sačuvanih epitafa sa zapadnoga terena vrlo ograničen, što nameće pretpostavku da ova pismenost u srednjem vijeku nije bila toliko prisutna kao u istočnijim dijelovima. Jedino bi teren zapadnohumskoga dijalekta mogao činiti izuzetak na osnovu nekoliko sačuvanih nekropola uglavnom uz obalu Neretve. Zapravo, sa zapadnohumskoga područja je 12 spomenika, uglavnom s kraja 14. ili iz 15. stoljeća, i to: *Natpis Vignja Miloševića* iz Kočerina, po jedan natpis sa nekropola iz Lištice – *Natpis Marka i Divne* sa

Centralno mjesto pripada 15. stoljeću, iz kojeg je najveći broj epitafa.

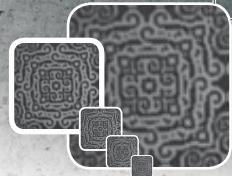
KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

nekropole Ledinac, *Natpis Vitka* s nekropole Mokro i *Natpis Radonje Markovića* s nekropole Knešpolje, zatim *Epitaf Radovana Rakočića* iz Čerina, natpsi *Ivana Mršića* i *Radiše Zloušića* iz Knešpolja, četiri natpisa sa nekropole Bakri kod Čitluka (natpsi porodice Komlinović) i *Natpis Jurja Ivanovića* iz Arapa. Neretva kao granica uzeta je s obzirom na to da je i činila staru granicu. Npr., *Natpis iz Arapa* kod *Slipčića* danas pripada jekavskoj oazi zapadnohercegovačkoga dijalekta, s tim da A. Peco smatra da ranije nije bilo tako, što potvrđuje ikavski toponim *Slipčići*, iako je mjesto uz samu obalu Neretve⁴. Takvo stanje pokazuju i naši spomenici. Iako oni ni po obimu teksta ni po brojnosti nisu dovoljni za iznošenje čvršćih zaključaka, interesantno je da je broj ikavskih refleksa popriličan, s obzirom na gore navedenu činjenicu, što bi odgovaralo i dijalekatskom stanju zapadnohercegovačkoga terena, za čiju se ikavštinu tvrdi da je dosljednija nego u zapadnoj Bosni (Peco 2007: II: 25). Naime, na ovim epitafima nije ni pronađen drugi refleks.

Ikavski refleksi zabilježeni su u sljedećim leksemama:

čovēk-	[да ε: знати: свакомъ: човикъ :юран: нвновнѣкъ како: стекохъ :благо:] Arapi (13);
živē-	[† а се лежи нвань маршнѣкъ живињъ лнть пн много нь зенмлн] Kruševac (6);
sék-	[и ускоше каменъ на ѡца марка и на матерь днвнъ] Ledinac (2), [камн: ускуе : раднуъ: ковау] Arapi (13);
Stépan	[се лежи внгань милошевнѣкъ служи банъ степанъ и кралъ ткъ и кралъ дабншн и кралнци грѹбн и крала остан] <i>Natpis Vignja Miloševića</i> (1);
vrēme-	[и то вриме дондє и свадн се остоћ краль с херцегомъ и з боснмъ и на ћгре пое остоћ то вриме мене внгна дондє конъунна] <i>Natpis Vignja Miloševića</i> (1);
lēt-	[† а се лежи нвань маршнѣкъ живињъ лнть пн много нь зенмлн] Kruševac (6);

⁴ A. Peco, naime, i na osnovu toponima uz obale Neretve zaključuje o najstarijoj ikavsko-ijekavskoj granici. Centralnohercegovački toponimi imaju ijekavski refleks, dok zapadnohercegovački imaju *i* < ē. (Up. 2007: I: 318, 322).

Komlénović [† а се лежн нваншь КОМАЛНОВНЊЬ] Bakri (9), [† а се лежн кнезъ паваш КОМАЛНОВНЊЬ] Bakri (12);

vér- [У днн воєводе сандаль кон га поутено и вирио служаше] Bakri (12).

Što se tiče epitafa sa teritorije zapadno od rijeke Bosne, njih je, s obzirom na teritorijalnu razuđenost, veoma malo sačuvanih. U ovu grupu išli bi natpisi iz Pojske i Malog Mošunja kod Zenice, dva natpisa iz Gornjeg Turbeta kod Travnika (jedan je tepčije Batala), te dva sjevernija natpisa iz Osretka kod Kulaša (Doboj) i Mišinaca kod Dervente. Da broj sačuvanih spomenika opada idući prema zapadu, potvrđuje potpuni izostanak epitafa na terenu zapadno od Vrbasa. Naime, zapadno od Vrbasa jedini primjeri epigrafskog žanra vežu se za glagolske natpise iz Kijevaca kod Kozare, Kolunića kod Bosanskog Petrovca i Bužima kod Bihaća. Epitafima sa prostora međuriječja Bosne i Vrbasa treba pridružiti i nekoliko spomenika iz okolice Livna. Radi se, naime, o prostoru starog livanjsko-vrbaskoga dijalekta (Brozović 1970: 387). Nažalost, broj epitafa vrlo je oskudan i ne daje ništa značajno u pogledu zamjene jata, iako je teren poseban s obzirom na pretpostavke da se prvobitni ikavizam mogao začeti upravo na prostoru ovog staroga dijalekta (Brozović 1985: 66). Na epitafima između Bosne i Vrbasa zabilježeni su ikavizmi u ovim osnovama:

bê-, vê-, mrê- [а се пнса вјкашна свомь гднн --- рат кон мс бншс веомъ съблуднъ зато молъ вась господо не настјпантे на нь ере јете вѣ бнти како онъ а нь не море како в(н) и да вицте да ѡете Умртн и вси ви дому погнјутн правн] Pojska (253);

lêt-, prê- [и послн. оузвѹен(нѣ) грєба на јетврьто лнто тон пнсањь на јуань а придалн се б(ог)у ѿба на лнт(н)хъ кн --- мъ жнв ---] Gornje Turbe (255).

Natpis kod Dervente ima jedan primjer ijekavizma u prilogu *ovdje < ovdê:*

[ѡвднс лежн мнтран вјкановнЊь на сваѡн башнн за цара сѹлмана] Mišinci (281).

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

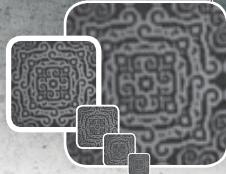
S druge strane, na epitafima sa jugozapadnoga područja jedino dva natpisa iz Starog Sela kod Donjeg Vakufa nude potvrde ikavskog refleksa. Jedan od njih je i znameniti *Epitaf Radojca Bilića*:

*bēl-, vēk-, [сє камн радонца **БИЛНЋА** милюстњу божномъ н с помоћниу рода мога нзндахъ многоуасну гробнициу н поставнхъ си камн на гробницн моен н үготовињъ си **ВНУН** домъ за жнвота својга ако хоће гнь бгь сећи н дрѹгъ моему молу братню н стрнє н **НЕВНСТЕ** приступнте н жалнте ме н не попнранте ме ногама јре ћете бнти ви каковъ єсмь ћ а ће ћи бнти какови єсте ви] Staro Selo (279);*

*dēt- [сє+ кѹћа+ мнаљтна+ мароев(нћа) н не говор+ жене+ владисаве н нију **ДНТЦЕ** н н њме мнаљтнъ да се+ ннкторъ+ не ставн+ ш нијми] Carevac (261).*

Razmatramo li natpise sa prostora istočnobosanskog i istočnohercegovačkoga dijalekta, a na osnovu iznesenog stava da prisustvo ikavizma može potvrditi postojanje pisanoga manira, važno je istaći to da prvi prostor pripada zapadnom dijalektu, dok je istočna Hercegovina u okvirima istočne štokavštine, odnosno starog istočnohumskoga dijalekta. Iako je visok stepen ujednačenosti između epitafa sa terena istočne Bosne i onih iz Hercegovine, činjenica da oni pripadaju dvjema dijalekatskim zonama u jezičkom smislu mogla bi značiti da pojedine diferencijalne crte mogu biti kriterij za stvaranje dva tipa epitafa. Istina je da je i broj takvih pojedinosti minimalan, posebno ako se ima u vidu to da su i dijalekatske razlike u periodu u kojem su nastali spomenici poprilično male. Uzme li se u obzir pisani manir, razlike su još manje. Međutim, uza sve navedene nedostatke ove podjele, ovdje će se pokušati sprovesti podjela na *istočnobosanski* i *istočnohumski* tip epitafa. Spomenici ovih dijalekatskih područja, za razliku od onih sa zapadnjijih terena, osim ikavizma koji funkcioniра u okviru manira, pokazuju i ijekavski refleks, koji je u stvari u dijalekatskoj osnovi.

Interesantno je da je ikavski refleks jata najprisutniji u leksemama koje su ujedno i najfrekventnije, a to su oblici glagola *sēći*, vlastito ime *Stépan* i naziv za natpis – *bēlēg*. Stoga je u ovim leksemama najilustrativniji dokaz funkcioniranja manira. Posebno je izrazito

prisustvo ikavskog lika glagola *sjeći* na natpisima stolačkoga kraja, ali se u takvom liku javlja i na natpisima iz Vlađevine kod Rogatiće, Ričice kod Kraljeve Sutjeske, te na jednom od krugova Kulinove ploče:

Istočnohumski:

sêk-

[† а се лежн вјукнћь вјукнћь а **Чнје** на нь мати радосава нь се] Opličići (33), [а се лежн влаћ владисалнћ пнш семорад **Чнје** вјк на ѡца] Boljuni (66), [а се лежн радну а брат **Чнје** драгиша на брат а се пнш днк семорад **Чнје** ковау милинћ] Boljuni (70), [милинћ кову **Чнје**] Boljuni (73), [а се лежн петар вјукнћ а **Чнје** петко на брата] Boljuni (74), [а се лежн радну владисалнћ а **Чнје** на ме штац боже ти га помози] Boljuni (75), [нека се зна камн о **Чнје** вј павезе а син мѹ мнобрать н милионко н брата] Slivlje (166);¹

Istočnobosanski:

[а за нимъ ^{не оста} нн снъ нн братъ а на нь **Чнје** камн неговъ воєвода мнштошъ] Vlađevina (223), [а брата ми **Чнкоше** н јуниншее връхъ мене кръвъ незан(м)нтъ] Ričica (242), [азъ пнса обрадъ **Чнје** миљост] Kulinova ploča, natpsi i krugovima (254);

Istočnohumski:

bélég-

[сн **Блнгь** поставн на ме братъ мон воєвода петар] Radimlja (45);

Istočnobosanski:

[ва нм€ тво€ прнунста · тронце · гдна · гстн миљтна **Блнгь** родомъ црннушањ погнб нно него ли миљстн божнен жнти] Humsko (190); [сн **Блнгь** поставн госпођ вјакава с монимн добримн жнвъ ми вјерно служаше н мртвъ ми послужи] Korošići (245), [н поставн **Блнгь** го(сподн)нь вјкосавъ н братъ мѹ браћ(н)ь с братишмъ] Vražići (283), [а поставн син **Блнгь** дъва снна божнукъ н драгуљнъ] Piperi (286), [(пост)ав(нш)е: **Блнгь** :г: сннове: првъко н рад(мн)ль: н радн(ац)ь тко ће сн: **Блнгь** погубнти (п)огубн га богъ] Ruškovac (290), [а се лежн драгое юнотнћ тјпковнћ племенитн свиљнишанинъ а постависта **Блнгь** ·в· сна миљбрать н прибрнль а тъко ће сн **Блнгь** погубнти погубн га бы] Peljave (303), [а поставн неговињъ седамъ снновъ на немъ **Блнгь**] Sniježnica (305), [† а се лежн жупанъ юрео конно погбесе на поутено службен за св(о)г_гдна а **Поблнж** га кнезъ] Krušovo (39), [се лежн воєвода мнштошъ своимъ (с)нномъ стјпкомъ свому гднѹ влатку влаћевнћу конъ ногу кон мѹ послужи жнвъ а мртвава **Поблнж** божнмъ (п) омоћио н кнеза павла миљстнju] Vlađevina (222);

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

Stépan,
Stépko

Istočnohumski:

[† се лежи добри радоје синь војводе **СТИПАНА** н(а) свон башнин на батнога] Radimla (45), [† а се сто војводе СТИПАНА миорадовића а попови га војвода петар синь м] Ošanići (56), [и се лежи **СТИПКО** радосални боже давно ти самъ легаш и веље ти мн є лежати] Premilovo (89), [се лежи раба бжна полнхранија а зовомъ миришкимъ госпоја радаја жоупана нењца унхорића кујунци а невѣста жупана миљићна дражнвојевићка а каџићи синкј сестра] Veličani (102);

Istočnobosanski:

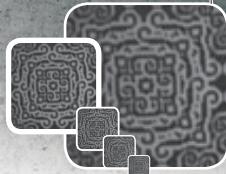
[† а се лежи вогњишњи кунеза **СТИПКА** --- синь на съвођон земли на плес(менитон)] Kotorac (207).

Pored ovih najfrekventnijih leksema, tu se mogu dodati i neki drugi ikavizmi koji su mogli imati status leksičkih. Naime, iako nisu brojni, nema sumnje da je jezik nadgrobnog spomenika imao i lekseme koje su imale posebnu privilegiju u odnosu na neke druge. Zato se pojava ikavskog lika takvih leksema treba posmatrati u sklopu pisarske težnje da zadovolji estetski kriterij kroz ikavicu, ali treba spomenuti da su neke od tih leksema sa ikavizmom imale status leksičkih i u ostalim žanrovima pismenosti. Već je rečeno to kako kratkoća epigrafskoga teksta može značiti da je izbor ikavske lekseme pisarev, kako bi pisar pisanoj riječi dao drukčiji ton. To potvrđuje i njihova funkcija u poetski najuspjelijim dijelovima teksta. U ovu grupu ikavizama spadaju osnove *mrē-*, *vrēm-*, *vēr-*, *grēh-*, *svēt-*, ali i ikavizmi u vlastitim imenicama. Prve bi se mogle tretirati i kao dio leksike specifične za ovaj žanr. Takva ekspresivna leksika neophodna je za iskazivanje poruke.

Ovakve lekseme prisutne su na sljedećim epitafima:

mrē-

[за мога гна службје бодоше ми и съкоше ми и стъраше и тон смртни не допадохъ и **Умрихъ** на рођство христово и ги ми војвода ахрили и љупата и побе(лъ)жни] Varošište (224);

vrēm-	[† а сен лежн кнез(ъ) раднвон влатковнћь ӯ тон врнме наинболи мјжкь ӯ дјбравахъ бнхъ] Opličići (36);
vēr-	[а прнста ӯ күћн каџнца санка н жупана бнлнћка с поутеннемъ н прнѣ свою внрѹ н вишнѹ славѹ] Biskup (178);
grēh-	[н догъ мѹ не стришнхъ прнѣтеле не нзгүбнхъ] Hutovo (29);
bēl-	[а прнста ӯ күћн каџнца санка н жупана блннћка с поутеннемъ] Biskup (178), [ѡво млаинице (к)үпн вүнн н үүро блннћ н покрн гавро үүкало ѿт снме ѡбара] Jošanica(258);
dēv-	[а се лежн влад _и сава днвнца] Humi-Lišani (17), [† а се лежн днвацъ златарь н свономъ женомъ] Mršići (241);
Ozrēn	[ва нм€ божн€ а се лежн озрннъ копневнћь жупанъ кнеза павла] Varošište (224).

Međutim, pored ovakvih, zabilježeni su ikavizmi i u ovim osnovama:

bē-	[хасанъ н ахматъ дъва радиловнћа снна н што старн хасанъ ӯмо е н што бнеше єрь бнш€ ӯзүръхъ уовеке а юнауе юнака] Čadovina (217), [а се лежн добрн гѓнъ гостъ мншленъ комѹ бнш€ пр(нредно) по ӯреднн аврамъ свое венлико гостолѹбство] Puhanac (249), [снна ӯ нега не бнш€ снновъцъ камн споства] Pragani (310);
hotē-	[а се камен (м)ирисава м€шиинића ӯ добровга гдна воде хотнхъ н могохъ] Tvrdoci (189);
vēdē-	[ма ѡсветн м€ раде прнбисалнћь како є внднто добромъ н гѓномѹ] Zovi Do (172);
volē-	[волнн ўловъкъ комѹ мѹ годѣ слѹжнти гонсподѣнѹ а комѹ годѣ слѹжаше вѣрнъ мѹ беше] Donji Dopasci (234).

Za razliku od navedenih ikavizama, drukčiji status imaju ikavizmi koji su karakteristični i za ijekavske govore. Takav je prijedlog *prid* < *prēd*:

[када прндеши **прндъ** гѓа нашега нсѹ є^дно (спо)мєнн н нась свонхъ рабов] Puhanac (249).

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

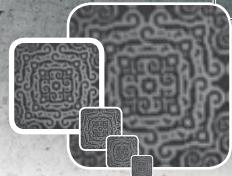
Za ikavski refleks u prilogu *ovdi* < *ovdē* obično se kaže da se radi o tipičnoj istočnobosanskoj dijalekatskoj crti. Natpisi iz Dištice kod Olova i Vlaholja kod Kalinovika odražavaju takvo stanje, dok se na kratkom *Natpisu iz Uboskog* kod Ljubinja pojava ikavskog oblika mora dovesti u vezu s ikavskim govorima.⁵

[о драгонло новаковнѣ лежи **овдн**] Dištica (238), [† си блгъ кнеза тврьднсава брсннѣ поутен внте, **овдн** ћдњъ донде] Bujakovina (187), [† **овдн** ўмхъ мънао остоё неци] Ubosko (97).

Stanje postaje nešto složenije kad se govori o bilježenju ijekavskog refleksa jata, zbog toga što grafijski sistem nema slovo za fonem /j/. U literaturi koja se bavila srednjovjekovnim pisanim spomenicima izrečena su različita mišljenja u pogledu grafije є na mjestu jata – od stanovišta da se u grafemu є krije ekavizam, do najnovijih shvatanja da se tu krije vrijednost jata u vidu fonematskoga diftonga, a sama grafija є izabrana je po sistemu njemu najbliže vokalske vrijednosti є /e/ (Nakaš 2010: 152)⁶. S obzirom na to da je veći broj epitafa upravo iz perioda kada se i vrši ijekavska zamjena jata, trebalo bi očekivati da u njima nađemo potvrdu za ovakva grafijska rješenja. Međutim, prepreku ponovno predstavlja kratkoća teksta, tako da je i na najdužim natpisima vrlo mali broj leksema u kojima se očituje jat. Bez obzira i na tu činjenicu, za određeni broj natpisa u grafiji є može se isključiti mogućnost njegove ekavske realizacije. Ovdje treba reći da se grafijom є ne bilježi samo vrijednost jata u kratkom slogu, nego

⁵ U ikavizmu u prilogu *ovdi* sa istočnohercegovačkoga dijalekta Peco vidi utjecaj ikavskih govorova (Up. 2007: I: 88).

⁶ Analizirajući grafijske posebnosti najstarijih krajišničkih pisama L. Nakaš ustanovljava da se u grafiji є za kratki slog najvjeroatnije krije diftonška vrijednost jata a ne ekavizam, dok se u dugom slogu grafijom не pokazuje proces njegove ijekavske defonemizacije. To bi značilo da se izvorna vrijednost jata duže čuva u kratkom slogu (naravno uz pretpostavku da na svim terenima nije isti karakter ove pojave), što potvrđuje sljedećim argumentima iz pisama: (1) dosljedna upotreba не u dugom, є u kratkom slogu; upotreba є na mjestu kratkog jata uz -но < -êl; alterniranje є sa ligaturom ће; upotreba -еп- (<-ir-) umjesto -ѣп- kao rezultat hiperijekavizma (hiperdiftongizacije). Naravno, sve ovo potpomognuto je sličnom tendencijom koju pokazuju povelje srednjovjekovne vlastele. O tome detaljnije v. L. Nakaš (2010: 150–160).

da pisar i dugi slog zna obilježiti ovom grafijom. Da se tu radi o bilježenju njegove diftonške vrijednosti ili defonemizacije u pravcu *ije / je* potvrđuje prisustvo drugih refleksa, uglavnom ikavskih na istom spomeniku:

[**ВОЛНН УЛОВЕКЬ КОМУ** мѹ годѣ слѹжнти гонсподѣну а комѹ годѣ слѹжаше вѣрьнь мѹ **беше**] Donji Dopasci (234), [а се лежн твртко вѹкаць а си **БНЛЕГ СЕҮЕ** үнѹк мѹ нванско н пнса] Karavica (204), [**ХАСАНЬ НАХМАТЬ ДЬВА РАДНОВНЋА СННА Н ШТО СТАРН ХАСАНЬ ҮМРО** є н што **БНЕШЕ ЕРЬ БНШЕ ҮЗҮРХЬ ҮОВЕКЕ** а юнаує юнака] Čadovina (217).

Ako se uzme u obzir činjenica da je diftonška vrijednost duže čuvana u kratkom slogu, dok se u dugom defonemizira u pravcu *ije*, onda bi trebalo očekivati da pisar unutar istog spomenika za dugi slog koristi *he*, a za kratki ili *e* ili grafem *ѣ*. Međutim, samo je nekoliko slučajeva gdje se može potvrditi *he* / *ѣ* za dugi / kratki slog.

[† а се лежн кнезъ влаћь **БНЕЛНЋЬ** ў свошн цркви ў светомъ лазару **УЛОВЕҮЕ** тако да **ННЕСН** проклеть не тнкан ў ме] Vlahovići (95), [овн --- **УСНЕКОХЪ** на се за жнвота молу ви се братъ н господо немонте ми кости **прѣтресати**] Hodovo (51).

Grafija *e* za */je/* u leksemama koje imaju poseban status u ovom žanru (b  l  g, l  to) motivirana je osobinom koja se krije u op  enitoj pisarskoj tradiciji da se za */l/* i */ń/* upotrebljavaju grafemi *l* i *n*. Starijim pravopisnim rješenjima se obja  njava i oblik *  cek* na jednom boljунskom natpisu, gdje je iskori  tena ortografska odlika po kojoj є ima vrijednost */je/* u postvokalskoj poziciji.

Osim toga, u osnovi *b  l  g*- ikavski refleks prvog jata karakteristi  an je i za neikavske govore i za standardni jezik. Na osnovu ovakvog shvatanja, u potpuno ikavskoj leksemi *bilig* treba vidjeti pisarski manir, a u obliku *biljeg* govornu crtu, jer je ikavizam dobijen fonetskim putem (*ilj <   lj*):

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

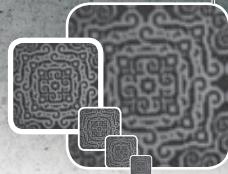
- bêlég- [а се лежи твртко вјукаць а си **бнлег** сеуе јнјук мј нванко и писа] Karavica (204), [а си **бнлегъ** поутенога вијза воевоје радивоје опрашића докле бијхъ поутено и гласнто пресијхъ и легохъ ј түхон земљи а **бнлегъ** миј стон на бащни] Orašići (226), [а си **бнлегъ** сјујмана ошкопије] Dumanjići (230), [тиме --- б(р)атије миј вјукъ **побнлеки**] Đurđevac (315);
- lét- [а се лежи ... **лето** зији днн и] Stepen (158), [а се лежи овде степко радивојенћије погреје се вј **лето** зво] Crnići (320);
- želé- [а се лежи раб божији гомбалнју јужноме **желет** овог свјета] Goražde (191);
- čovék- [а се лежи добрији юнакъ и **чоек** влатко вјковијији пинше симорад] Boljuni (77).

Na osnovu ovih osobina, na određenom broju epitafa gdje se našlo є на mjestu nekadašnjega kratkog jata, trebalo bi vidjeti ili njegovu diftonšku vrijednost ili defonemizaciju u pravcu *je*. To posebno važi za natpise na kojima uz refleks є nalazimo i druge grafije (н€, ђ). U prilogu *ovde* na Natpisu Stjepka Radivojevića iz Crnića kod Stoca može se kriti i ova grafijska karakteristika, ali i partikula *-de*:

- Stépko [а се лежи **овде** степко радивојенћије погреје се вј **лето** зво] Crnići (320), [а се крст мратија **степановића**] Kokorina (325);
- hté- [када **хтехъ** побити тада и **умрехъ** **усъе** на ми ками миљтињије кабловијији] Kalesija (306);
- dél- [а се лежи вјковијији влаћенћи божији раб а се гроб мј **дела** сији мј радиони] Gornje Selo (136).

Ovima se može dodati i Natpis sa nekropole Mramorje iz Pazarlja kod Rudoga. Naime, u glagolu *premestiti* mogla bi se očitavati opća pojava *pre* < *prē*, a u osnovi *měst-* trag spomenute grafije, ali i ekavizam. Zanimljiva je, međutim, činjenica da pisar upotrebljava i lokativ na *-e*:

[шво лежи ва на своији **бащни** тко не зна а знаш да проклета рука та кој ће шво **преместити** братије погибохъ] Pazalje (215).

Na ovakav način se tumači i *pre < prê* na *Natpisu Radivoja Orašića* iz Orašića kod Rogatice:

[а снє бнлєгъ поутенога внтза воев°де радивоѣ опрашнћа докле бнхъ поутено и гласнто пребнхъ и лєгоњ ѿ тућон земли а бнлєг мн стон на бащињи] Orašići (226).

Ipak, za tri primjera gdje bi se očekivala grafija ne stoji e. Natpisi iz Svitave i Njeganovića kod Bileće imaju e u grupi -рѣ-:

- vrēd- [† а се кнпн є то машевн ѿ боре а да мѹ десето вредн] Svitava (31);
- grēh- [а снє лежн рабъ божн дѣкъ вѹћнъ драгншнъ простн мѹ бѣ грех] Njeganovići (147);
- smērn- [а снє поунва кнез радну смернн раб божн титор храма сего] Dračevo (107).

Ako na *Natpisu iz Ričice* čitamo oblik (ra)zmenio, također imamo grafiju e < ê:

[бѣхъ з братомъ (сє) зменно и ѿбн мє (мнл)кѡ божнх(ннхъ)] Ričica (242).

U vezi sa obilježavanjem dugog sloga grafijom ne treba reći da hercegovački natpisi daju više potvrda. Najviše ijekavizama zabilježeno je u oblicima glagola *sēći*, za čiji smo ikavski lik utvrdili da ima obilježje manira. Svakako je važno istaći da broj ijekavskih likova ne prelazi one sa ikavskim, ali njihovo prisustvo potvrđuje da i ijekavizam nalazi mjesto u pisanoj riječi. Grafija ne za obilježavanje dugog sloga posvjedočena je na svega dva natpisa sa istočnobosanskoga terena: na epitafima *Mahmuta Brankovića* i braće *Hasana i Ahmata Radilovića*, oba iz okolice Rogatice:

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

Istočnohumski:

sék- [овј каменницју **Уснеје** бошко семјуновић] Gradac (27), [овј --- **Усекохј** на се за жнвота] Hodovo (51), [се пнса раднује радосалнић а **снеје** миљета ковање крнлић] Nekuk (58), [а се лежи добра жена стана ђуреновица **снеје** зелнић] Boljuni (79), [а сне лежи похвали ми јунаке раднићна и сне **Уснеје** син мју вјкосави] Miljanović (99);

mrē- [а се лежи вјкушније добрашновић је тон добра **Умнехј** свакомј мје жаш би момју] Konjsko (132), [а сен крст ћвнєтка драгишића је вељникју **Умрнехј** жалошћу тимје звте] Simiova (155);

nē- [**Уловђеје** тако да **ннеси** проклеће не тикан је мје] Vlahovići (95);

vēk- [**† слава Богу** мијломъ **внекомъ**] Dračeve (108);

bēl- [**† а се лежи кнезъ влаћи** **бнелнић** је своји цркви је светомъ лазарју] Vlahovići (95);

cvēt- [а сен крст ћвнєтка драгишића је вељникју **Умрнехј** жалошћу тимје звте] Simiova (155);

Istočnobosanski:

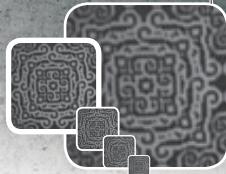
sék- [а сне бнлгј **махмута** бранковића на **свон** баштиће на петровј полју да є **бласовена** рука које **снеје** и пнса] Brankovići (225);

bē- [**Хасанъ и ахматъ** дъва радиловића сина и што стари хасанъ јумро є и што **бнеше** јер бише јзурхъ јовеке] Čadovina (217).

Na jednom natpisu iz Svitave došla je grafija не на mjestu gdje se ne bi očekivao dugi slog, pa treba prepostaviti da pisar ponekad ovu grafiju upotrebljava i za kratki slog:

[а лјук є **стнепановъ** роднх се је вељникју радость а **Умр** је вељникју жалость] Svitava (31).

Za oblike pridjevsko-zamjeničke deklinacije nema mnogo evidentiranih primjera. Većina zabilježenih je sa prostora istočnobosanskoga dijalekta i dominiraju i-nastavci. Tu je uz nastavke *-im* i *-ih* u genitivu, dativu i instrumentalu zabilježen i stariji instrumentalni nastavak *-imi*:

- moêmi* [сн бнлнгъ поставн госпо ѕ вјкава с **монмн добрнмн** жнвј мн вѣрно слѹжаше н мртвј мн послѹжн] Kороšići (245);
- negovê-* [--- ш **неговнмъ** братомъ гонун(омъ) ---] Vražići (283), [а поставн **неговнхъ** седамь снновъ на немъ бнлнгъ] Sniježnica (305);
- svoê-* [† въ нм€ ѿца н сна н свєтго дња се лежн воєвода мнштошь **свонмъ** (с)нномъ стѣпкомъ] Vlađevina (222), [када придешь придь гда нашега нсј €но (спо)мєнн н нась **свонхъ** рабов пнса] Ruševina (249); [† се поставн бнлнгъ драгосавь болесалнкь блаканнп **свонмн** сннм(н)] Bijeljina (B: 4);
- milêmy* [--- каменне Ѿзбѹе радован с **милнмъ** --- с крстнїнномъ с радашннмъ] Međeđa (209).

Na *Natpisu Bogdana Ozrjenovića* iz Rogatice javlja se primjer u kojem je došao grafem ѕ u obliku zamjenice *nêhb*, tamo gdje se očekuje *i*, a na *Natpisu iz Toplice* naporedno egzistiraju primjeri sa grafemom ѕ i ikavizmom. Tu bi se mogao vidjeti proces pomjerenja artikulacije dugog *i*, odnosno diftongizacija visokoga prednjeg vokala⁷:

[ѡндохъ ѿт_ѡтъца вєшмн пєуашна н пклано всон моншн држнн н блмъ лбвтн **нѣхъ** к моехмъ вс(н)мъ поћн] Blaževići (211), [а поставн є сннъ неговъ кнєзъ раднуъ з божномъ помоћио н **свонхъ вѣрнѣхъ**] Toplica (251).

Primjere sa ikavskim refleksom imaju i natpisi sa istočnohumskoga terena: iz Jasene kod Nevesinja te *Polihranijin natpis* iz Veličana:

[а поставн сь бѣлѣгъ не снъ дабнжнвъ сь бжншмъ помоћнио самъ **свонмн** лѹдьмн а въ дн(н) гѹна крала твртка] Veličani (102), [† а се лежн мнлобрать мрѣhnѣ с **дѡбрнмъ** снномъ с нванншемъ бнхъ жнвомј ради а мртва саранхъ] Jasena (173).

⁷ Up. o tome L. Nakaš (2010: 35).

Zaključak

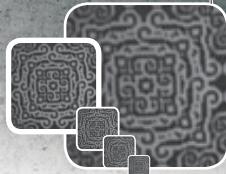
Analizirani korpus epigrafskih tekstova omogućuje izvođenje sljedećih zaključaka:

Podjela epigrafskog korpusa na dvije razvojne faze, *ktitorsko-nadgrobno* i *epitafsko*, podudarna je i sa zamjenom jata, tako da najstariji tekstovi čuvaju jat u svojoj starijoj vrijednosti, dok mlađi spomenici epitafskog razdoblja potvrđuju i različite reflekse, od kojih je ikavski upravo najfrekventniji, a uočava se već od 14. stoljeća.

Kako je manir igrao presudnu ulogu u jezičkom uobličavanju natpisa, u njihovom tekstu evidentiraju se različita jezička sredstva koja su po sistemu prestižnosti ulazila u repertoar. Najprepoznatljivija odlika toga manira je ikavizam. S obzirom na to da je epigrafski tekst uglavnom kratak, izbor ikavske lekseme potvrđuje težnju pisara da zadovolji estetski kriterij kroz ikavicu. Stoga je ikavski refleks i najprisutniji u leksemama koje su ujedno i najfrekventnije, a to su oblici glagola sjeći (*siče, usiće*), naziv za stećak – *bilig*, te varijante imena Stjepan (*Stipan, Stipko*).

Pored ovih najfrekventnijih leksema, na epitafima nalazimo i neke druge ikavizme u oblicima ekspresivne leksike neophodne za iskazivanje poruke. U ovu grupu ikavizama spadaju oni u osnovama mrê-, vrêm-, vêr-, grêh-, svêt- (*umrih, vrime, vira, svit*).

Istočnobosanski i istočnohumski epitafi, za razliku od onih sa zapadnijih terena, osim ikavizma koji funkcioniра u okviru manira, pokažu i ijekavski refleks, koji je u stvari u dijalekatskoj osnovi.

THE YAT REFLEXES OF OLD BOSNIAN CYRILLIC INSCRIPTIONS

Abstract: This paper analyzes the yat reflex in medieval Bosnian Cyrillic epigraphic texts. Classification of epigraphic corpus at two developmental stages corresponds to replacing yat, so that the oldest texts kept yat in its old value, while younger monuments of epitaphic period confirm various reflexes, of which ikavian is exactly the most frequent and is noted from the 14th century.

Keywords: the yat reflexes, epigraphy, Cyrillic inscriptions, ikavian manners

Bibliografija

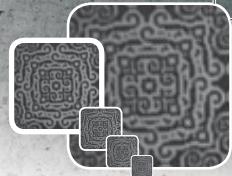
Korpus

- Babić, Mirko, Gordana Tomović (2004) *Starosrpski natpisi iz Bijeljine*, Istorijski institut, Beograd, 81–104.
- Bešlagić, Šefik (1971) *Stećci, Kataloško-topografski pregled*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- Truhelka, Čiro (1889) *Epigrafske crtice iz Bosne i Hercegovine*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 65–77.
- Truhelka, Čiro (1894) *Starobosanski pismeni spomenici*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 771–782.
- Vego, Marko (1962) *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, Izdanje Zemaljskog muzeja, I, Sarajevo.
- Vego, Marko (1964) *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, Izdanje Zemaljskog muzeja, II, Sarajevo.
- Vego, Marko (1964) *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, Izdanje Zemaljskog muzeja, III, Sarajevo.
- Vego, Marko (1970) *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, Izdanje Zemaljskog muzeja, IV, Sarajevo.
- Šimić, Marinka, Marija Marić, Ante Škegro (2007) *Pop Tjehodrag i njegov natpis*, Staroslavenski institut, Zagreb, 9–31.

Literatura

- Bešlagić, Šefik (1971) *Stećci, Kataloško-topografski pregled*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- Brozović, Dalibor (1963) *O rekonstrukciji predmigracionog mozaika hrvatskosrpskih dijalekata*, Filologija 4, 45–54.
- Brozović, Dalibor (1970) *O Makarskom primorju kao jednom od središta jezičnohistorijske i dijalekatske konvergencije*, Makarski zbornik, I, 381–405.
- Brozović, Dalibor (1973) *O predmigracionom mozaiku hrvatskosrpskih dijalekata na području SR Bosne i Hercegovine*, Radovi Muzeja grada Zenice, Zenica, 81–88.
- Brozović, Dalibor (1985) *Suvremeno štokavsko narječe kao plod konvergentnoga jezičnog razvoja*, u: Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 7, Zagreb, 59–71.
- Gabrić-Bagarić, Darija (2005) *Crkvenoslavensko i narodno u bosanskohercegovačkim epigrafskim spomenicima od 12. do 18. stoljeća*, Drugi Hercigonjin zbornik, ur. Stjepan Damjanović, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Jurić-Kappel, Jagoda (2005) *Književni jezik u srednjovjekovnoj Bosni*, Jezik u Bosni i Hercegovini, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo, 81–105.
- Jurić-Kappel, Jagoda (2008) *O dijalekatskim temeljima srednjovjekovne bosanske (vjerske) pismenosti*, Slovo, sv. 56–57, Zagreb, 209–218.
- Kuna, Herta (2008) *Srednjovjekovna bosanska književnost*, Međunarodni forum Bosna, Sarajevo.
- Nakaš, Lejla (2010) *Jezik i grafija krajišničkih pisama*, Slavistički komitet, Sarajevo.
- Nakaš, Lejla (2011) *Konkordancijski rječnik cirilskih povelja srednjovjekovne Bosne*, Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije, Sarajevo.
- Nakaš, Lejla (2012) *Jezik i grafija revidiranih natpisa*, Slovo Gorčina, 57–62.
- Peco, Asim (2007) *Govori istočne i centralne Hercegovine*, Bosansko filološko društvo, Akademija nauka i umjetnosti BiH, I, Sarajevo.

- Peco, Asim (2007) *Govori zapadne Hercegovine*, Bosansko filološko društvo, Akademija nauka i umjetnosti BiH, II, Sarajevo.
- Peco, Asim (2007) *Ikavskočakavski govor zapadne Bosne, I dio: Uvod i fonetika*, Bosansko filološko društvo, Akademija nauka i umjetnosti BiH, III, Sarajevo.
- Peco, Asim (2007) *Ikavskočakavski govor zapadne Bosne, II dio: Akcenat, oblici, tekstovi*, Bosansko filološko društvo, Akademija nauka i umjetnosti BiH, IV, Sarajevo.
- Peco, Asim (2007) *Jezik književnog teksta, Bibliografija*, Bosansko filološko društvo, Akademija nauka i umjetnosti BiH, VI, Sarajevo.
- Vego, Marko (1956) *Humačka ploča – najstariji cirilski pisani spomenik u Bosni i Hercegovini (X ili XI stoljeće)*, Glasnik Zemaljskog muzeja, nova serija, sv. XI, Sarajevo, 41–61.

INDIRA ŠABIĆ

APOTROPEJSKA MOTIVIRANOST IMENOVANJA LJUDI U SREDNJOVJEKOVNOJ BOSNI I HUMU

Sažetak: Rad donosi analizu onimijskoga sloja bosansko-humske administrativnih i lapidirnih tekstova koji su pisani ili klesani od X/XI do XV/XVI stoljeća. Naročita pozornost svodi se na profilaksu kao semantičku realiju koja je mogla biti motivom imenovanja. S obzirom na to da je ime sociolingvistički znak koji prepostavlja interdisciplinarna istraživanja, onomastika mora, uz temeljne jezičke, uzeti u obzir i sve izvanjezičke elemente koji utječu na jezičku zbilju. Imena su bivala sastavni dio narodnoga mozaika, te su naporedo stajala ali se ujedno i sjekla s magijom, religijom, kulturom, običajima i shvatanjima, pri čemu se pored zaštitnih javljaju i blagoslovna, bogonosna, imena motivirana srodstvom, imena po biljkama i životinjama, ili tjelesnim karakteristikama.

Ključne riječi: onomastika, antroponiemi, profilaktička imena, referencija, značenje, Bosna i Hum

Pored jednostavnog identificiranja svoga nositelja imena mogu imati i neka druga značenja. Kako bi se razgraničile takve pojavnosti potrebno je razlikovati termine *referencija* i *značenje*. *Referencija* se koristi za opisivanje veza između imena i njegovog nositelja, a *značenje* za označavanje mentalne slike ili opise nekih obilježja koja možemo opaziti iz samoga imena, koja mogu ali ne moraju se odnositi ili odgovarati osobi koja nosi ime. U povjesnim studijama se izdvajaju tri generalna tipa imenovanja: imena prema mjestima, imena prema ličnim karakteristikama i imena prema poslu,

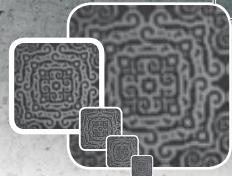

odnosno zanimanju. Ljudi su, također, bivali imenovani shodno okupatorima te prema religijskim, kulturnim i običajnim shvatanjima. Kako na stil života, društvene promjene ili na umjetnost jednog naroda utječu dodiri s drugim etničkim skupinama, takav je slučaj i kod nadijevanja imena. Te promjene se mogu manifestirati na različite načine, a najviše su vidljive tokom migracija stanovništva, trgovinske razmjene ili ratnih okolnosti. Dolaskom na nove prostore Južni Slaveni su sa sobom iz pradomovine donijeli i karakterističan sistem nadijevanja imena, koji ni danas nije potpuno napušten. Na formiranje takvog sistema ulogu su imali različiti faktori kao što su izgled tijela, boja kose, karakterne crte djeteta i sl. Život u neposrednom kontaktu s Grcima i Latinima, te nešto kasnije primanje kršćanstva su faktori koji su uveliko izmijenili i obogatili fond imena Južnih Slavena.

Dakle, s osvrtom i očuvanjem ranije slavenske tradicije, u procesu imenovanja ljudi u srednjovjekovnoj Bosni i Humu, svako ime je moglo biti motivirano različitim semantičkim realijama, i pri tome da bude semantički prozirno ili očahureno. Imena su bivala sastavni dio narodnoga mozaika, te su naporedo stajala ali se ujedno i sjekla s magijom, religijom, kulturom, običajima i shvatanjima, pri čemu se javljaju apotropejska, zaštitna, ili profilaktička imena (*njem. apothropäische Namen*), imena s intencijom da imenovani takav bude (*njem. Wunschnamen*), bogonosna ili teoforna imena (*njem. theophore Namen*), prenošena imena, metaforična imena, detoponimna imena, hipokoristici itd.

Apotropejska imena

Davanjem ličnog imena djetetu ono se priznaje za individuu i istovremeno se uvodi u društvenu, prije svega porodičnu zajednicu. Zapravo, tek stjecanjem imena dijete dobija status ljudske jedinke i postaje priznati član društva. Davanje imena uvijek je čin inicijacije, uvođenja pojedinca u novi društveni status. Lično ime je zato ne

samo lična i trajna oznaka po kojoj se razlikuje od drugih već se smatra važnim, suštinskim dijelom same ličnosti. Otuda, postoji široko rasprostranjeno vjerovanje kod mnogih naroda da onaj koji zna ime neke osobe može preko samog imena učiniti zlo tom čovjeku. Zato, širom svijeta postoji običaj skrivanja imena, naročito od nepoznatih ili zlih ljudi, što je u bosanskohercegovačkoj praksi bilo zastupljeno do prošloga stoljeća. Takva shvatanja bliska su koncepciji Levi-Straussove teorije nasilja pisanja iz 1948. godine, odnosno studije *Poredični i društveni život Indijanaca*, u kojoj Levi-Strauss bilježi da je kod Nambikwara (divljeg plemena) upotreba vlastitog imena zabranjena i predstavlja „svetu tajnu”, s poentom da se zabrana otkrivanja uopće ne odnosi na vlastita imena, prije će biti da ono što pogoda zabranu jest čin koji ono što funkcionira naziva vlastitim imenom, odnosno predmet skrivanja je klasifikacija i odnos unutar sistema. U Bosni bismo takva shvatanja mogli povezati sa slavenskom tradicijom i njezinim kontinuumom. Naime, u ranijoj slavenskoj tradiciji riječ je imala magijsku moć i takva njezina vrijednost počela se prenositi na lična imena ljudi. Tako su se razvila vjerovanja da zli duhovi mogu imati nepovoljan utjecaj na dijete pa mu se davalо ime koje će ga štititi od toga. Zato je ime djeteta primalo magijski vid zaštite od zlih sila koje ga ugrožavaju. Zaštitna, apotropejska imena samim svojim značenjem treba da učine da se spriječi, zaustavi umiranje djeteta, odnosno da produži život.

Stan- je veoma raširen prvi elemenat u starim složenim antroponomima i od njih formiranim hipokoristicima: *Stanimir*, *Stanislav*, *Stanele*, *Stanko* i u prezimenima na *-ić*, *-ović*: *Stanić*, *Stanojević*, *Stanković* (Skok 1971–1974: 327). U korpusu korijenski morfem *stan-* smo potvrdili antroponimima Stanac, Stana i Stanoje, za koje se može pretpostaviti da su skraćeni oblici dvočlanih imena tipa Stanimir ili Stanislav.

Praslav. *stan-* u izvedenome muškome antroponimu na *-vc stanac*, gen. *-nca*, je ujedno apozicija uz *kamen* koji je stalан, kao iz zemlje iznikao. Prepoznatljiva je značenska bliskost s izvedenicom od pre-

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

zentske osnove *stan-* u vezi s osnovnim značenjem korijena i spoju sa sufiksom *-ak* > *stának*, gen. *stanka*: a tomui budi ovimъ sudъêmъ **stanakъ** u Konavlahъ ali u Trêbinu ali u Popovi od ovihъ trehъ mѣstъ edno gdi bude hotinье kneza Vlkъсь Hranića (Stefan Tvrtko Tvrtković, 24. juni 1405), sa značenjem mjesta stacioniranja.

Stanac: A ovomu pisanju svedokъ županъ Krêkša i veliki vojevoda Vladislavъ Galešikъ i ... **Stanacъ** Voislavikъ (Stjepan Kotromanić 23. oktobar 1332)

Na tomu su vêru dali i prisegli a toizi vêrê i priseži svêdoci dobri Bošnane naiprêvoevoeda Purvća i ... **Stancъ** Gapolović i sъ bratiomъ (Tvrtko Kotromanić 1353)

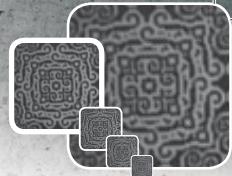
z dvorjescimъ **Stanycemъ** Prêkušicemъ (kralj Dabiša 17. juli 1392)

Stana: A se leži dobra žena **Stana** Đurenovica (Zb.2: 79), dasmo ioi naše selo gospodsko u hlymscê zemli u ime veljake sъ vsêmi pravêmi kotari i mejami i da se to selo ne odnime gospoi **Stanê** za ne života nikadare ... sъ bogoljubimomъ gospoom b  do darovanom mi kralicomъ kir Elênomъ kralvsta mi vse počtenomu d tetev  moei k cer  **Stanê** (kralj Dabiša 26. april 1395)

Stanoja: što poslasmo k vamъ našega sr d anoga slugu kneza **Stano ** Ela ci  za na e rabote i nali e za dohod ke na e (kralj Dabi a 17. juli 1392)

 to tamo poslasmo k vamъ na ega sr d anoga slugu kneza **Stanoja** Ela ci  za na o rabote a nali e za dohot ke (kralj Dabi a 21. august 1392)

Od jednoga je glagolskog korijena prezent bilo mogu e tvoriti na vi e na ina. Tako su od istog korijena posvjedo eni prezenti sa sufiksom *-ne-: *stsl. staj * i *stan * odnosno *bos. stojim* i *stanem*. Unutar korijena *stoj-* nalazi se samoglasnik *o* umjesto analogijskog *a*  to je karakteristi na pojavnost u li nim imenima starog dvo lanog tipa i u hipokoristi kim izvedenicama: *Stoj(i)mir*, *St jis(l)av*, *Stojan*, *Ostoja*.

Stojmir: **Stoimir** Pribilović (Kovačević-Kojić 174: 1442–1462)

Stojisav: † a se leži **Stoisavъ** Milošević na svoi zemli na plemenitoi koga mnogo ludi znaše. (Zb.1: 16)

Stoisav Prodašić (Kovačević-Kojić 175: 1401–1402)

Stojislav: *Stojislav* Kožuhar (Div. Not. 26, fol. 162–170, 11, III, 1443)

Stojan: A se leži **St[о]ен** Opodinović (Zb.3: 183),
A se leži **St[о]ен** Utolović na svoei zemli na plemenitoi (Zb.4: 240)

Ostoja: se leži Viganъ Miloševijъ. Služi banu Stipanu i kralu Tv[рьт]
ku i kralu Dabiši i kralici Grubi i krala **Ostoju** i u to vrime
doide i svadi se **Ostoë** kralj s hercegomъ i z Bosnomъ i na
Ugre poe **Ostoë**... (Zb.1: 1),
A se leži St[о]en Utolović na svoei zemli na plemenitoi.
[Se] postavi **Ostoë** bratъ egovъ (Zb.4: 240), **Ostojê** Ostojišť
(Zb.4:263)

† gospodinъ kirъ Stefanъ **Ostoja** milostiju božiomъ kralj
Srъbljemy Bosnē i Primoriju (Pavao Radinović 25. mart
1397)

prěsvětli gospodinъ Stefanъ **Ostoja** kralj Bosnē i... a (e)
vo tko se rotiše i naiprъvo azъ prisvitli gdň kralj Stefanъ
Ostoë, prisvitla gospoë kralica, čerъ Kuêva.... (kralj Ostojá
4. decembar 1409)

a upisa dъjakъ **Ostoja** zapovědju i povelenyemъ gdna mi
voevode radosava (Radosav Pavlović 25. oktobra 1432)

a vsemu ovomui rotnici i svidoci naši dobri velymože voe-
voda Ivaniš... knezъ **Ostoë** Stipojević z bratiomъ (Tomaš
Ostojić 3. septembar 1444)

a pisa **Ostoja** aŭjakъ zapoviedju gdna voevode Radosava
(Radosav Pavlović 25. mart 1433)

a tomu daru biše svědoci dobrí Bošњane terčiē Radoslavъ
i s bratiomъ ... ot Rame knezъ **Ostoë** i zъ bratimъ (Stjepan
Kotromanić oko 1322)

vlastele i vsoju općinu grada Dubrov'nika za naše srđ'čyne
bratiju i prěteli kako ihъ sju imali prěvi naši do (o)nogaizi

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

dne do koga imъ mirъ privръже **Ostoê** bivъši kralъ (Stefan Tvrtko Tvrtković 24. juni 1405)

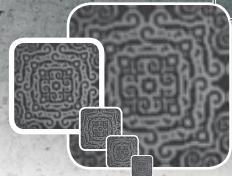
i knezъ **Ostoja** Borovinićь bratъ moi (Radosav Pavlović 7. april 1423)

i dostoениемъ сela rčenago zapisuju i ukrêpljuj kakot e zapisalъ gdnъ kralъ **Ostoê** u poveli ve Primorje Dubrovniku i opkinê (Radič Sanković 25. august 1399)

Ostoê Milićević (Kovačević-Kojić 174: 1428–1432), **Ostoê** Radosalić (Kovačević-Kojić 174: 1419–1432), **Ostoê** Sarasnicić (Kovačević-Kojić 175: 1418–1421)

Ako se sagleda semantika nekih imena, pokazat ћe se da tzv. zaštitna imena imaju posebnu ulogu, i pri tome, da značajno mjesto zauzimaju imena tvorena morfemom *stoj-*. Naime, vjeruje se da ime može predodrediti karakter i sudbinu djeteta, te da ga može štititi od bolesti ili smrти. Zato su imena takvoga morfološkog sklopa davana djeci s namjerom da požive dugo.

Noseći u imenu korijenski morfem *živ-*, samo ime bi trebalo oblikovati značenje življenja, postojanja. Kao i danas, život je predstavljao najveću slavu i dar od Boga. Prema očekivanju, korijenski morfem *živ-* je brojno zastupljen u antroponomiji, i to najčešće u hipokoristicima *Živoje*, *Živadin*, *Živko*, *Žika*, ali i u starim dvočlanim imenima kao *Žitomysl* i *Živogost*, od kojih nastaju toponimi *Žitomislići* (u Hercegovini) i *Živogoštje* (Juraj Vojsalić 12. august 1434), (oblici imena koji završavaju sufiksom *-ja* služe za tvorbu imenica pridjevskog značenja koje u konkretnom slučaju obrazuju značenje posesivnosti, odnosno da su *Žitomysl* ili *Živogost* posjednici toga područja, ono im pripada po nekoj osnovi, možda i po tome da su tu boravili pa je po njima mjesto prepoznatljivo i prozvano (Bošković 2000: 310), ili *Dabiživ* (glagol *biti* se javlja u obliku trećeg lica aorista *bi*, pri čemu formirani kondicional s veznikom *da* ima željno značenje tj. *da bi živ* (odnosno *bio živ!*), umjesto *da bi bio živ*), s hipokoristikom *Dabiša*.

Dabiživ: m[is]eca marta 11. prêstavi se raba b[o]žia M[a]ria, a zovomъ D[i]v[i]ca, popa **Dabiž[i]va** podružie, va let[o] (Zb.2: 53),

a se leži **Dabiž[i]vъ** Radovanovićь. (Zb.2: 98),

se leži raba b[o]žia Polihrania ... nevêsta župana Vratъka i sluge **Dabiživa** (Zb.2: 102), a se leži **Da[b]iživъ** na svoe[i] zemli na plemenitoi (Zb.4: 233),

a se leži **Dabiživъ** Drašković na svoei zemli na plemenitoi (Zb.4: 306),

a se leži **Dabiživъ** Markovićь (Zb.4: 315),

a na ime sêmi vlastelmi županъ **Dabiživъ** Čihorikъ (Radič Sanković 25. august 1399),

tisuke i •e• caatъ dukatъ zlatêhъ i •f• tisukъ perperъ dina-
ra ke bêhomo položili po našihъ poklisarihъ a s našimъ
listomъ i pečatju verovanomъ po knezu Brailu Tezaloviku
i po Radašinu Krstъeninu i po **Dabiživu** knezu Boračkoomъ
(Radosav Pavlović 19. august 1439),

Dabiživъ Junaković (Kovačević-Kojić 174: 1426–1429)

Živoje: **Živoe** Tikoević (Kovačević-Kojić 174: 1432–1436)

Živko: i oni dobrovolno i ljubovio poslaše svoe vlasteli gospodinu kralju kneza **Živka** Gundulića (Radosav Pavlović 25. okto-
bra 1432), i doslasta našemu gospođtvu ovi strani počteni i mudri uzmožni vlastele dubrovački počtene i mudre vlaste-
le kneza **Živka** ēaketića (Radosav Pavlović 25. mart 1433)

Živan: i paki što vikaže **Živan**, to su naši rieći. (Dizdar 1969: 303)

Dabiša: ja gospodinъ kralj Stefanъ **Dabiša** (kralj Dabiša 17. juli 1392)

A tomu daru biše svêdoci dobro Bošnane terpčiê Radoslavъ i s bratiomъ knezъ **Dabiša** (Stjepan Kotromanić oko 1322)

A tomo su svidoci dobri Bošnje tepčiê Ratoslavъ i s bratiomъ Hlapъ i s bratiomъ Vukъ Štitković voevodъ bosanski s bratiomъ kneza **Dabiš** Beroević (kralj Dabiša 26. april 1395)

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

I na to više pisanno o prêsegohь azъ rčeni kral Stefanъ **Dabiša** s sъ bogodarovannomъ

I za to ja kral **Dabiša** dasmo Dragoju Gučetiću i negovi bratii i vsakomu od nъ vasu našu moćь i kripost pravъdu i vêrovanije (Stjepan Kotromanić oko 1322)

azъ Stefanъ **Dabiša** po milosti ego božstva kralъ Srъbljem, Bosni i Prêmorêju (Stjepan Kotromanić oko 1326)

ê kral Stefanъ **Dabiša** s moimi vlasteli prêmismo razъlogъ od našega sluge a vašega graždanina dna protovistjara Žorete (Stjepan Kotromanić oko 1326)

mi Stêfanъ **Dabiša** po milosti gda ba kral Srъblemъ, Bosnê, Primoriju, Hlъmъscê zemli, Dolњimъ kraemъ, Zapadnêmъ starnamъ Usorê, Soli i Podriniju (kralj Dabiša 17. juli 1392) Stefanъ **Dabiša** milostiju gda ba kral Srъbylem, Bosni i Prêmoriju i gospoê kralêca kirъ Jelêna (kralj Dabiša 6. mart 1392)

Dlъžnike naše kolikuje imalъ kral Tvrđko u životi bude i koliku ja kral **Dabiša** imamъ gdinъ i namêstnikъ u gospodstvu i vasemъ inomъ dna Tvrđka kral (kralj Dabiša prije 15. oktobra 1393)

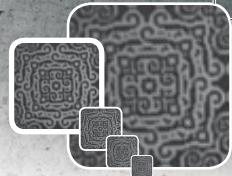
I za bolju svjedoibu i i tvrđgavu sei povelje postavismo pečatъ našega gospodina kralja Stefana **Dabiše** (kralj Dabiša 26. april 1395)

Ustanovitismo gradu Dubrovniku i negovimъ vlastelemъ kako e u povelaħ gospodina krala Tvrđka i ju povelaħ dna krala **Dabiše** i u povelaħ bivъšago krala Ostoe (Jelena 13. maj 1397)

Onakozi kako imъ se udrъži u povelaħ dna krala Tvrđka i dna krala **Dabiše** i bivъšago krala Ostoe (Stefan Tvrđko Tvrđković 24. juni 1405)

I oštъ odviše vidivъ zapisanie gospođe kralice Eline bivše gospodina prisvitloga i počtenoga pomenutiē gospodina krala **Dabiše** (Grgur Vukosalić 6. juli 1418)

I oto poslasmo takoekъ vamъ rečenoga kneza Grъgura po naše dohotke koe ste davali

Imena kod kojih prvu komponentu predstavlja oblik *goj*- imaju značenje koje dolazi od stare imenice *goj* koja znači *živost*, odnosno od glagola *gojiti* koji znači činiti da nešto živi i raste, te se uvijek odnosi na živo biće. Primarno se tiče fizičkog žvota i znači isto što i hraniti, njegovati, podizati čovjeka. Ako se odnosi na biljke, onda se *gojiti* pretvara u *gajiti* (cvijeće, biljke, odatle *gaj*). *Gojiti* danas ima duhovnije značenje od onoga što ga otkriva etimologija riječi. P. Skok ističe da u nekim slavenskim jezicima *gojiti* znači i *ligečiti*. Iz razloga što glagol *gojiti* ima korijensku vezu sa „žiti” i „živjeti” imena tvorena iz njega su oslovljena skupinom zaštitnih imena. Dakle, oblik *goj* dolazi od indoevropskog korijena *guei* ili u prijevoju *guoi* sa značenjem *živjeti* (*goj* je nastao na isti način kao od *biti* „boj” ili od *liti* „loj”). Prema tome, *gojiti* je isto što i podržavati jedno živo biće u životu. (Skok 1971–1974: 586)

Gojsav: a tomo su svidoci Dobro Bošњне ... s brđtomo **Goisavъ**
Obrđdović (Stjepan Kotromanić oko 1326)

A ovomui pisanju svedokъ županъ Krѣša ... **Goisavъ**
Voisilovikъ (Stjepan Kotromanić 23. oktobar 1332)

Goisav Stoisić (Kovačević-Kojić 174: 1402)

Goisav Petranović (Kovačević-Kojić 174: 1427–1432)

Goisava: Da jestъ vѣdomо bgомь i svetимь Mihailомь arhangelомь
i svim koji su gdnu bѓu

ugodili kako da vѣru voevoda Radičъ svoga oca kъзпъса
Sanьka i gospoje Radosave i svoju Radičevu i svoje gospoje

Goisave (Radić Sanković 15. maj 1391)

A se leži gospoë **Goisavъ** (Zb.3: 178)

Gojak: a tomui svѣdoci i ručnici kralvѣstva mi vlastele ... ot dvo-
ra pristavъ knezъ **Goěкъ** [D]ragosalićъ dvorјski z bratom
(Tvrtko Kotromanić 12. mart 1380)

oto poslah къ вамъ našega vlasteličićа **Gojaka** za onъ
dohodakъ našъ koi mi imate dati (Tvrtko I 4. mart 1387)

s knezem **Goêkomъ** Dragosalićemъ (kralj Dabiša 17. juli
1392)

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

Gojan: a tomu ručnici i svêdoci dvorâski kralevstva mi **Gojaanъ** Dragoslavić (kralj Dabiša 6. mart 1392)

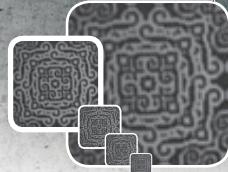
Gojić: a tomui svêdoci naši vlastele **Goićъ** Gaočić (Stefan Ostoja 20. novembar 1398)

Nemanja: u d[ni veliega župana sl]avânago **Nemane** (Zb.1:19)

Izvođenje imenice *neman*, *-ani* f. iz prasl. *nej̥manъ od glagola *nej̥mati, otvara novu mogućnost tumačenja ličnog imena *Nemanja* ili *Neman*, čije je porijeklo već dugo vremena sporno. Kao takvo, ono je poznato u Bosni, Hrvatskoj i Srbiji od XII stoljeća, a po svjedočanstvu češke, lužičke i bjeloruske toponimije moglo bi biti još praslavensko. Skok je zaključio da je ime *Nemanja* prvobitno moralo glasiti *Nejman, *Nejmania, sudeći po načinu na koji ga predaju grčki i latinski izvori pišući o srpskom velikom županu Stefanu Nemanji: *Neeman*, što s jedne strane odaje naslanjanje na jedan starozavjetni antroponim, ali s druge ukazuje na prvobitan slovenski lik *Nej̥manъ, koji se može shvatiti dvojako:

- a) kao pasivni particip od *ne j̥mati: „neuhvatljiv, neukrotiv”, tip *Ne-danъ;
- b) kao skraćeni oblik od složenog imena *Nej̥manegъ, usp. stčeš. *Doman*, *Domana* od *Domanegъ*, *stpolj.* *Bratron*, stčeš. *Bratron* od *Bratronegъ, stsrp. *Sestronja*, stčeš. *Sestron* od *Sestronegъ, stčeš. *Miron od *Mironegъ*, stčeš. *Dobrona* od *Dobronegъ, sthrv. *Pribinja* od *Pribinegъ*. Možda se takvo ime davalo, u opoziciji prema *Domanegъ* a s profilaktičkom funkcijom, djeci koja se rode u tuđini (Loma 2008: 109–116).

Problem imena *Nemanja* ogleda se u utvrđivanju osnove samoga imena. Naime, paralele tipa *Miroslav* : *Radoslav* potvrđuju realnost morfeme -slav, a paralele tipa *Miroslav* : *Miroljub* i sl. potvrđuju realnost morfeme *Mir-* i sl., dok nema dovoljno ubjedljivog tvorbenog kvadrata u koji bi ulazilo ime *Nemanja*. Ako bi se prepostavilo da je u osnovi korijen *nem-* (‘nesposoban da govori’), pored toga što bi to

bilo sa semantičke strane sasvim neobično i sporno ime (možda bi se mogla postaviti pretpostavka o zaštitnom imenu), ostaje činjenica da nisu poznata imena sa istim tvorbenim modelom u osnovi (poznato je ime *Grdan*, ali ne i **Grдана*, poznato je *Mrđan*, ali ne i **Mrđања* i sl.). Do sada najjescrpniji pregled literature o porijeklu imena Nemanja dao je Radosav Bošković (1979). On je predložio i rješenje prema kojem je ime Nemanja rezultat četvorostepene hipokoristične derivacije, od, prema Boškoviću najvjerovalnijeg — *Ne(nad)* preko (1) *Néma* ili *Némo* do (2) *Neman*, pa (3) *Nemań*, najzad, do (4) *Nemanja*. Bošković nalazi u drugim imenima potvrde za svaki sufiks na koje se njegovo rješenje oslanja: *Némo* kao *Rámo*, *Neman* kao *Vukan*, *Nemn* kao *Rađb* i *Nemanja* kao *Ivanja*. (Bošković 1979: 5, 6, 8; Piper 2007: 684)

Prodan: Prodanъ Pobrenovikъ (župan Radoslav 22. maj 1254)

U zakarpatskoj Ukrajini, gdje se smatra da je bila pradomovina Slavena, čuao se drevni običaj: obred prodaje djece. Djeca su u pojedinim porodicama često umirala, a zbog magijskoga shvatanja roditelji su bivali u nastojanju nadmudriti zloduse, stoga bi tobože prodali novorođenče čovjeku koji je već odgojio odraslu djecu. Nakon što bi platio simboličnu svotu, kupac bi izgovarao magične riječi: „Ni otac ni majka neće imati nikakve veze s tim djetetom ni na ovom ni na drugome svijetu.” Zatim bi postavio dijete na stol govoreći mu: „Rasti, jer od sad si moj!”, a roditeljima bi rekao: „Odgajajte mi ga”. Tim činom dijete bi dobilo ime *Prodan*. U Gruziji, djeca su se zbog istih razloga kupovala nakon čega bi im se nadjevalo ime *Neskid – Otkupljen*. (Šimunović 1987: 158)

Ružna ili opasna imena

Imena s neprijatnim sadržajem davana su da se odvrate zlodusi od djece, shodno tome Tomislav Maretić misli da se roditelji, davši djetetu ime tipa *Zavid*, ne plaše više da će mu nauditi

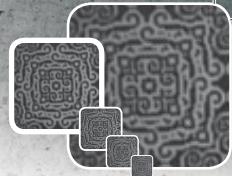

neki zli dusi, jer dijete je ionako izvrgnuto zavisti, njemu svi zavide, dakle, čemu, osim toga, da mu zavide zli dusi? Ovakvome načinu imenovanja je sigurno bila uzrokom želja, da bi sve one sile, koje mogu čovjeku nauditi, dijete pustile kroz čitav njegov život na miru, ta ono nije lijepo, nego je ružno, tj. ime mu je takvo. (Maretić 1886: 97)

Leksem *grd* se uglavnom koristi u značenju *ružan* ili *nakazan*, prema čemu se definira fizičkom negativnom osobinom. Prvo i osnovno navedeno značenje ove lekseme *koji je izrazito velikih dimenzija, ogroman*, iz kojeg se vjerovatno kasnije razvila i osamostalila sema-ma pridjeva *gord*, pa u savremenom jeziku kod pridjeva *grd* je evidentna transformacija seme *velik* u *visok* – *koji se visoko uzdiže, visok – veličanstven* (Dragičević 1999: 31), što je oznaka pozitivne osobine. Na isto nam ukazuje učestalost osnove *gord-* u antroponimu *Gordana*, za kojega Milica Grković (1977) navodi da je grčkoga porijekla, ali da „narod ovo ime vezuje za pridjev *gord*.“ (Grković 1977: 237) Dakle, u starijoj fazi bosanskoga jezika, kao i danas, pridjev *grdb* se koristio u primarnoj semantičkoj realizaciji: *ohol, nepristupačan*, pa je sa takvim negativnim konotacijama bivao pogodan za antroponijska profilaktična oblikovanja.

Petar Skok pod odrednicom *grd* navodi: sveslav. i praslav. *gordb* 1. *ohol* (samo u književnosti pisanoj crkvenim jezikom), 2. *strašan* (u dubrovačkih pisaca), 3. *izobličen, neprikladan, neugodan, ružan* (danasa općenito). (Skok 1971–1974: 613) Isti raspored značenja za pridjev *grd* je i u Rječniku JAZU s napomenom datom uz primarno značenje – da je ono najstarije i praslavensko. I tu je posvjedočeno da se pridjevom *gordb* primarno označavala negativna duhovna osobina. Blisko značenje lekseme *gord* bilježi *Словарь русского языка XI-XVII. века* (1977): 1. nadmeniji, visokomjerniji, 2. drskiji, 3. grozniiji, strašniji, žešći (SRI 1977: 243).

Jedino posvjedočeno dvoleksemno ime s osnovom *grd* u analizirnome korpusu je *Grdomil*:

Grdomil: kaznъсь **Grъdomilъ** (ban Matej 1249)

Grd: Vъ dni kneza veliega Mihoila vъmrê županъ **Grъd** trѣbinьски (Zb.3: 129)

Grdanac: knezъ dragićь **Grъdanacъ** (Stjepan Kosača 10. oktobar 1435)

Slavenski pridjev *grub* ranije se primjenjivao u značenju *neotesan*, *prost* ili *ružan*, a njegovo još starije značenje *neobično velik* odlikovalo je staročeški jezik, i to je po svoj prilici prvobitno značenje ovoga pridjeva. (Skok 1971–1974: 626) Hipokoristici sa sastavnicom *grub* vjerovatno su izvedenice iz ranijeg dvočlanog antroponima *Grubislav*, koji nije posvjedočen u analiziranome korpusu:

Grubêša: **Grubêša** Peharњnikъ (ban Matej 1249)

Grubac: A se leži [Grub]ъсь Hor[i]ćь (Zb.4: 295)

Grubač: † A se leži Božidarъ Vukъćićь a sêče **Grubačъ** kami (Zb.1: 34)

†A se sêče **Grubačъ** (Zb.1: 35, 2: 63, 67, 68)

† Se pisa Obr[a]dъ P[o]povlъna sinъ na **Grubaču** (Zb.2: 64)

Sad tui počiva Radosavъ **Grubačъ**, sadъ mрътавъ (Zb.2: 112)

Upisa **Grubačъ** dijakъ (Sandalj 27. decembar 1423)

Gruboje: **Gruboe** Dobercovich (Deb. Not. XIV, fol.50, 29. VIII. 1426)

Grubanac: a se pisa **Grubanacъ** Hlapъćićь (Radič Sanković 15. april 1391)

Grubača: a se leži **Grubača** voevode Miotoša p[o]čtena (kućnica) (Zb.4: 218)

Gruba: kralica **Gruba** (Zb.1: 1)

Tvrdisav: † Si b[i]l[i]gъ kneza **Tvrđisava** Brsinić[a] (Zb.3: 187)

županomъ **Tvrđisavomъ** Tuicomъ (kralj Dabiša 17. juli 1392)

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

Knezъ **Tvrъdisavъ** Borovinić (Radosav Pavlović 7. april 1423)

Ere primismo po našeh poklisarehъ po **Tvrъdisavu** krъstijaninu (Stjepan Kosača 5. decembar 1465)

Tvrdisava: Postavi bѣlѣgъ mati **Trъdisava** (Zb.4: 301)

Tvrdiša: **Tvrdiša** Mirušković (Kovačević-Kojić 175:1426–1438)

Tvrdiša Stojanović (Kovačević-Kojić 175:1427–1430)

Tvrdoe: A se [post]avista [bil]ѣgъ [d]va s[i]њь. **Trъdoe**, a toi pisa Goičin popъ (Zb.4: 301)

Tvrtko: kral **Tv[rt]ko** (Zb.1: 1)

U dni ... g[ospodi]na bana bosanjskoga **Tvrъtka** (Zb.1: 15, 2: 102)

Služihъ banu **Tvrъdvku** (Zb.3: 182)

A se leži **Tvrtko** Vukacъ (Zb.3: 204)

A se neka se zna ko [ov]de leži **Tvrъ[tko]** M[il]carića m[i] sinъ (Zb.4: 215)

Slavnoga g[ospo]d[i]na kraal **Tvrъtka** (Zb.4: 245)

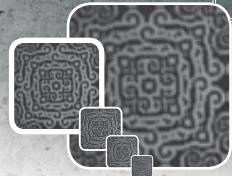
gdinъ Štefanъ **Tvrъtko** Tvrъtković (Tvrtko Tvrktović 24. juni 1405)

oto poslasmo k vamъ našega slugu **Tvrъdka** Vlјčetić (Jelena 9. mart 1398)

Thoma, Toma, Tomko, Tomaš su izvedenice od dvočlanoga oblika *Tomislav* koji je narodno ime i koji potječe od glagola „tomiti” u značenju *onoga koji tomi, prigušuje, utažuje slavu* (Šimunović 2006: 40):

sis u Hљmlane koi se kleše Hrelko Rastimirikъ... **Thoma** Čupetikъ... (knez Andrej 1247–1249)

Tomko sin Brajka Sterbice (Kovačević-Kojić 176: 1427) pisano va čestitoi voisci i što bude govoriti gospočtvu vašemu od nasъ Ivanъ i **Toma** budi (-i)мъ ugodno virovati imъ ere su naše riči (herceg Vladislav 27. oktobar 1487) kraљstva mi u doljnѣhъ kraihъ u Lušćicihъ rukju srdčanoga mi sluge **Tomaša** logofeta (kralj Dabiša 17. juli 1392)

[A se grobъ sin]a Luke Stiepanova. Rodih se u veliku radost a umr[hbъ] u veliku žalostъ. A se kipi je **Tomaševo** iu Bore, a da mu deseto vredi (Zb.1: 31)

Zaključak

U starobosanskoj jezičkoj tradiciji riječ je imala magijsku moć i takva njezina vrijednost počela se prenosići na lična imena ljudi. Tako su se razvila vjerovanja da zli duhovi mogu imati nepovoljan utjecaj na dijete pa mu se davalо ime koje će ga štititi od toga. Zato je ime djeteta primalo magijski vid zaštite od zlih sila koje ga ugrožavaju. Zaštitna, apotropejska ili profilaktička imena samim svojim značenjem trebala su da spriječe, zaustave umiranje djeteta, odnosno da mu produže život. S tim u vezi, najplodonosnije korijenske morfeme koje su adoptirale navedenu funkciju i oponašale ulogu žaštitnika su: *stan-*, *stoj-*, *živ-*, *goj-*, *grd-*, *grub-*, *tvrd-*. Navedene morfeme uvijek su se nalazile u inicijalnome dijelu imena, kao osnovni nosioci značenja, i pri tome su mogle predstavljati kompozite u dvočlanim imenima (Stojmir, Stojisav, Dabiživ, Gojsav, Goisava, Grdomil, Tvrdisava, Tvrdisav), i u izvedenim imenima (Stanoja, Stojan, Ostoja, Živoje, Živan, Gojak, Gojan, Gojić, Grdanac).

U građi je moguće bez mnoga napora prepoznati nazive s očiglednom motivacionom profilaksnom podlogom, no postoje također neka imena s kreativnim tvorevinama i nerijetko zbumujućeg postanja. Te nejasnosti tiču se i supstrata, jer su se strana imena, prilagođavajući se domaćem fonološkom sistemu, počela odomaćivati i nalikovati nekim oblicima narodnih imena, naslijedjenih iz slavenske tradicije. S tim u vezi, oblici *Thoma*, *Toma*, *Tomko*, *Tomaš* su izvedenice od dvočlanoga oblika *Tomislav* koji je narodno ime i koji potječe od glagola „tomiti” u značenju *onoga koji tomi, prigušuje, utažuje slavu* (Šimunović 2006: 40), a ne od grčkog oblika *Thomas*.

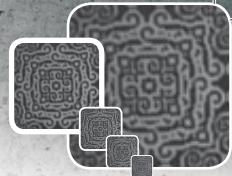
KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

Izvori

- Bešlagić, Šefik (1971) *Stećci i njihova umjetnost*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo
- Dizdar, Mehmedalija Mak (1969) *Stari bosanski tekstovi*, Svjetlost, Sarajevo
- Diversa Notariae, Državni arhiv u Dubrovniku, Fond Dubrovačke Republike i francuske uprave, serija 26, signatura: HR-DADU-9, knj. 147.
- Kovačević-Kojić, Desanka (1978) *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Veselin Masleša, Sarajevo
- Kuna, Herta (1974) *Hrestomatija starije bosanske književnosti*, knj. I, Svjetlost, Sarajevo
- Nakaš, Lejla (2011) *Konkordancijski rječnik ciriličkih povelja srednjovjekovne Bosne*, Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije, Sarajevo
- Vego, Marko (1962–1970) *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, knj. I–IV, Izdanja Zemaljskog muzeja, Sarajevo

Literatura

- Bošković, Radosav (1979) „Beleška o imenu Nemanja”, *Onomatološki prilozi*, 1, Beograd
- Bošković, Radosav (2000) *Osnovi uporedne gramatike slovenskih jezika*, Trebnik, Beograd
- Dragičević, Rajna (1999) „O mogućim interpretacijama semantičkog odnosa pridjeva *grd* i *gord*”, *Južnoslovenski filolog* LV, Beograd
- Grković, Milica (1977) *Rečnik ličnih imena kod Srba*, Beograd
- Loma, Aleksandar (2008) „Lično ime Nemanja – jedan novi pogled”, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* br. 45, Beograd
- Maretić, Tomo (1886) „O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba”, *Rad JAZU*, knj. 81, Zagreb
- Piper, Predrag (2007) „O poreklu imena Nemanja”, *Zbornik Matica srpske za filologiju i lingvistiku* vol. 50, br. 1–2, Beograd

Skok, Petar (1971–1974) *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU

SRI – *Словарь русского языка XI–XVII века*, (1977) Академия наук СССР, Москва

Šimunović, Petar (1987) „Antroponimijski sustav Povaljske listine i Povaljskog praga”, *Brački zbornik*, XV

APOTROPAIC MOTIVES FOR NAMING PEOPLE IN MEDIEVAL BOSNIA AND HUM

Summary: In medieval Bosnia word had a magical power. Such its value began to be transferred to the personal names of the people. So they developed the belief that evil spirits can have an adverse impact on the child and gave him the name that will protect him. Protective, apotropaic or prophylactic names were supposed to stop the dying child. In this regard, the most fertile root morpheme which are adoptirale specified function and mimicked the role of protector are: *stan-*, *stoj-*, *živ-*, *goj-*, *grd-*, *grub-*, *tvrd-*. These morphemes are always contained in initial part of the name, as the main carriers of meaning, and the fact that they represented composites of a two names (Stojmir, Stojisav, Dabiživ, Gojsav, Goisava, Grdomil, Tvrdisav, Tvrdisav), and derived names (Stanoja, Stojan, Ostoja, Živoje, Živan, Gojak, Gojan, Gojić, Grdanac).

In the corpus (epitaphs and administrative texts of medieval Bosnia and Herzegovina) is easily recognized names with the apparent motivation prophylactic substrate, but there are also some names confusing posting. Ambiguity concerning the substrate, because they are foreign names, adapting domestic phonological system, began odomaćivati and resemble some forms of folk names, inherited from the Slavic tradition. In this regard, the forms Thoma, Thomas, Tomko, Tomas are derived from the binomial form Tomislav which is the common name and derives from the verb „tomita” within the

meaning of that Thomas, dims, satisfies glory (Simunovic, 2006: 40), not from the Greek form of Thomas.

Keywords: onomastics, anthroponyms, prophylactic names, reference, meaning, Bosnia and Hum

HARIS ĆATOVIĆ

ORTOGRAFSKE I FONETSKO-FONOLOŠKE ODLIKE KUNOVSKOG ZAPISA

Sažetak: U radu se vrši ortografska i fonetsko-fonološka analiza bosaničnog *Kunovskog* zapisa koji datira s prijelaza XV / XVI st. Na osnovu ortografskih i fonetsko-fonoloških osobina: odsustvo ligatura *ſa*, *ſe*, prisustvo ligature *io*, pisanja sekvence *ja* grafemom *ł*, sekvence *je* grafemom *ɛ*, izostanak posebnih znakova za bilježenje palatalnosti gdje su u bosanskoj redakcijskoj tradiciji grafemi **A** i **N**, pored svoje stvarne glasovne vrijednosti, obilježavali i /ʃ/ i /ń/, zamjena suglasnika *f* sa domaćim *p*, što svjedoči o tome da je ovaj glas bio nepoznat većini bosanskih govora, poluglasi *jer* (b) i *jor* (z) su izjednačeni i to u korist *jera*, koji u jakoj poziciji prelazi u /a/, može se kazati da spomenik potvrđuje pripadnost bosanskoj redakciji staroslavenskog jezika. Ijekavski refleks jata u *Kunovskom* zapisu odražava govornu sliku karakterističnu za dijalekatsku bazu terena na kojem je ovaj spomenik pisan. Zapis je pronađen na terenu istočne Bosne, tačnije u selu Ječmište u okolini Foče na lokaciji Vrela povije sela Kunova. Radi se, dakle, o istočnobosanskom dijalektu za čiju je dijalekatsku bazu karakteristična ijekavska zamjena jata.

Ključne riječi: *Kunovski* zapis, bosanska redakcija staroslavenskog jezika, bosančica, ortografija, fonetika, fonologija

1. Uvod

Umjetnički razvoj, društveno iskustvo, duhovni život i historijski put srednjovjekovne kulture u Bosni izraženi su kroz njezine srednjovje-

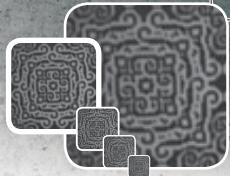

kovne spomenike, na osnovu kojih se može formirati slika o civilizacijskom statusu srednjovjekovne Bosne i njenog duhovnog prostora. Kultura srednjovjekovne Bosne bila je omeđena i specifičnim ustrojstvom Crkve bosanske, koja je reflekse svoga utjecaja ostavila i u pisanoj riječi srednjovjekovne Bosne. Pismenost srednjovjekovne Bosne njegovala je staroslavensku pismenost koja se posredno veže za moravsku misiju Grka Konstantina (poznatijeg pod kasnijim redovničkim imenom Ćiril) i Metoda, koja je počela 863. godine. Specifične društveno-političke prilike u srednjovjekovnoj Bosni dale su svoj pečat u srednjovjekovnom jezičkom izrazu, pa se može kazati da su jezik i pismo već krajem XII vijeka postali kamenom međašem nacionalnih redakcija staroslavenskog jezika. Jezički i ortografski uzusi postat će primarni kriteriji na osnovu kojih se može odrediti pripadnost pisanih spomenika nacionalnim literaturama. Naime, već krajem XII vijeka pismenost srednjovjekovne Bosne dobit će svoju razlikovnu odliku koja se ogleda u zamjeni pisma: dotadašnju glagoljicu zamjenjuje čirilica, i to poseban tip bosanske čirilice koja ima izvjesnih razlika prema ostalim čiriličkim pismima na slavenskim terenima. Bosanska čirilica svoje značajnije razlike potvrđuje u specifičnim ortografskim rješenjima, i u odnosu na srpski tip čirilice, npr., nešto je konzervativnija, a ta se njena konzervativnost ogleda u oblicima slova koji zadržavaju starije forme. I na ostalim jezičkim nivoima bosanska redakcija posjeduje svoje specifičnosti, o kojima se u nauci u relativno novije vrijeme počinje govoriti (up. Kuna 2007).

2. Opći podaci o *Kunovskom zapisu*

*Kunovski zapis*¹ pronađen je 1905. godine u selu Ječmište u okolini Foče na lokaciji Vrela poviše sela Kunova. Ubrzo je taj spomenik poslan Zemaljskom muzeju, koji će Ćiro Truhelka (1906) objaviti kao prijepis u *Glasniku Zemaljskog muzeja*. Pored samog prijepisa

¹ *Kunovski zapis* objavili su i Mak Dizdar (1969) i Muhamed Hadžijahić (1974).

tog zapisa teksta, Truhelka (1906: 349) iznosi zanimljive činjenice o samom zapisu, načinu na koji je zaštićen, te o njegovu stanju kada je dospio u Zemaljski muzej:

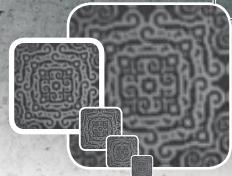
„Seljaci su kopajući magazu za mlinsko kolo, dva metra duboko u zemlji pronašli borovu kladu u kojoj je pronađena mušema u kojoj je bilo zamotano pismo. Bio je to zapis, napisan na tri komada papira široka 8 cm, a svaki je bio dugo oko 44 cm koji je na sastavcima bio sašiven u prugu koja je bila oko 130 cm duga. Kako bi sastavci bolje držali, bili su slijepljeni običnim voskom. Ovaj zapis bio je smotan u svitak i bio je zaštićen od vremenskih utjecaja tako što je bio savijen u komadić platna koji je bio oblijepljen voskom. Kada je smotak stigao u muzej, pokazalo se odmah, da je papir tako okorio i isprhnuo, da se nije smjelo u nj dirati a da se ne raspone sasvim u sitne komadiće a možda i u mrve. Valjalo ga je zato umekšati, a to je postignuto na vlazi. Smotak sam položio na zdjelu punu nakvašena pijeska, ali tako, da se sama voda nikako ne dotiče njega i pokrio ga staklenim pokrovcem. Tako je ostao neko vrijeme pod dojmom vlage, a kada se osvjedočih, da je struktura papira postala nešto elastičnijom, stao sam pomno i pažljivo odmatati smotak. Posao je posvema uspio, a samo one partie, koje su od prve bile oštećene, ostale su oštećene. Nutarnji zavoji naime tako su zdrobljeni da nije, kako rekoh, bilo moguće pročitati zadnjih redaka, a vanjski zavoji prilijepili su se uz vosak, kojim je smotak bio zaliven te su se i oni raspali u nekoliko sitnih smrvljenih komada, tako da osim nesuvislih slova nije moguće pročitati prvih deset redaka.”

Kako ovaj zapis dosada nije bio predmetom konkretnijih filoloških istraživanja, filološka analiza ovog spomenika bit će urađena prema transliteraciji koju je dao Ćiro Truhelka. Stavovi i zaključci koji će biti izneseni bit će bazirani na onim jezičkim faktima koji su pronađeni u tom prijepisu.

Za ovaj zapis pretpostavlja se da je nastao krajem XV ili početkom XVI stoljeća, kada su krstjani pisali seljacima zapise protiv raznih uroka i prirodnih nepogoda (Hadžijahić 1974). Svrha navedenog zapisa bila je zaštita dvadeset i devet muslimanskih porodica koje se u zapisu poimenično navode. To su kunovski težaci po imenu Hasan, Pajazit, Durmiš, Mustapa, Daut, Perhat, Jagub, Jaho, Kasom i dr. (Hadžijahić 1974). Stanovnici Kunova, po mišljenju M. Hadžijahića (1974), zatražili su od nekog svećenika, vjerovatno pripadnika Crkve bosanske, da im sastavi zapis koji bi trebao čuvati njih i njihovo selo od prirodnih nepogoda (groma, grada, vjetra): „...ot treska i ot dijavo(la) (i) ot zlogo gra(da) i gro(ma)(i) suhogo vet(ra) (i) da(žda) (stude)nag(o)...” U zapisu se javljaju i dijelovi na latinskom jeziku, što, prema Hadžijahiću (1974), svjedoči da su ovi prostori pripadali „kristijanskoj zemlji”.

Latinski tekst u *Kunovskom zapisu* čirilična je verzija apokrifnog pisma koje je Isus pisao kralju Abgaru. U okvirima teksta na latinskom jeziku javlja se jedan stih iz Ivanovog evanđelja: „I Riječ tijelom postade i nastani se među nama i vidjesmo slavu njegovu – slavu koju ima kao Jedinorođenac od Oca – pun milosti i istine.” Tekst je najvjerovatnije napisan po već ustaljenim formulama. Zapisivač teksta znao je toliko latinski da je u tekst dodao formulu (na latinskom): „u čast Boga i za oslobođenje domovine”, eksklamirajući tako želju za oslobođenjem Bosne od turske vlasti. *Kunovski zapis* svojim jezikom u koji su infiltrirani tragovi srednjovjekovnog izraza svjedoči kontinuitet srednjovjekovne bosanske pismenosti, koji se ogleda i u jeziku, tj. njegovu specifičnom jezičkom izrazu.

Ćiro Truhelka (1906) navodi da su u tekst *Kunovskog zapisu* inkorporirani i neki tekstovi novozavjetnog karaktera. S obzirom na tu činjenicu, u nastavku rada ukazat će se na sličnosti u jezičkom izrazu nekih drugih rukopisa koji su nastali u periodu XIV i XV stoljeća, jer sačuvani tekst upravo to potvrđuje i pokazuje tipične jezičke osobine danas poznatih rukopisa iz tog perioda.

3. Ortografske odlike *Kunovskog zapisa*

Kunovski zapis pisan je bosanskim tipom cirilice. Kad je riječ o ortografiji ovog rukopisa, on se naslanja na najstariju tradiciju glagoljskih spisa, koja se smatra tipičnom za zapadni tip cirilice, a u njih se obično ubraja upotreba: grafema Ђ za /ja/, đerva za vrijednosti /ć/ i /đ/, є za vrijednost /je/ u inicijalnoj i postvokalskoj poziciji, А и Н за vrijednosti /l/ i /ń/, zatim odsustvo grčkih grafema (osim omege) izuzev u brojnoj vrijednosti, npr. deseteračkog i (up. Kuna 1973).

3.1. Pisanje grafema za glas *j*

Budući da ni glagoljica ni cirilica nisu imale poseban grafem za glas *j*, on se obilježavao na dva načina: pomoću grafema Ђ ili ligature †а za slogovnu vrijednost /ja/ i pomoću є i ligature †€ za slogovnu vrijednost /je/. U bosanskim kanonskim tekstovima ističe se odsustvo ili rijetka upotreba ligatura – †а, †€,² a njihovo nepisanje ustvari je ograničeno njihovim nepostojanjem u predlošcima glagoljskih matica, što, dakle, reflektira stariji stadij naše pismenosti. Naime, za bosanske rukopisne tekstove u mnogim raspravama iznosi se da bilježenje grafema Ђ na početku riječi i sloga, te u postvokalskoj poziciji ima glasovnu vrijednost /ja/. Tako bilježen glas *j* predstavlja tipičan pravopis u bosanskoj državi, što se ustvari odnosi na pismenost cirilicom. Ta grafijska odlika obilježje je bosanske redakcije staroslavenskog i odraz je njene veze s glagoljicom (Kuna 1977: 156). Takva ortografska rješenja zabilježena su i u Apokalipsi, a i u *Kunovskom zapisu* je potvrđena takva upotreba grafema Ђ, gdje on najčešće ima glasovnu vrijednost /ja/, odnosno isti je samo ortografski ekvivalent ligaturi †а.

² U bosanskim tekstovima ligatura †е se pojavljuje samo u vezi s oblicima *je*, *jest*. Ove ligature su zastupljene u pisanim spomenicima *pravoslavne provenijencije*, dakle u raškoj redakcijskoj pismenosti.

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

U inicijalnoj poziciji:

[**Ђ**ѹповь ала.ѹзовь ҳасановь н... мѹратовь н перхатовь
касомовь юнѹзовь вељинь **Ђ**ѹнъ (9), н ћ проснм за лѹбавь твою
(87)^{3]}];

u postvokalskoj poziciji:

[**С**нѣ словеса христос запнса некомѹ царѹ ва ерѹсалимѹ (19),
запрещаю вам **днъвole** н стѹденї граде трема **патиѣраси**
аврамомъ исакомъ н ћковом (94), еже нзмерена би црковь
Божиѣ н Бреннемъ еже нзбра архангела са **змиѣмн** (166)].

Pronađen je i jedan primjer upotrebe grafema **Ђ** za obilježavanje glasa *j*:

[еже апѹстоли сатворише **коћа** вѹдеса н зламенити пишє лѹка **Ѡ**
евангелию (175)].

Također su pronađena tri primjera upotrebe grafema **Н** za obilježavanje glasa *j*:

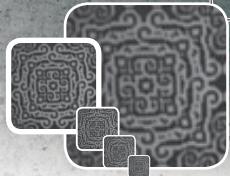
[н свѧтнмн оци н мѹченици н христомъ н свѧтнм **ѡвсаномъ**
(114); воћаше **манке** **свон** родъ по планинн (200).]

Druga ortografska specifičnost cirilice bosanskog tipa također se oslanja na glagolsku tradiciju, a tiče se vrijednosti **Е** za /je/ u inicijalnoj i postvokalskoj poziciji.

U inicijalnoj poziciji:

[**С**нѣ словеса христос запнса некомѹ царѹ ва **ерѹсалимѹ** (19), н
мачемь **еже** ѹреза петарь ѹхо рабѹ пилатовѹ (130)];

³ Broj unutar oble zagrade označava broj retka u tekstu *Kunovskog zapisa*.

u postvokalskoj poziciji:

[запрещаю вамъ днѣволе н граде сѣдмн рнену кое рене хрнство (84)].

3.2. Upotreba ligature ю

Ortografija ove ligature nije strana bosanskoj redakciji. Ona se redovno upotrebljava u poveljama bosanske provenijencije. U *Kunovskom zapisu* također je zabilježena:

[запрещаю вам днѣволе н ст҃удену граде трѣма патнѣрасн аврамомъ исакомъ н ћковом (94), заклиню вась днѣволе н ст҃удену граде господомъ Богомъ (110)].

3.3. Pisanje grafema za glas č

Bosanska redakcijska pismenost i u pisanju grafema za glas č ima svoj specifikum. Taj se specifikum ogleda u načinima bilježenja ovog glasa. Najčešće se obilježavao grafemom *đerv*, što opet indicira vezu bosanske redakcije i glagoljske tradicije.⁴ Još jedna ortografska mogućnost kojom se mogao bilježiti ovaj glas bila je rezultat utjecaja staroslavenskog jezika. To je slučaj kada se ovaj glas zamjenjuje sa št. Ipak, valja napomenuti da je utjecaj staroslavenskog jezika prisutan kroz arhaične stsl. konstrukcije i forme, kako to potvrđuje i naredni primjeru kojem se č bilježi sa št:⁵

[ангелн седешн на ветнрехъ углнхъ земле држевшн ветнрн ветре земалске. (154)].

⁴ Ivić i Jerković (1981) navode da se grafem *đerv* na srpskohrvatskom području kao dio glagoljske tradicije zadržao i da je bio nepoznat na drugim područjima cirilske pismenosti.

⁵ Ipak, primjeri koje smo pronašli u *Kunovskom zapisu* predstavljaju ostatke starih participa, pa je moguće da se čuvaju kao veza sa literarnim jezikom. Postoje izvjesne mogućnosti da su se u pisanom izrazu čitali sa št.

3.4. Pisanje glasa *đ* u riječima stranog porijekla

U riječima koje dolaze iz grčkog jezika nije se upotrebljavao grafem *đerv*,⁶ već se pisalo *g'* u vrijednosti glasa *đ*, pri čemu se dosljedno pratila grčka ortografija. U *Kunovskom zapisu* u stranim riječima u vrijednosti glasa *đ* pisan je grafem *g'*:

[ανγελη седећи на ветрехъ углехъ земле (154), сатворише коћа вудеса и зламенхъ пине лука γ εβαнгелю (175)].

3.5. Obilježavanje glasova *Ij* i *nj*

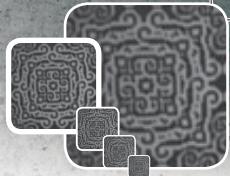
Napuštanjem ligatura *†a* i *†e* bosanska pisarska tradicija izgubila je mogućnost da obilježi palatalnost pa se u bosanskim srednjovjekovnim spomenicima palatalnost glasova najčešće nije označavala posebnim znakovima, uslijed čega su grafemi *A* i *N*, pored svoje stvarne glasovne vrijednosti, obilježavali i /l/ i /ń/. Na takvu pojavu nailazimo i u *Kunovskom zapisu*:

[ωчє простн ѿнімъ кон мє мѹчє за лѹбавъ твою (88), и страхомъ ω нєдѹжнє стражє краљеве (135), єже положише предъ престоломъ и кнїгамъ написаннємъ (150), седећи на чётнрехъ углехъ земле држєщи чётнрн ветре земалске и седми пєчати (155)].

3.6. Pisanje grafema za glas o

U dosadašnjim istraživanjima koja se tiču načina na koji je pisano slovo za glas *o* daju se uglavnom nepotpune informacije, ili se pak toj ortografskoj crti ne pridaje pažnja. U *Kunovskom zapisu* prisutna

⁶ U paleografskim studijama čuvanje *đerva* ističe se kao značajna crta bosanskih redakcijskih tekstova, ali se također navodi i činjenica da se ovaj grafem ne javlja u svim rukopisima.

su dva načina obilježavanja glasa *o*: **ω** i **o**. Slovo *omega* nije pozicijski ograničeno, odnosno javlja se u svim pozicijima u riječi, s tim da se u inicijalnoj poziciji javlja dosljedno, u jednom primjeru u medijalnoj poziciji, te u jednom primjeru u finalnoj poziciji riječi:

Grafem **ω** u inicijalnoj poziciji:

[ωчє прости ωнімь кон мє мѹчє за лѹбавъ твою (88)];

grafem **ω** u medijalnoj poziciji:

[за лѹбавъ васемогого бога савашта (222)];

grafem **ω** u finalnoj poziciji:

[паваш нмє вѹховн ва тамннчє Ѱ полѹношн (189)].

Bilježenje glasa *o* grafemom **o** u izvjesnoj mjeri pozicijski je ograničeno, odnosno ovim grafemom glas *o* nije bilježen na početku riječi. U svim drugim riječima, ako izuzmemmo dva primjera u kojima je glas *o* zabilježeno *omegom*, u medijalnoj i finalnoj poziciji glas *o* zabilježen je grafemom **o**.

3.7. Sekvenca OT

Omega dolazi najčešće u vezi s nadrednim slovom *t* u prijedlogu ili prefiksu *ot*. U *Kunovskom zapisu* ova sekvenca bilježena je grafemom *omega* /ω/ koji iznad sebe ima titlu /ω̄/:

[молнтва ω̄треска н ω̄грома н ω̄Беса н ω̄града (15), ёже ω̄валнста каменъ ω̄гроба (133)].

4. Fonetsko-fonološke odlike *Kunovskog zapisa*

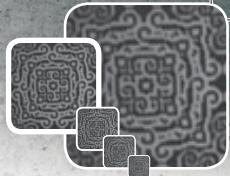
4.1. Refleksi jata

Kada se govori o razvoju fonetskog sistema našeg jezika, većina istraživača u prvi plan stavlja je pitanje jata, jer predstavlja jedno od najkompleksnijih i najvažnijih pitanja u historiji našeg jezika. Uzroci takvom stanju su mnogostruki, a u dosadašnjoj literaturi pitanje složenosti ovog fenomena najprije se pripisivalo nepoznavanju glasovne vrijednosti ovog glasa, zatim različitim refleksima na bh. prostoru – što je dodatno usložnjeno činjenicom da se zamjenjivanje vršilo na različitim prostorima u različito vrijeme. U srednjovjekovnim spomenicima naše redakcijske pismenosti ikavski refleks jata bio je dominantan: potvrđen je već u *Grigorović-Giljferdingovim odlomcima evanđelja* iz 13/14. st., i masivno u *Kopitarovu evanđelju* (14/15. st.) kao i u sva tri zbornika: *Hvalovu* (1404. god.), *Mletačkome* (početak 15. st.) i *Radosavljevu* (polovica 15. st.)” (Jurić-Kappel 2008: 210). Ono što je važno napomenuti je da se ikavski refleks jata prostirao i po onim područjima u kojima danas imamo ijekavsku zamjenu. Naime, činjenica da se ikavska zamjena jata pojavljivala u istočnoj i centralnoj Bosni ukazuje na to da ikavizam nije bio samo jezička crta koja je prirodno funkcionalala u govoru, već je bio poželjna jezička crta koja se pokušavala nametnuti kao uzorna na onim prostorima gdje se javljaju varijacije jezičkih crta zastupljenih u idiomu.⁷

Za teren istočnobosanskog dijalekta specifična je ijekavsko-jekavska zamjena jata,⁸ a takva je pronađena i u *Kunovskom zapisu*. *Kunovski*

⁷ Ikavski refleks jata Lejla Nakš razmatra u okviru zapadnoštokavskog pisanih idiomi, pri čemu navodi nekoliko činjenica koje bi ga mogle objasniti: jedno vrijeme i na jednom teritoriju srednjovjekovne bosanske države ikavizam je morao biti prirodno zastupljen u govoru, naglašavajući da je morao imati i simboličku vrijednost – dakle, da je na neki način bio prestižan.

⁸ Smatra se da se (i)jekavski refleks jata u istočnoj Bosni razvio krajem srednjeg vijeka.

zapis ima sljedeće reflekse: /ije/, /je/ i /e/. Ikavkska zamjena jata u ovom zapisu nije zabilježena.

Usložnjavanje bilježenja ovog fonema uslijedilo je nakon što je ukinuto slovo Ђ, na što je direktno utjecala defonemizacija jata u pravcu *ije* / je, pri čemu je trebalo naći nova grafijska rješenja kada je riječ o bilježenju ijekavskog refleksa. Situacija biva još složenijom zbog činjenice da, kako smo već naprijed spomenuli, inventar grafijskog sistema nije posjedovao grafem za obilježavanje glasa /j/. Pisar u *Kunovskom zapisu* za obilježavanje dugog sloga koristi se sekvencom ћe, a za obilježavanje kratkog sloga grafemom є.⁹

Pitanje načina bilježenja ovih refleksa u *Kunovskom zapisu* pokazuje nekonistentnost pravopisa, koja se manifestira u djelimično nerazgraničenom označavanju refleksa /ije/ i /e/; kao i /je/ i /e/. To svakako otežava razlučivanje ijekavskog od ekavskog, te jekavskog od ekavskog refleksa jata.

4.1.1. Ijekavski refleks jata

Dugi jat u *Kunovskom zapisu* bilježen je sa ћe:

[запрещаю вамъ днѣвole н граде сѣдмн рненъ кое реве хрестосъ (84), ѿ нѣдѣлѣ страже кралеве н мртви н сѣдмн звнєздамн н мачем Бодѹщемъ да не приходнте днѣвole н ст҃дѣнн граде ка снемъ мѣтехъ кѹновскому (135), н вненци свѣтнехъ еже положнше преда престолом н кннгамн написанемъ (148)].

Pisar je dugi jat bilježio i grafemom є u specifičnom fonološkom okruženju: k + r + є (dugo). Takav način bilježenja dugog jata je vjerojatno u vezi sa praksom bilježenja kratkoga jata kada se nađe u

⁹ U svojoj studiji *Jezik i grafija krajišničkih pisama* Lejla Nakaš ustanovljava da se u grafiji є za kratki slog najvjeroatnije krije diftonška vrijednost jata a ne ekavizam, dok se u dugom slogu grafijom ne pokazuje proces njegove ijekavske defonemizacije (Nakaš 2010: 152).

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

takvom fonološkom okruženju. Možemo prepostaviti da se radi o pisarskom maniru, jer u ovim slučajevima u dijalekatskoj bazi ovih govora dugi jat daje /ije/. Primjere ovakvog bilježenja dugog jata pronašli smo i u *Kunovskom zapisu*:

[**запрещаю** вамъ днѣволе н граде седми рнен кое рене христось (84), н вненци свѣтнхъ єже положнше преда **престолом** н Кннгамн написанемь (148); **спреде** нзндє єже внде на **престолу** (151)].

U pridjevsko-zamjeničkoj deklinaciji također smo pronašli dugu zamjenu jata, što je za istočnobosanski dijalekt vrlo karakteristično, u odnosu na sve druge dijalekte našega jezika (Peco, 2007: III: 202-211):

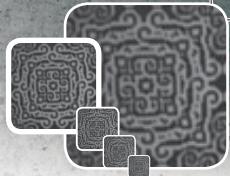
[**запрещаю** вамъ днѣволе **славнемь** престоломъ н сарапиномъ да не приходнте днѣволе н ст҃дѣнн граде ка мому метехъ (90), не приходнте днѣволе н ст҃дѣнн граде ка **снему** метехъ кѹновскому (135), саблудете **снега** метеха кѹновскога ю злага дажда н ю днѣвала (214)].

4.1.2. Jekavski refleks jata

Pisar je kratko jat u *Kunovskom zapisu* bilježio sa e. U vezi s ovim načinom bilježenja jata u srednjovjekovnoj pismenosti, Lejla Nakaš konstatiše da je u daljem procesu defonemizacije refleksa jata u pravcu *sekvence* je taj proces već bio potpomognut time što slovo e u određenim pozicijama već može imati vrijednost je (Nakaš 2010: 152).

Grafem e za obilježavanje kratkog sloga:

[старци **седеши** на престолу н мѹннамн н громн н гласн **седеши** ю престола (142, 144), єже **нзмерена** Би црковь Божиѣ (165), сатворнше коћа вјдеса н зламеннѣ пншє лука ю євангелню н славнемь принастнемь светаго духа са нн де на петн. стн н вељнцнемь **светломъ** н са њ грѣднѣшє ю дамаскъ (180)].

4.1.3. Ekavski refleks jata

Ekavska zamjena jata u *Kunovskom zapisu* zabilježena je u dva primjera. Za glagolski oblik *ureza*, u kojem je prepoznata ekavska zamjena jata, može se konstatovati da je osnova tog glagola bila *rēz*, s obzirom na ikavski izgovor *rizati* (up. Vuković 1974: 76). Primjer ovog glagola u *Kunovskom zapisu* se može podvesti pod leksički ekavizam:

[мачемъ ёже **Уреза** петарь Ухо рабУ пнлатовУ (130)].

U drugom primjeru potvrđena je fonološka ograničenost u refleksu jata s obzirom na to da dolazi iza dvaju suglasnika od kojih je drugi *r*, pri čemu je jat kratak:

[и виенци свѣтнѣхъ ёже положишие **прѣдь** престолом (149)].

Refleksi jata predstavljaju najznačajniju crtu koja pokazuje dijalekatsku pripadnost ovoga zapisa istočnobosanskom dijalektu. Ijekavsko-jekavska zamjena jata zakonomjerna je i predstavlja tipičnu crtu ovoga dijalekta, što potvrđuje utjecaj narodnog jezika. U *Kunovskom zapisu* dominantna je *ijekavsko-jekavska* zamjena, što ide u prilog tezi o ijekavskom supstratu u ovom dijelu Bosne.

4.2. Poluglasi i njihovi refleksi

Pitanje poluglasa u historiji jezika razmatra se u okvirima dvaju svim različitim procesa koji su ih zahvatili. U jednom slučaju poluglas koji je nekad bio u jakom položaju u narodnom jeziku vokalizirao se u *a*, a tako se i čitao u našoj redakcijskoj pismenosti, a u drugom slučaju poluglasi nisu imali glasovnu vrijednost, ali su se pisali po tradiciji. U *Kunovskom zapisu* prisutan je samo *jer /ъ/* i on se bilježi isključivo na kraju riječi, pa se može izvesti općenita konstatacija da se radi o pisarskom maniru:

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

[**ѣгѹпѹвь** ала. **ѹзѹвь** ӝасановь н... **мѹратовь** н **пєрхатовь** **касомовь** юнѹзѹвь вєлнпь ӝннпь (9), запрещаю вамъ днєвole **славннемь** **престоломь** (90), н **пожемь** н **мавемь** еже ѹреza **пєтарь** ѹхо рабѹ пнлатовѹ].

U rukopisu *Kunovskog zapisa* postoje potvrde o vokalizaciji poluglasa u *a*. Javlja se u riječima koje je mogao imati narodni jezik pisara:

[н поставн прєдь ѹненкє н славннемь **пришастнъмь** христовнемь н свєтнеми кнїжевннци (126), н пожемь н **мавемь** еже ѹреza пєтарь ѹхо рабѹ пнлатовѹ (129), сатворншє коћа вѹдеса н зламеннѣ пнше лѹка ѹ євангелню (175), саблѹдєте снега мєтеха кѹновскога ѡ злаго дажда н ѡ днєвола (214)].

Vokalizacija poluglasa u prijedlozima također je potvrđena:

[...да не приходнте н стѹденн граде **ка** снєму мєтеху кѹновскомѹ) (117), сатворншє коћа вѹдеса н зламеннѣ пнше лѹка ѹ євангелню н славннемь пришастнемь свєтаго дѹха **са** нн дє на пєтн.стн (179)].

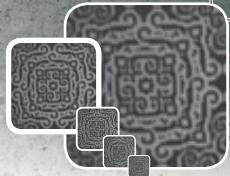
Poluglas se mogao vokalizirati u *i* u oblicima imenica koje su izvedene sufiksom –је. Jedna potvrda zabilježena je i u *Kunovskom zapisu*:

[сатворншє коћа вѹдеса н **зламеннѣ** пнше лѹка ѹ євангелню (175)].

Primjeri ovakve vokalizacije poluglasa pronađeni su i u krajišničkim pismima, što je potvrda leksičkog manirizma preuzetog iz bosanske redakcije staroslavenskog jezika kakav je u tom pisanom idiomu bio poznat (Nakaš 2010: 203).

4.3. Suglasnik *f*

Ovaj fonem nije bio sastavni dio suglasničkog sistema govornog jezika. Suglasnik *f* zamijenjen je sa *p*, što je također jedna od tipičnih

osobina bosanske redakcije staroslavenskog jezika. Može se pretpostaviti da je u tadašnje vrijeme izgovor glasa *f* bio jako blizak izgovoru glasa *p*. Mijenjanje suglasnika *f* sa *p* u *Kunovskom zapisu* upućuje na narodnu provenijenciju teksta:

[н мѹратовъ н **пєрхатовъ** касомовъ юнѹзовъ вєлнъ ѣхнъ (13),
араклнѣ сотона н **лѹциперъ** заклннаю вась (109)].

4.4. Refleks grupe *vъ*

Vrijeme od IX do XII stoljeća je vrijeme kada dolazi do stanovitih promjena u fonetici našeg jezika. Za ovo vrijeme, pored vokalizacije nazala, svođenja poluglasa na jedan, prelaska *y* u *i*, veže se i promjena grupe *vъ* > *u*. (Peco 2001: 14–18). Belić promjenu grupe *vъ* > *u* u otvorenom slogu veže za XII stoljeće, pa se može smatrati mlađom od svih navedenih (Belić 1976: 75). Za štokavski teren tipičan je refleks skupine *vъ* u *u*. Takvo stanje zabilježeno je u prvim pisanim spomenicima na ovim prostorima – Humačka ploča (X ili XI stoljeće), kao i povelja Kulina bana (1189). U ulozi prijedloga kao refleks skupine *vъ* može se javiti zapadnoštokavski refleks *va*¹⁰, u kojoj je došlo do vokalizacije poluglasa. U *Kunovskom zapisu* kao refleks *vъ* javljaju se *u* i *va*:

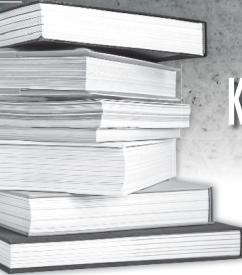
vъ > *u*: [мачемъ єже **Уреza** пєтаръ Ухо рабУ пилатовУ (130)],

vъ > *va*: [снѣ словеса христос запнса некомУ царУ **ва** ерѹсалнмУ (19)].

4.5. Jotovanja

U *Kunovskom zapisu* zabilježen je jedan primjer izvršenog jotovanja u imperfektu glagola *voditi*:

¹⁰ Na pojavu neizmijenjene grupe *vъ*, ali i njenog refleksa *va*, u srednjovjekovnim tekstovima treba gledati kao na literarne signale (Gabrić-Bagarić 2005: 116).

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

[**воћаше** манке свон родъ по планннн (200)].

Do novog jotovanja dolazilo je u slučaju kada dolazi do gubljenja poluglasa u slaboj poziciji, što je pritom izazvalo kontakt suglasnika s fonemom *j*. U pisanom izrazu postoje ustaljeni oblici gdje nije došlo do jotovanja, pa čuvanje takvih zastarjelih oblika u *Kunovskom zapisu* treba razumjeti kao slijedeњe tog manira. U *Kunovskom zapisu* pronađen je jedan takav primjer koji u svojoj strukturi ima ija < ја:

[сатворише коћа вјдеса и **зламеніť** пнше лјка **у** євангелню (175)]

4.5. Palatalizacije

4.5.1. Prva palatalizacija

U historijskom opisu našeg jezika palatalizacijom se nazivaju kvalitativne promjene velarnih glasova *k*, *g*, *h* uslijed utjecaja prednjih samoglasnika. Promjena zadnjonepčanih suglasnika (*k*, *g*, *h*) u prednjonepčane (*č*, *ž*, *š*) naziva se prvom palatalizacijom. Pojava se javlja kada se velari nađu ispred vokala *i*, *e*, *ь*, *ę*, *ê*.

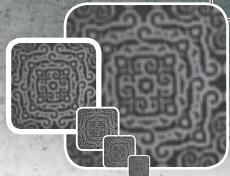
Primjeri prve palatalizacije u *Kunovskom zapisu*:

vokativ jednine imenica muškog roda:

[**ωчє** простн ωннмь кон м€ мѹчє за лѹбавъ твою (85)];

aorist glagola:

[запрещаю вам днѣволе и граде седми рнечн кое **ρεчє** хрнствоъ (84)];

u pridjevu izvedenom od imenice Bog:

[станемь са страхомъ божнемъ да стане градъ да не нде на син
мечехъ (198)];

u tvorbi riječi čija se tvorbena osnova završava na *k*:

[аже прости оныхъ кон мѣ **муче** за лѹбавъ твою (85)].

4.5.2. Druga palatalizacija

Praslavenski jezik je u vremenu kada se vršila prva palatalizacija posjedovao još uvijek diftonge reda -i i -u. Smatra se da je druga palatalizacija direktna posljedica monoftongizacije diftonga, dakle promjenā koje su tekle *ai → *ē i *ai → *ī.¹¹ U *Kunovskom zapisu* zabilježeni su primjeri izvršene druge palatalizacije u nominativu množine imenica muškog roda:

[светиимъ оци и **мученици** и христомъ ишваномъ да не приходите
днѣвole и ст҃дени граде и сѹхн ветре (114); и постави предъ
ѹеннике и славниемъ причастнъмъ христовнемъ и светиимъ
кнїжевници (129)].

4.6. Suglasničke alternacije

U *Kunovskom zapisu* pronađen je primjer u kojem nije došlo do jednačenja suglasnika po zvučnosti. Radi se o riječi *raztrgati* u kojoj zvučni fonem *z* nije prešao u svoj bezvučni parnjak *s*:

¹¹ Skupine *kai, *gai, *hai koje su bile sačinjene od tih diftonških grupa nisu se suprotstavljale općoj tendenciji slavenskog konsonantizma – slogovnoj harmoniji. Međutim, uslijed uprošćavanja diftonga dobili smo skupine *kē, *gē, *hē, *kī, *gī i *hī te je došlo do narušavanja slogovne harmonije, što praslavenski jezik nije podnosio. I ova se palatalizacija obično opisuje na način da su i u njoj velari najprije umekšani, a zatim i sibilizirani. (Mihaljević 2002: 157).

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

[паваш н сила н **разтрогоше** се үзн-мъ да непрнходнте граде ка снему метехъ (192)].

Gubljenje suglasnika *t* u *Kunovskom zapisu* javlja se u vezi s riječju otac:

[н свѣтнмн **оци** н мѹченицн н христомъ н свѣтнм нѡвапомъ (114)].

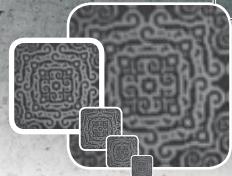
Primjer kontrakcije *ts* > *c*:

[ѡБогате тє **Богацтвомъ** Богатога симеона (217)].

5. Zaključak

Kunovski zapis do danas nije bio predmetom opsežnijih lingvističkih istraživanja. U radu je predstavljen onaj sloj ortografskih i fonetsko-fonoloških osobina koje se posmatraju sa stanovišta utjecaja redakcije i utjecaja narodnog idioma.

Utjecaj bosanske redakcije na tekst ogleda se u sljedećim ortografskim osobinama: odsustvo ligature *‑a* i njeno bilježenje jatom; odsustvo ligature *‑e* i njeno bilježenje s *e*; prisustvo ligature *ю*; nebilježenje palatalnosti, odnosno nepostojanje posebnih grafema za glasove *lj* i *nj*. Utjecaj narodnog idioma obuhvata sljedeće kategorije: refleks jata – koji je u ovom zapisu dominantno (i)jekavski u fonološki slobodnoj poziciji predstavlja najznačajniju crtu koja pokazuje dijalekatsku pripadnost ovoga zapisa terenu istočnobosanskog dijalekta; poluglas se u jakom položaju reflektirao u *a*, a pronađen je i primjer u kojem je potvrđena i *vokalizacija* u *i*, što je fonetska crta zahvljajući kojoj se ovaj spomenik može svrstati u mlađu grupu rukopisa; glas *f* zamijenjen je s *p*, što je jedna od osobina narodnog idioma, mada se može posmatrati i kao produkt utjecaja redakcijske pismenosti; refleks grupe *vb* > *u* i *va* potvrđuje dijalekatsku podvojenost u smislu

istočnih i zapadnih štokavskih crta. Alternacije glasova u tekstu *Kunovskog zapisa* potvrđuju opće fonetske tendencije na širem srednjojužnoslavenskom prostoru.

Navedena obilježja rukopisa potvrđuju različite interferencije na jezički izraz *Kunovskog zapisa*: bosanske redakcije i narodnog idioma.

Abstract: In the scientific research the orthographic and phonetic-phonological analysis of *Kunovski zapis* (Kunovo inscription) is performed. The inscription dates from the turn of 15th/16th century and it is written in Bosnian Cyrillic. On the basis of orthographic and phonetic-phonological features: the absence of ligature †*a*, †*e*, the presence of ligature ю, writing sequence ja with the grapheme Ђ, sequences je with the grapheme e, lack of special symbols for noting palatalization where in the Bosnian editorial tradition graphemes А and Н are marked as /l/ and /ń/, next to their real voice value. In the inscription it is also noticeable following: substitution of consonant f with local p, which testifies the fact that this sound was unknown to most of the Bosnian speeches, semitones jer (ъ) and jor (ъ) are equalized in favour of jer, which in a strong position becomes /a/. It can be said that monument confirms affiliation to the Bosnian tradition of the Old Slavonic language. Ijekavian reflex of jat in the *Kunovski zapis* (Kunovo inscription) reflects speech image which is characteristic for the dialectal base of the ground on which this monument was written. Inscription was found on the ground of Eastern Bosnia, more precisely in the village Jećmište near Foča, at the location Vrela above the village Kunovo. It is, therefore, east Bosnian dialect which is characterized by ijekavian substitution of jat.

Keywords: Kunovo inscription, Bosnian redaction of old Slavonic language, Bosnian Cyrillic, orthography, phonetics, phonology.

Bibliografija

Izvor

1. Truhelka, Ćiro (1906): „Jedan zanimiv zapis pisan bosančicom”, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, br. 18, Sarajevo

Literatura

2. Belić, Aleksandar: *Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika I, Fonetika*, Univerzitetska predavanja, Naučna knjiga, Beograd, 1976.
3. Dizdar, Mak: *Stari bosanski tekstovi*, Svjetlost, Sarajevo, 1969.
4. Gabrić-Bagarić, Darija: *Crkvenoslavensko i narodno u bosansko-hercegovačkim epigrافskim spomenicima od 12. do 18. stoljeća*, Drugi Hercigonjin zbornik, ur. Stjepan Damjanović, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005.
5. Ivić, Pavle: *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika*: Uvod i štokavsko narječe, Matica srpska, 1985.
6. Hadžijahić, Muhamed: „O jednom manje poznatom domaćem vrelu za proučavanje crkve bosanske”, Prilozi Instituta za istoriju BiH, X/II, 10/2, Sarajevo, 1974, str. 55–109.
7. Ivić, Pavle; Jerković, Vera: *Pravopis srpskohrvatskih cirilskih povelja i pisama XII i XIII veka*, Filozofski fakultet – Institut za južnoslavenske jezike, Novi Sad, 1981.
8. Jerković, Vera: *Paleografska i jezička istraživanja o Čajničkom evanđelju*, Matica srpska, Novi Sad, 1975.
9. Jurić-Kappel, Jagoda: „Književni jezik u srednjovjekovnoj Bosni”, *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orientalne studije, Oslo, Posebna izdanja, knj. 13, Sarajevo, 2005.
10. Jurić-Kappel, Jagoda: *O dijalekatskim temeljima srednjovjekovne bosanske (vjerske) pismenosti*, Slovo, sv. 56–57, 209–218, Zagreb, 2008.

11. Kuna, Herta: *Bosanski rukopisni kodeksi u svjetlu redakcija staroslavenskog jezika*, Hrestomatija iz historije književnoga jezika – I dio, priredila Lejla Nakaš.
12. Kuna, Herta (2008): *Srednjovjekovna bosanska književnost*, Forum Bosna, Sarajevo.
13. Mihaljević, Milan: *Slavenska poredbena gramarika, I dio, Uvod i fonologija*, Školska knjiga, Zagreb, 2002.
14. Nakaš, Lejla: *Jezik i grafija krajišničkih pisama*, Slavistički komitet, Sarajevo, 2010.
15. Peco, Asim: *Ikavskošćakavskigovori zapadne Bosne, Dio I, Uvod i fonetika*, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 2007.
16. Vuković, Jovan: *Istorija srpskohrvatskog jezika*, Uvod i fonetika, Naučno delo, Beograd, 1974.

ADNAN KADRIĆ
ALEN KALAJDŽIJA

O JEZIČKIM OSOBITOSTIMA
PRIJEVODNE ALHAMIJADO LITERATURE
U KONTEKSTU PREPORODNOG
PROSVJETITELJSTVA DRUGE POLOVINE
19. STOLJEĆA

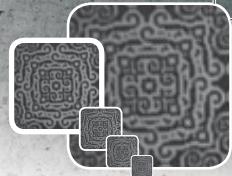
Sažetak: U radu se upućuje na najtipičnije jezičko-stilske karakteristike prijevodne alhamijado literature kao produkta narodnog preporodnog prosvjetiteljstva koji se u drugoj polovini 19. st. u Bosni počinje širiti pod utjecajem društvenih promjena i političkih reformi u Osmanskom carstvu. Cilj rada jeste u tome da pokaže kako je prijevodna literatura vršila svojevrsne utjecaje na jezičku, kulturnu, vjersku i nacionalnu identifikaciju, posebno kod Bošnjaka muslimana, te da pokaže kako najvažniji spomenici ovoga karaktera nisu jednako djelovali na navedene aspekte društvenog života. Također, rad pokazuje kako je jedna vrsta prijevodne literature, s jezičkog stanovišta posmatrano, svoje temelje nalazila u narodnom izrazu, pri čemu je namjena takvih djela od krucijalne važnosti za samo jezičko profiliranje i razvoj jezičkog izraza uopće, dok je druga svoj oslonac pronalazila u tekstovima koji su bili namijenjeni užim krugovima obrazovanih stručnjaka koji su se zanimali za fenomen interlinearne prevodenja i pređivanja različitih djela i udžbeničke literature od perioda tanzimata pa sve do prvih desetljeća 20. stoljeća. Posebno treba naglasiti važnu činjenicu: jezik interlinearnih prijevoda sam po sebi, zbog svoje funkcije, sintaksički je oneobičen, a zaključci o arhaičnosti takvih tekstova i njihovu hipotetičkom nastanku u ranijim stoljećima nisu održivi na primjeru većine takvih djela.

Ključne riječi: alhamijado književnost, bosanski jezik, prevođenje, mevlud, interlinearni prijevodi, Salih Gašević, Junus Remzi Stovro, Halil Hrle, Ibrahim Berbić.

1. Uvodne napomene

Poznato je da 19. st. na balkanskim prostorima označava period burnih povjesnih mijena, koje se nužno odražavaju na pisane tekstove, bilo da se radi o književnim tekstovima ili tekstovima koji se općenito bave kulturnom poviješću ili kulturološkim identitetom. Budući da teorija prevodenja u 19. st. nije bila posebno razvijena, te da se prijevod pisao za šire čitateljstvo, jezik prijevodne bosanske alhamijado literature pokazuje nekolike tipičnije jezičke karakteristike. Na jednoj strani, tu je nezaobilazan utjecaj sintakse jezika s kojeg se prevodi, što je u većini slučajeva podrazumijevalo utjecaj nekog tzv. orijentalnog jezika, prije svega tadašnjeg osmanskog tur-skog pisanog jezičkog izraza. S druge strane, autori u tekstu nastoje unijeti i što više elemenata narodnoga govora, nerijetko posežući za svojim individualnim osjećajem za organski idiom, ali istovremeno tražeći i one jezičke obrasce koji se pojavljuju kao općeprihvaćeni trend u književnojezičkom stvaralaštvu na bosanskom jeziku, nastajući već nekoliko stoljeća u tzv. alhamijado diskursu, od kojih se u tekstovima pisanim na tlu Bosne osjeća snažan utjecaj ikavizacije, posebno razvijene u starijem periodu, odnjegovano kroz ikavski manir te posebnu formu književnojezičke koine. Treća karakteristika prijevodnih tekstova bilo bi pitanje leksičkih slojeva, gdje se može nazrijeti opća konstatacija da je fond preuzetih orijentalizma, tačnije osmanizama, zavisio od vrste i namjene teksta: ako je tekst namijenjen za neke uže vjerske potrebe ili ako je pisan u duhu moralističko-didaktičkih tekstova, tekst je bio pretrpan knjiškim orijentalizmima, a ako je pak imao upotrebu izvan religijskog konteksta, on je u znatnijoj mjeri bio rasterećen utjecaja osmanizama iz domene religijskog registra. Zbog navedenog, u nekim tekstovima dolazi do zanimljivih pojava stilističke „raspolučenosti” hibridnog jezika prevedenih djela u prvoj verziji teksta, ili do naknadne autorske stilizacije teksta, dok se u nekim tekstovima može uočiti konstruktivnija metoda prevodenja koja je bila u skladu s potrebljama samog prijevoda teksta u odnosu na njegovu upotrebu. Može se reći da su neki autori bili pod pritiskom doslovног prevodenja, ne

shvatajući u tom trenutku potrebu i nužnost da se tekst prilagodi mogućnostima jezika na koji se prevodi. Takav stav autora može se shvatiti i kao pokušaj da se izvorni tekst stručno ne „oskrnavi” zbog prevodenja, imajući u vidu činjenicu da su neka od prevođenih djela bila klasična djela osmanske divanske književnosti, a nije potrebno posebno isticati važnost formalnih obrazaca u artikuliranju poetskih djela divanske književnosti, zbog čega su prevodioci bili pod izrazitim pritiskom. Ako se pri tome ima u vidu i to da autori u 19. st. nekada posredno prevode s izvornog jezika, kao npr. što je slučaj s poemom *Kasidei-burda*, koja je na bosanski jezik prevodena s turskog, iako je njezin original na arapskom, ili npr. *Dulistan*, koji je izvorno na pisan na perzijskom, a prema dostupnim podacima prevodilac na bosanski jezik služio se turskim prijevodom, onda se jasno može vidjeti slojevitost prevodenja koja je bitno utjecala na konačnu stilizaciju teksta. Postoje, međutim, i autori koji prijevod teksta nastoje kontekstualizirati s obzirom na njegovu šиру upotrebu i postojeću tradiciju. Od autora koje smo odabrali za primjere analize u našem radu posebno mjesto zauzimaju Salih Gašević, Halil Hrle, Junus Remzi Stovro i Ibrahim Berbić. Među njima, posebno mjesto u skupini u kojoj se mnogo pažnje posvećuje doslovnom prevodenju i koji su pod velikim utjecajem izvornog teksta pripada Stovri, donekle Hrli, dok Gašević spada u skupinu kojoj se tekst prilagođava široj upotrebni i čiji utjecaj prijevoda uglavnom ne remeti ustaljeni sintakksički i leksički sloj, inače poprilično prilagođen duhu narodnog jezika.¹ Berbićevo djelo bilo bi „na pola puta” između navedenih koncepcija. Dakako, u radu se osvrćemo i na ranije primjere interlinearne prijevoda alhamijado tekstova, gdje su južnoslavenski jezici bili sastavni dio teksta, kako bismo skrenuli pažnju na neke ishitrene pogreške u analizi jezika spomenutih djela, a posebno

¹ Iz današnje perspektive možda je teže donijeti sud o Gaševićevu *Mevludu* pošto je on manje-više poznat u tradiciji izvođenja mevludske svečanosti, tačnije, tekst je poznat i teško je iz aktuelne vizure konkretnije odrediti njegovu „čitljivost” i „prohodnost” kroz tekst. Možda bi neutralniji pristup mogao ponuditi neko ko ne dolazi iz bošnjačke muslimanske tradicije u davanju odgovara na ovo pitanje, ali bi bilo očito da je takvima taj tekst ipak hermeneutičniji od nekih drugih, kako zbog svoje tematike, tako i zbog njegove arhaičnosti i leksičke bremenitosti orijentalizmima.

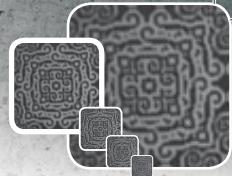
prilikom donošenja općenitih zaključaka o njima na osnovu „jezika prijevoda”.

2. Prijevodna alhamijado literatura u 19. st. u kontekstu preporodnog prosvjetiteljstva

Prvi snažni utjecaji narodnog izraza u alhamijado poeziji zapažaju se već u poeziji Mehmeda Erdeljca² u 16. st., potom u nekoliko pjesama Muhameda Hevaija Uskufija (1599*-1651) u prvoj polovini 17. st., te u mostarskoj pjesmi „A ja podđoh i povedoh konja na vodu” (1651?) pa nakon toga u zbirci (divanu) pjesama Hasana Kaimije (1625–1691) sredinom i u drugoj polovini 17. st. Alhamijado pjesme bilježi i Mula Mustafa Bašeskija (1731–1809), ali i njegov sin Mustafa Firakija (1775–1827) u svojim ljetopisnim djelima. Pjesme na narodnom jeziku pisao je i Abdurahman Sirrija (1785–1847). Abdulvehab Ilhamija Žepčak (1773–1821) u svojoj pjesmi „Čudan zeman nastade”, a posebno stihovima „Turčin nema amela / pravda krivdu zamela” iskaže nezadovoljstvo muslimana Bošnjaka prema osmanskoj politici na Balkanu, na sličan način kao što se to pokazuje u poeziji Bošnjaka na osmanskem jeziku prilikom pobune Husein-kapetana Gradaščevića 1831. do 1832. kada je s teritorije Bosanskog sandžaka istjerao Turke, da bi uslijedio i tzv. anti-bošnjački ciklus pjesama na turskom jeziku u kojima se kritiziraju Gradaščević i ostali Bošnjaci muslimani: pri čemu se koriste vrlo oštrim riječima i kvalifikacijama.³ Slijedi

² U nastavku se navode samo neki autori koji ilustriraju situaciju u vezi s pjesničkim kontinuitetom na bosanskom jeziku, iako je njihov stvarni broj veći.

³ Up. npr. jednu narodnu pjesmu na turskom jeziku u kojoj se pjeva o slamanju bošnjačke vojske u vrijeme Gradaščevićeva nastojanja da se zadobije ograničena samostalnost u okvirima Osmanskog carstva: „Jedna grupa pobunjenika u Bosni, u Rumeliji / Pojavi se, jer se nisu bojali Boga. / (...) / A iz Bosne Husein-kapetan lično / Krenu da stigne na Prištinu / Stanovništvo grada u bijeg natjera / Do neba se čula tuga i plač. / (...) / Niko od glupih Bošnjaka ne ostade, propadoše / Oni što se spasiše u Banjskoj se smjestiše (...).” (Nametak 1976: 391–392).

krvavi obračun i odmazda nad sljedbenicima ideje autonomije Bosne u okviru Carstva, što je, svakako, moralno ostaviti snažnog traga na svijest lokalnih ljudi. Nakon toga dolaze tanzimatske reforme, odnosno krupne promjene u Carstvu, osobito u sferi javnog života. Muslimani i nemuslimani proporcionalno su zastupljeni u Saboru Bosanskog vilajeta, a u brojnim mjestima, osobito pograničnim, u organima vlasti na lokalnom nivou predstavljeni su često i većinu. Druga važna promjena bila je promjena u školstvu: kad se otvaraju državne škole na lokalnim jezicima, što je predstavljalo pravu društveno-kulturološku revoluciju. Dok su se nemuslimani često koristili nekim priručnicima iz susjednih oblasti, muslimani Bošnjaci morali su sami sastavljati udžbenike za nastavu, ili se čak i vrlo intenzivno boriti za upotrebu narodnog jezika u ruždijama.⁴ Zbog toga je došlo do popularizacije pedagoško-didaktičkih sadržaja unutar udžbenika u školskom sistemu. Tada se posebno počinje njegovati bilježenje i prepisivanje tzv. alhamijado pedagoško-didaktičkih pjesama, koje postaju predominantna sadržajno-tematska pjesnička vrsta, zbog koje će se kasnije i dati svojevrsne negativne kritičke opservacije vezane za umjetničku vrijednost ovih pjesama.⁵

Ono što je vrlo važno spomenuti jeste i činjenica da je reforma arebice u alhamijado literaturi bila inicirana općim tokovima i reformama arebice u Carstvu u drugoj polovini 19. st., te da je reforma grafije, kao takve, bila podstaknuta sve većom potrebom u školstvu i širenjem pismenosti na šire slojeve stanovništva. Prosvjetiteljstvo u Carstvu inicirano je reformama u školstvu i novim zakonima koji su se morali sprovoditi i na planu jezika. Budući da se nastava u Bosanskom vilajetu, koji je tada bio sastavni dio Osmanskog carstva, morala držati na lokalnom jeziku stanovništva, logično je zašto je

⁴ Može se navesti izrazito zalaganje Omer-ef. Hazima Hume za uvođenje bosanskog jezika u škole zbog čega on piše vjeronačno djelo *Sehletul-vusul* (Stampano 1875. u Istanbulu), a u sklopu kojeg daje i tri preporuke za štampanje na domaćem jeziku (up. više Humo 2010: 8). Humo je bio samo jedan u nizu autora koji su se značajno založili oko navedenog poduhvata.

⁵ No, i pored te činjenice, te pjesme predstavljaju važan izvor za filološka istraživanja i praćenja razvoja bosanskog jezika u 19. st.

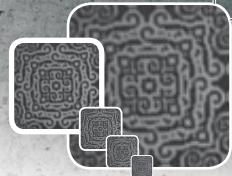
KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

dolazilo do reforme arebice i logično je zašto se ta reforma javljala u određenim krugovima. Onaj dio bošnjačke inteligencije koji se istovremeno u državnim školama obrazovao i na arebici i na čirilici, uglavnom je čitao štampu na čirilici, a arebicom se služio u samo određenim situacijama.

Dolaskom austrougarske vlasti, čirilica i arebica nisu više bile popularna pisma tako da se jedan dio bošnjačkomuslimanske inteligencije odlučio za forsiranje latiničnog pisma. U takvim okolnostima prvo su otvarane škole za obuku „muslimanskih učitelja” koji su trebali naučiti latinicu, a potom i učiteljske i druge škole koje su radile prema vladinim programima. Međutim, i tada neki autori još uvijek pišu na orijentalnim jezicima, ili na bosanskom jeziku a arapskim pismom. U službenoj administraciji u nekim muslimanskim konfesionalnim institucijama nastavilo se s tradicijom štampanja „alhami-jado literature” ili dopisa pisanih arebicom a na bosanskom jeziku.

U to vrijeme otvara se štamparija u Sarajevu, gdje se štampaju listovi *Bosna*, *Bosanski vjestnik*, *Sarajevski cvjetnik* i kasnije *Neretva*. Urednik *Sarajevskog cvjetnika* M. Š. Kurtčehajić većinu vijesti prevedi s osmanskog, a vijesti iz inostranstva (izvan Carstva) preuzimaju se iz francuskih časopisa, najčešće posredstvom osmanskog jezika. Službeni jezik listova Vlade Bosanskog vilajeta koji su izlazili u Vilajetskoj štampariji od 1866. do 1878. godine bio je bosanski jezik. Jezik u njima vrlo je privlačan, narodni jezik, bez posebnih sintaksičkih kalkova iz osmanskog jezika koji bi remetili sintaksu i temeljne stilске osobitosti „njegovanog” narodnog izraza. Spomenuti listovi, sa stanovišta historije narodnog, tada zvaničnog bosanskog jezika u službenim novinama u Bosanskom vilajetu, predstavljaju nedovoljno istraženi izvor za proučavanje narodnog idioma od druge polovine 19. st. do 1878. godine, odnosno do dolaska austrougarske vlasti.⁶ Sintetizirajući neka dosadašnja saznanja o jeziku štampe u Bosni i Hercegovini u 19. st., H. Kuna (1991: 40) ističe neke opće karak-

⁶ U novije vrijeme objavljena je monografija (Solak 2014) u vezi s pitanjima rasprava o jeziku u tadašnjim bh. časopisima koja daje jedan novi pogled na datu tematiku.

teristike jezičkog izraza, koji je ovisio od toga da *Bosanski prijatelj*, *Bosanski vjestnik* i *Sarajevski cvjetnik* reflektiraju:

„prvobitni model standardnojezičkog izraza jedne nacije na tlu Bosne i Hercegovine, sadržavajući u sebi nataloženi balast svoje posebne nacionalne književnojezičke tradicije, kao i prisustvo modernih nacionalnih opredjeljenja. (...) Bosna kao zvanični list po svom profilu predstavlja, de facto, administrativno-pravni stil Bosanskog vilajeta, iako je list političko-informativni... (...) i ovaj list, u stvari, reprezentira vukovsku standardnojezičku struru, mada zbog prirode tekstova sa nešto jačim slojem turcizama.”

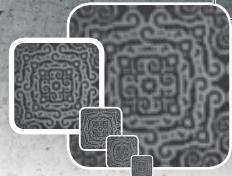
Dakako, ovaj stav Herte Kune jeste posljedica prepostavke o utjecaju vukovske standardnojezičke struje, što je zapravo svojevrsna kontradikcija, posebno ako se zna da je Vuk uzeo osnovu za svoj idiom iz govora Hercegovine. U Bosni nije bilo nikakve borbe i suprotstavljanja narodnog idioma nekakvom crkvenoslavenskom idiomu, a čak je i crkvena hijerarhija bila vezana za Carigrad, pa u državnim tijelima Bosanskog vilajeta nije bilo nikakve potrebe da se slijedi nekakva Vukova hipotetička težnja ka standardizaciji na novim osnovama. Poznavaoci historije Bosanskog vilajeta ne poznaju takvu vrstu „sukoba”. Autori su se u općoj komunikaciji naprsto služili narodnim idiomom, o čemu svjedoči jezik službenih glasila ali i tekstovi alhamijado pjesama na narodnom jeziku, uključujući i prijevodnu literaturu namijenjenu širim slojevima stanovništva. Dakle, princip upotrebe narodnog govora u Bosni u pisanim tekstovima, analizirajući pisane alhamijado tekstove narodnih pjesama, znatno je stariji od Vuka, a upotreba narodnog govora nije imala opoziciju u hipotetički postajećim crkvenim krugovima. U tom smislu, proučavanje jezika „prijevodne literature”, makar se ona oslanjala na srednjovjekovne prijevode i diplomatsku prepisku iz ranijeg perioda, uključujući i različite jezičkostilske interferencije, uvijek se nužno veže za upotrebu takvih tekstova u sasvim određenom društvenom kontekstu, kao i za namijenu takvih tekstova širim ili užim čitateljskim slojevima.

Može se zapaziti i svojevrsna polarizacija između onoga što se u jeziku počelo standardizirati, osobito s otvaranjem Vilajetske štamparije u Sarajevu 1866, za što se najčešće i govori o počecima standardizacije u Bosni (Šator 2004), s onim što je ostalo kao književnojezičko naslijede bosanskog jezika, kao posebno rezerviran fond književnog jezika, što potvrđuju manje-više svi poetski tekstovi alhamijado diskursa iz tog perioda – izuzev pjesama nastalih pod utjecajem usmenog epskog diskursa – u kojima preovladava specifična leksika i sintaksa. Jezik koji se razvija u glasilima šire je kulturološke dimenzije i bliži je narodnom izrazu i duhu. Za našu temu važan je fenomen tzv. prijevodne alhamijado literature s orijentalnih na bosanski jezik u preporodno-prosvjetiteljskom periodu u razvoju pismenosti u Bosanskom vilajetu od sredine 19. st. Što se tiče alhamijado literature, u tom periodu posebno se intenzivira prevodenje djela tzv. vjerske književnosti na bosanski jezik, a zatim njihova popularizacija. Prijevodi s drugih na bosanski jezik datirani su i u vremenu prije pojave prosvjetiteljskih ideja. Neki od takvih sačuvanih prijevoda sežu i u sredinu XVIII st., kakav je slučaj sa *Šejtannamom*, proznim djelom koje je nastalo na arapskom, a na bosanski je prevedeno s turskog jezika, što je, prema mišljenju Mehmeda Handžića, preveo sarajevski učenjak Mehmed Razi Velihodžić (Nametak 1981: 315).⁷ Također, jedan od najpoznatijih primjera takve prijevodne vrste literature jesu stihovane priče o poslanicima u prijevodu Trebinjca Muhameda Rušdija⁸ (1825–1903). Prijevodna djelatnost na bosanskom jeziku vjerovatno je bila najzastupljenija u vjerskom udžbeniku, poznatijem pod imenom *Bergivi / Birgivi / Birkevi*, posebno intenziviranom posredstvom vjerskih i kulturnih strujanja u Osmanskom carstvu od 17. st. (Filan 2014), za koji se pouzdano zna da je imao veliki broj rukopisnih arebičkih prijepisa u Bosni, koji se i danas čuvaju u bibliotekama, a ne treba se gubiti iz vida i *Mevlud* u prijevodu Sal-

⁷ Zbog same problematike, ovdje se ne uključuju rječničko-glosatorska djela, od kojih je do danas sačuvan nezanemariv broj.

⁸ Za buduća istraživanja mogla bi značajnije biti istražena veza stare bosanske *Aleksandride* s pričama koje daje Muhamed Rušdi o Aleksandru Zulkarnejnu.

ha Gaševića (1850–1899) iz Nikšića.⁹ Ideja prevođenja djela u Bosni će biti prisutna i nakon prestanka djelovanja prosvjetiteljskih ideja. Osim toga, službenim uvođenjem maternjeg jezika u obrazovni sistem, dolazi i do pojave interlinearnih ili tzv. uporednih prijevoda klasičnih djela s orientalnih na bosanski jezik. Stočanin Halil Hrle daje prijevod *Kaside-i burde* na bosanskom, uporedo s tekstom na arapskom. Takav slučaj bilježimo čak i u austrougarskom periodu kada Junus Remzi Stovro daje interlinearno na perzijskom, turskom jeziku i bosanskom tekst Sadijeva *Đulistana* (Trako 1976: 369–381). Sličan postupak interlinearog navođenja na jeziku izvorniku i jeziku na koji se prevodi nalazimo i u nešto mlađim tekstovima, kao što je to slučaj s prijevodom Kur'ana hafiza Sejjida Zenunovića s početka 20. st. (Nakičević 1996).

3. Vrste alhamijado prijevoda: prevodioци i/ili autori

Kada se pogledaju različiti tekstovi koji su rezultat tzv. prijevodne narodne „alhamijado“ prosvjetiteljske literature, uočava se izuzetno velika stilска raznolikost i jezička razuđenost tih prijevoda. Koji su zapravo razlozi takve raznolikosti, posebna je tema za detaljnija istraživanja. No, vrijedi spomenuti neke opće tendencije koje ukazuju na neke od razloga takve raznolikosti. Prvo, tekstovi koji su nastali kao neka vrsta slobodnijeg prijevoda, s većom prevodilačkom slobodom ili prepjeva, sintaksički su bliži duhu narodnog jezika od tzv. interlinearnih prijevoda. Razlog tome svakako jeste i sama pjesnička sloboda pri produciranju navedenih prijevoda koja je usko vezana za samu namjenu tih tekstova, a ona se odnosila na širu narodnu upotrebu pa je u skladu s tim i sam jezički izraz prilagođavan duhu

⁹ Postoje određena sporenja u vezi s tačnom godinom rođenja ovog autora, pri čemu se navodi i 1851. kao godina njegova rođenja, što ustvari odgovara 1268. god. po H. (Agović 2014)

narodnog jezičkog izraza.¹⁰ Drugo, tekstovi nastali kao interlinearni prijevodi uglavnom su pripremani za potrebe pedagoško-didaktičke naravi i uglavnom pri nastavi stranog jezika, ili u situacijama kad je važan istovremeno i tekst prijevoda i tekst originala (radi lakošeg upoređivanja prijevoda s originalom). Dakako, pored tih dviju osnovnih vrsta prijevoda javljaju se i različite podvrste prijevoda koje su uglavnom između ovdje osnovne vrste, a primjer takve jezičke koncepcije lijepo reprezentira dvojezična gramatika Ibrahima Berbića.

3.1. Slobodni prijevodi i/ili prepjevi

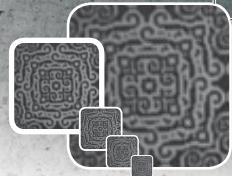
3.1.1. Mevlud Saliha Gaševića

U alhamijado vjerskoj pripovjednoj poeziji vrlo je zanimljiva pojava prijevoda *Mevluda* (Spjeva o rođenju Poslanika) na bosanski jezik. Od brojnih prijevoda, adaptacija i vlastitih varijacija ovog tematsko-poetskoga žanra navest ćemo primjer prijevoda *Mevluda* Saliha Gaševića.

Nikšićanin Salih Gašević završio je osnovnu školu i ruždiju u Nikšiću.¹¹ Njegovo najpoznatije djelo jeste prijevodna adaptacija *Mevluda*,

¹⁰ S tim u vezi vrijedi zapaziti i činjenicu da je npr. Safvet-beg Bašagić u prijevodima divanske književnosti na bosanski jezik redovno težio izvorni tekst približiti duhu narodne književnosti, što je u nekim kasnijim interpretacijama predstavljeno kao svojevrsni hendikep, zaboravljujući pri tome činjenicu da Bašagić u tom trenutku nije imao neke velike mogućnosti s obzirom na izgrađenost poetskog izraza na bosanskom jeziku, pa se i on sam ustremio k provjerenim i zasigurno snažnim dotadašnjim poetskim dosezima. Da se Bašagić okrenuo pokušaju vjernijeg prevođenja, sigurno bi upao u zamku doslovног prepjevanja, što bi bio veći promašaj.

¹¹ U Nikšiću su 1868–69. školske godine radile tri muslimanske škole sa 180 učenika (63 djevojčice i 117 dječaka), kao i naredne 1869–70. godine. Već 1870–71. godine smanjuje se broj muslimanske djece zbog stradanja okolnih sela i pada na ukupno 106 učenika (51 djevojčica i 55 dječaka). Nakon širenja administrativnih granica kadiluka Nikšić, broj muslimanskih škola u Nikšiću povećava se 1871–72. školske godine na 250 učenika (30 djevojčica i 220 dječaka) u ukupno pet osnovnih muslimanskih škola. Godine 1872–73.

spjeva o Poslanikovu rođenju, nastala za vrijeme službovanja i boravka u Kolašinu 1878. ili 1879. godine pod naslovom *Mevlud a'lāni' alā lisān-i Bosnevi*, što u prijevodu znači *Jasni i uzvišeni Mevlud na bosanskom jeziku* (Agović 2014), iako se kasnije navodi (u Predgovoru izdanja 1976) da je spjev nastao oko 1873. – što je sasvim moguće, ali da je objavljen nekoliko godina kasnije. Ovdje treba napomenuti da je Alija Nametak (1943) prilikom sastavljanja predgovora i latinične transliteracije ovog *Mevluda* izvršio određene jezičke korekcije i intervencije, tako da ova verzija mevluda nije pogodna za adekvatna jezička istraživanja (Džogović 2002). Gašević je ustvari preudio *Mevlud* Sulejmana Čelebije, koji je nastao još 1312. godine na turskom jeziku, ali je pri prevodenju unosio i novih dijelova, dok je neke, pak, dijelove izostavljao. O nastanku ovog prijevoda Gašević u predgovoru piše:

„ (...)
Kad se nađoh u Kolašinu kajmekam,¹²
znadem đe sam puno nakis¹³na čelam.¹⁴

Moliše me kolašinski prviši:
nami mevlud daj bosanski napiši.

postojale su četiri muslimanske škole u kadiluku Nikšić sa 250 učenika (200 dječaka i 50 djevojčica), a dodatna nastava održavala se u tri džamije u Nikšiću, dok su se počele otvarati škole u dvije crkve za hrišćansku djecu. Nikšić je u to vrijeme imao 954 kuće i 115 dućana. Godine 1874–75. u Nikšiću broj crkava raste na pet, dok je broj džamija i mesdžida četiri, a dućana 139. Ukupno je šest muslimanskih osnovnih škola sa 266 učenika (205 dječaka i 61 djevojčica). Up. *Salname-i Vilayet-i Bosna*, Sarajevo, 1283. po H.; *Salname-i Vilayet-i Bosna*, Sarajevo, 1284. po H.; *Salname-i Vilayet-i Bosna*, Sarajevo, 1285. po H.; *Salname-i Vilayet-i Bosna*, Sarajevo, 1286. po H.; *Salname-i Vilayet-i Bosna*, Sarajevo, 1287. po H.; *Salname-i Vilayet-i Bosna*, Sarajevo, 1288. po H.; *Salname-i Vilayet-i Bosna*, Sarajevo, 1290. po H.; *Salname-i Vilayet-i Bosna*, Sarajevo, 1291. po H.; *Salname-i Vilayet-i Bosna*, Sarajevo, 1293. po H.; *Salname-i Vilayet-i Bosna*, Sarajevo, 1294. po H.; *Salname-i Vilayet-i Bosna*, Sarajevo, 1295. po H.

¹² kajmekam – sreski načelnik.

¹³ nakis – krnjav, nepotpun.

¹⁴ kelam – govor, riječ.

Sad bijaše tarih¹⁵ kad me moliše,
dan deseti od redžeba bijaše.

‘Mi smo žudni znati mevlud šta kaže,
našem svecu mi smo ašik odviše!

Drugi jezik mi lijepo ne znamo,
Allah Jedan, hak Pejgamber – svi znamo.

Što j’ u Kur’an na sve iman imamo,
bošnjački nam gradi mevlud molimo...!’

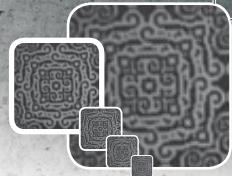
(...)

Muhadžir sam, vatan bio moj Nikšić,
Ime mi je Hafiz Salih Gašević.”¹⁶

Dakle, prijevod i adaptacija djela nastaju prema molbi uglednih muslimana Bošnjaka iz Kolašina. Što se tiče jezika prijevoda, on zaslužuje posebnu pažnju i istraživanje jer ima dosta odlika narodnoga govora, te je, unatoč brojnim redakcijama i izdanjima do današnjih dana, sačuvao izvorni duh i narodni jezik toga kraja. Ukoliko se baci makar površan pogled na jezik Gaševićeva *Mevluda*, uočit će se izuzetan osjećaj za ritmiku u prijevodu stihova. Prijevod je u velikoj mjeri prilagođen narodnom duhu i jeziku. Metrički je vrlo ujednačen, s jednostavnom rimom a po ugledu na izvornik *aa bb cc dd*. Inače, spomenuta rima često se uzimala u orijentalnoj poetskoj

¹⁵ tarih – datum, godina.

¹⁶ Navedeni citat iz *Mevluda* preuzet je iz knjige *Mevlud u životu i kulturi Bošnjaka* urednika Džafera Obradovića (2000: 139), te se u nastavku citiranja teksta iz mevluda uzima navedeni izvor. U vezi s Gaševićevom verzijom mevluda, u propratnom tekstu Dž. Obradović (2000: 137) apostrofira problem nepostojanja prvog izdanja kao i nepostojanje podataka o tome gdje je sačuvano, te napominje: „Gaševićev prepjev Čelebijina mevluda – koji je za historiju bosanskog književnog jezika od znatne važnosti – trpio je brojne redakcije, gotovo pri svakom novom objavlјivanju. U nastojanju da ponudimo i stručnjacima, i široj čitalačkoj publici vjerodostojniji tekst Gaševićeva mevluda, donosimo verziju drugog arebičkog izdanja iz 1311. godine po Hidžri (1897/98.), kako ga je – za potrebe ovog zbornika – pročitala dr. Emina Memija.”

tradiciji onda kada se željela određena tema popularizirati u širim krugovima. To je tradicija koju je djelimično preuzeo u svojim al-hamijado prijevodnim tekstovima o poslanicima i Muhamed Rušdi. Od orijentalizama su sačuvani samo oni koji su se dobro uklapali u ritmiku prijevoda, odnosno prepjeva i adaptacije *Mevluda*. Npr.

„Majka sveca Muhammeda, Amina,
Ona sadef rodi zrno bisera.

Kad je Amina sa njim bila hamila,
Alameta mlogo jeste vidjela.

Otac sveca Muhammeda, Abdullah,
a odabro milosnika hak Allah.”

Rečenice su vrlo jednostavne i logične. U tekstu *Mevluda* međusobno su isprepleteni dijalozi, opisi, pa čak i monolozi. Npr.

„A kad dođe vakat da se porodim,
ono dobro što će doći da vidim.

Bješe žedja meni došla do duše,
jedan bardak šerbata mi dadoše.

Studenije od snijega i bjelje,
slade bješe od šećera i ljepše.

I to šerbe što dadoše kad popih,
čitava se ja u nuru utopih.

Utopih se ja u nuru svakako,
a za sebe ja ne znadjah nikako.

Prifati me jedna tica bijela,
opet dođe meni snaga cijela.

(...)

Na svijetu progovori stvar svaka,
devletlji svašto reče: Merhaba!

Merhaba ti, care veliki, merhaba,
merhaba ti, znanja mejdan, merhaba!

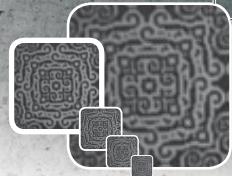
Merhaba, ej, svako moli od tebe,
merhaba, ej, Božja milost na tebe!

Merhaba, ej, živu život, merhaba,
merhaba, ej, muki lastu, merhaba..."

Tekst *Mevluda* toliko je popularan da se i danas recitira i pjeva posebnom melodijom, a sama tematika na pozitivan način pjeva i o ulazi žene u društvu tako da je popularan i među ženama. Neke neobične konstrukcije s kombinacijom slavenskih riječi i odomaćenih orijentalizama izazivaju samo početnu zbunjenost zbog rime, ritma i rasporeda u rečenicama, odnosno stihovima, ali kasnije postaju mesta koja se najlakše zapamte, ponajviše zbog ritmike. Malo je koje djelo u narodnoj bošnjačkoj književnosti i kulturi bilo toliko popularno kao što je to ovaj *Mevlud*. O tome svjedoči činjenica da gotovo nema bošnjačkomuslimanskog sela koje nije čulo izvođenje teksta *Mevluda*, a sama činjenica da je njegov mevlud najpopularniji za javno izvođenje, i pored još nekoliko vrlo uspjelih verzija mevluda, dodatno govori o ljepoti jezika Gaševićeva prijevoda i prepjeva ovoga djela. Navedeno djelo nerijetko se danas čita i u originalnoj grafiji, a ima status simboličke religijske pučke kulture, tako da malo ko i razmišlja o tom djelu kao produktu prijevodne alhamijado literature u kontekstu prosvjetiteljsko-preporodnog perioda njegova nastanka.

Kad je riječ o nekim konkretnijim jezičkim crtama ovoga spjeva, A. Džogović (2002: 66–89), komparirajući očito izvorniji predložak¹⁷ s

¹⁷ Nažalost, Džogović ne navodi konkretnije koje izdanje spomenika uzima za analizu.

izdanjem koje je priredio Alija Nametak (1943), obrazlaže pedesetak tipičnih jezičkih i stilskih crta, od kojih možemo izdvojiti fonetsko-fonološke, morfološke, tvorbene, sintaksičke i leksičke osobitosti te neke fonostilističke probleme. Iz ovoga rada može se vidjeti da Džogović jezički izraz *Mevluda* prije svega razmatra prema dvama odnosima: onome kako je djelo prilagodio A. Nametak u izdanju iz 1943. te prema dijalekatskoj bazi na kojoj je djelo nastalo. Iz njegova rada može se zaključiti da je Nametak jezički izraz spjeva u značajnoj mjeri prilagođavao stanovništву Bosne i Hercegovine – što je Džogoviću, na osnovu stavova iznesenih u članku, nedopustivo,¹⁸ te posebno ističe kako u najvećoj mjeri jezik *Mevluda* oslikava dijalekatsku bazu iz koje potječe sam Gašević. U kratkim crtama o jeziku i stilu Gaševićeva *Mevluda* piše i Dž. Latić (2000: 78):

„Gaševićev mevlud napisan je na sandžačkom narječju bosanskog jezika; ima mnogo turcizama i arabizama, možda više nego u ostalim narječjima našeg jezika, poznatog po fleksibilnosti na svim razinama; ima nešto ekavizama, premda je ijkavski izgovor u njemu dominantan; ima posebnu strukturu stiha, strukturu koja je nastala na obrascu razgovornog jezika...“

U procjenama jezičkog izraza ovakve vrste spomenika mora se biti oprezan, posebno stoga što su predstandardni spomenici mahom bili izloženi svojevrsnoj poetizaciji koja je imala veze s književno-jezičkom upotrebom i tradicijom, odnosno postojećom literarnom tradicijom, na što još upozorava i I. Kemura (1969), te stoga što je pitanje jezičke izvornosti ovoga djela upitno, tim prije što se u opservacijama o njegovu jeziku često prepliću različite verzije koje nerijetko pokrivaju svojevrsna prilagođavanja dijalekatskog izraza naddijalekatskim crtama i što je ono ipak nedovoljno filološki istraženo. Činjenica koja je nesporna u vezi s jezičkim izrazom ovoga

¹⁸ „Vršeći ove izmjene, Nametak je odstupio od lingvističkih principa, pa se njegov izmijenjeni tekst Mevluda ne može uzimati za analizu jezičkih osobina Gaševićevog originala...“ (Džogović 2002: 67).

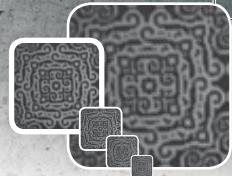
spomenika jeste ta da je djelo u odnosu na interlinearne prijevode al-hamijado spomenika značajno bliže narodnom jeziku i da je ta činjenica nesumnjivo bitna zbog toga što se koncepcijski gledajući jezička matrica ne bi mogla mijenjati da djelo po svojoj izvornoj strukturi, stilu i metričko-versifikacijskoj osnovi nije blisko narodnom jezičkom izrazu.

Treba napomenuti da su razna djela nastala kao rezultat prevođenja s orijentalnih jezika, ali nijedno djelo nije dostiglo slavu u narodu kao Gaševićev *Mevlud*. Gotovo svi *ilmihali* (*vjerske početnice*) pisani arebicom na bosanskom jeziku u 19. st. oslanjali su se na literaturu na orijentalnim jezicima, počevši od ilmihala Abdulvehaba Ilhamije s početka XIX st. (Kemura 1975), ili i još stariji, kakav je Bergivi. Zato je jezik nekih od tih djela pod vidnim utjecajem nekog od orijentalnih jezika. Čak je i jezik Humina ilmihala *Sehletul-vusūl* bio pod sličnim utjecajima, a ono što u prvi plan izbija u ovome djelu jeste njegova preopterećenost orijentalnom leksikom, koja je očito imala cilj i isticanje svojevrsne književne tradicije i leksičkog manirizma.

3.2. Interlinearni prijevodi

3.2.1. *Kaside-i burda Halila Hrla Stočanina*

Pjesmu *Kasīde-i burde* spjevalo je Šerefudin Ebu Abdullah ibn Seid Busiri, koji je umro 1294. godine, a na bosanski jezik ovu poemu preveo je 1868. godine Halil Hrle, sin Alijin, iz Stoca (Dobrača 1976: 9). Ova poema, kako zbog svog sadržinskog formata, tako i zbog specifične upotrebe jezika i stila, pruža dragocjene podatke o stepenu razvoja samoga bosanskog jezika u kontekstu specifične književno-jezičke prakse predstandardnog doba te problema u vezi s prosvjetiteljskim radom na planu prevođenja nekih značajnijih djela orijentalne književnosti. Jezik Halila Hrla Stočanina u prijevodu *Kasīde-i burde* (Pjesme o časnom ogrtaču) s arapskog na bosanski jezik stvara dojam izuzetne „prijevodne“ arhaičnosti, s dosta konstrukcija koje su zapravo kalkovi iz arapskog ili osmanskog jezika. Ono što treba

posebno istaći u vezi sa sintaksičkom i stilskom strukturom prijevoda navedene kaside, a koja se može potkrasti pri tumačenju jezičkih ili širih filoloških aspekata, jeste činjenica da je prevodilac nastojao što vjernije i u skladu sa zakonitostima orijentalne metričko-versifikacijske osnove izvorne verzije poeme dati besprijevoran prijevod,¹⁹ čime se na izvjestan način i ograđuje od određenih nedostataka koji se mogu pripisati samom prevodiocu zbog prilagođavanja prijevoda strukturi stiha koji kao uzorak daje odmah na početku djela, a koji u devetnaestercu glasi: *Fā‘ilātun Fā‘ilātun Fā‘ilātun Fā‘ilātun Fā‘ilun:*

Fā‘ilātun				Fā‘ilātun				Fā‘ilātun				Fā‘ilātun				Fā‘ilun			
Fā	'i	lā	tun	Fā	'i	lā	tun	Fā	'i	lā	tun	Fā	'i	lā	tun	Fā	'i	lun	
Na	nje	gov	al	i	na	as	ha	be	do	no	ssit'	na	mi	va	lja	va	vi	hek	
i	na	o	ne	ko	ji	su	im	u	i	sa	li	do	no	sit'	va	lja	na	mi	
Ka	ko	nam	je	na	sr	dah	cu	ko	no	ze	rra	u	su	nah	cu	mal	ka	bi	
mi	smo	in	san	bis	mo	nis	jan	nis	mo	piš	man	vet'	ve	li	mo	da	smo	mi	
Mi	mo	li	mo	Bo	ga	na	šeg	i	ta	ko	ti	sve	ca	na	šeg	Mu	sta	fe	
i	ta	ko	ti	Ar	ša	Ćur	sa	po	klo	ni	nam	gri ¹	he	na	še	Ti	na	mi	
Ja	ime	nom	Bo	ga	mo	ga	po	či	ma ²	te	u	bur	de	o	ve	bi	na	mi	
i	na	še	ga	Mu	ha	mme	da	ko	ji	no	je	naj	ha	ir	ni	ke	re	mi	
Ja	je	zi	kom	bo	sne	vi	jem	nek'	im	je ³	u	las	no	u	čit'	ve	se	lo	
ko	ji	u	či	da	mi	re	če	du	ši	mi	sto	da	u	fa	tim	ni	a	mi	
Je l'	ti	do	ššo	na	ha	to	ru	naš	Mu	ha	med	go	lem	sa	hib	se	le	mi	
krv	i	su	ze	po	mi	ša	ne	oč	ni	jem	te	ku	ze	ni	cam	bi	de	mi	
Iz	Me	kke	Al'	puh	nu	vi	tar	pr	ve	na	šeg	na	svi	to	vim'	po	fa	la	
cr	ne	no	ćci	a	li	si	nu	od	Me	di	ne	br	da	o	nog	i	de	mi	

(Hrle 2008: 35–36)²⁰

Kada se struktura Hrlinih prevedenih stihova posmatra iz vizure navedenih formulaističnih versifikacijskih obrazaca, postaje jasno da je sam jezički izraz morao pretrpjeti izrazita oneobičavanja

¹⁹ U sličnom je statusu i *Makbuli-arif*, bosansko-turski poetski rječnik, u kojem je autor ispoštovao orijentalnu metriku zadalu formom djela.

²⁰ Tabela je predstavljena tako da ilustrira uklapanje stihova u metričke obrasce te primjeri ne reprezentiraju doslovno preuzimanje transliteracije iz izvora.

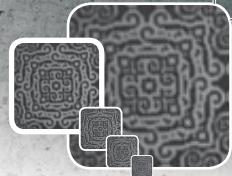

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

nesvojstvena narodnom izrazu, pri čemu treba imati u vidu i to da sam prevodilac nije imao domaćeg pjesničkog uzora za realizaciju navedene koncepcije prevođenja. Zbog toga je jezik *Kaside-i burde* sintaksički, leksički i stilistički nesvojstven i larpurlartistički postavljen, da je mogućnost razumijevanja za prosječnog čitaoca na bosanskom jeziku još i tada bila izuzetna niska. Ali, isto tako, treba imati u vidu da je prevodilac imao mnogo posla i truda u prilagođavanju bosanskog prijevoda u odnosu na formalne obrasce pojavljivanja izvornog teksta. Možda je vrijednost djela u tome što je (donekle) uspio bosanski jezik prilagoditi zahtjevima orijentalne poetske forme.

Inače, neke od jezičkih crta ovoga djela, općenito posmatrajući, pokazuju neke opće jezičke predstandardne zakonomjernosti: tekst se značajno oslanja na dijalekatsku bazu prevodioca, ali se isto tako i razvija prema određenim zakonomjernostima predstandardnih idioma unutar kojih se pojavljuje svojevrsna književnojezička koine alhamijado literature, koja se razvija kao specifičan interdijalekt nastao u kombinaciji različitih dijalektalnih i književnojezičkih formi. Konkretnije govoreći, u prvi plan iskače nešto frekventnija ikavska zamjena jata u tzv. slobodnoj poziciji (rite, zapovidi, grih, lipo, mjesec...), koja je očito u vezi s ikavskom tradicijom bosanske alhamijado literature, ali se čuva i nemali broj primjera s ijekavsko/jekavskom (vavijek, svijet, lijepa, riječi; ljepota, izbjeljiva...) i znatno rjeđe ekavskom zamjenom (zenica, lettelo, prepanuli). Pored mješovite upotrebe refleksa jata, što predstavlja izrazitu jezičku crtu ovog djela,²¹ prijevod *Kaside-i burde* pokazuje još neke jezičke crte svojstvene književnojezičkoj koine, koje su nekada zasnovane na dijalektalnim presjecanjima zapadnog i južnog štokavskog tipa, a nekada na nekim konkretnijim i užim dijalektalnim razlikama, mada se pojavljuje i jedan broj jezičkih osobina nastalih pod utjecajem književnojezičke forme i idiolekatske baze: nešto frekventnija upotreba štakavizama spram šćakavizama (ište, ištem, pušći); dosljedno čuvanje ili dodavanje glasa h (sunahce, sr-dahce, truhle, mehko, hlepiše, hoćenje...); sekvenca vb prelazi ili u

²¹ Treba napomenuti da je miješanje refleksa jata u alhamijado literaturi gotovo pa konstantno, tako da ova pojava ne predstavlja izuzetak već pravilo.

va ili u (vavijek, u); jekavsko jotovanje dentala (šedoče, šedoci, đe); uproščavanje skupine -st (milos'); sonantna geminacija u glagolu „pasti” (panuli); regresivna asimilacija vokala (išo, pošo, imo); kolebanja u progresivnom jotovanju prezenta glagola „ići” (iđem / ide); leksička zamjena r sa l (millis, millišljiv²²); kolebanja u rotacizmu glagola „moći” (more / može); upotreba geminacije u nekim leksičkim primjerima (proššo, iššo, doššo, vlassi, nikko); kolebanja u negaciji glagola „imati” (nejma, nejmade / nema); upotreba habituala (kad bi reci...); pokazna zamjenica ovi; infinitiv uz modalni glagol (ne može nositi) itd. Ukratko kazano, jezički izraz prijevoda *Kasīde-i burde* pokazuje uglavnom one jezičke crte koje su se na izvjestan način bile „ustabilile” kao nestabilne i nekonzistentne osobine predstandardnih idioma alhamijado književnojezičkog izraza, pošto se te karakteristike značajno pojavljuju, svakako u zavisnosti od obima, u ogromnom broju djela alhamijado predstandardne provenijencije.

3.2.2. Stovrin prijevod *Đulistana*

Salih Trako (1976: 373) među prvima je skrenuo pažnju naučne javnosti u vezi s prijevodom *Đulistana* na bosanski jezik, došavši do zaključka da je prevodilac i prepisivač ovog djela Junus Remzi Stovro, koji interlinearno na trima jezicima, perzijskom, osmanscoturskom i bosanskom, uvrštava tekst Sadijeva *Đulistana*. Stovro je, naime, prema navedenoj interlinearnoj koncepciji djelo sastavio tako da je u prvom redu pisao na bosanskom, u drugom je pisao na turskom prema Tayyarovu prijevodu, a u trećem redu uvrstio je izvorni tekst *Đulistana* na perzijskom. Jezik prijevoda na bosanski karakterizira sintaksa koja je slična sintaksi osmanskog jezika, što zapravo navodi na zaključak da se Stovro u svom prijevodu *Đulistana* dosta oslanjao i na sam raniji prijevod ovog djela s perzijskog na osmanski. Iako se u određenim primjerima oslanjao na govorni jezik, ipak, zbog samog koncepta djela koje je dato na trima jezicima uporedo, osjeća se i

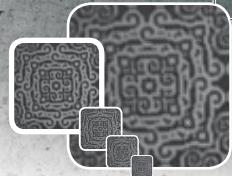
²² Ovakve vrste upotrebe ove lekseme nalazimo i u *Sehletul-vusulu* Omera Hume (2010), što implicira svojevrsni manirizam.

snažan utjecaj „kalkova” prilikom prevođenja s orijentalnih jezika, kako je to već primijetio i sam Trako (1976: 373), ustanovivši i sljedeće odlike jezičkog izraza ovog prijevoda:

„Zapaža se i to da prevodilac nije posjedovao visoku kulturu vlastitog jezika. Njegov jezik je narodni govor, neknjiževni, s kraja prošlog stoljeća, u kome, pored velikog broja turcizama, ima i znatan broj provincijalizama sarajevskog govora. Leksika mu je prilično siromašna, značenja riječi ponegdje nisu sasvim iznijansirana i tačna, pa uslijed toga nije ni mogao da pruži na svakom mjestu potpuno adekvatan prijevod. Osim toga, prevodilac se strogo držao reda riječi originala i prijevoda na turski, pa je stoga i poredak riječi u rečenicama Stovrina prijevoda često nepravilan. Stovro je, također, bio pod utjecajem načina izražavanja i stvaranja pojmoveva na perzijskom i turskom, pa je ponegdje i on u svom jeziku stvarao neuobičajene riječi i pojmove.”

Uzmu li se u obzir navedene konstatacije, dolazi se do zaključka da je Stovro, kako je to već ranije primijećeno u vezi s interlinearanim prijevodima u alhamijado tekstovima, nastojao što doslovnije prevesti svoje djelo s osmanskog na bosanski jezik, ne mareći pri tome da li je značenska prohodnost i njegova stilска i struktorna forma adekvatna „prirodi” jezika na koji se prevodi. U tom smislu, ako se uporede prijevodi *Dulistana* i *Kasīde-i burde*, može se doći do opće konstatacije da oba djela nisu sa stanovišta stilsko-sadržajnog i sa stanovišta mogućnosti adekvatnog razumijevanja dorasla namjerama prevodioca. Možda je važnija razlika u tome što je *Kasīde-i burde* poetsko djelo čiji se prijevod prilagođavao potrebama versifikacijsko-metričke formule, dok u *Dulistanu*, po svemu sudeći, to nije slučaj. Prema interlinearnoj koncepciji prijevoda, stječe se dojam da je Stovro ovo djelo prevodio kako bi omogućio adekvatnije i doslovnije razumijevanje drugih dva jezika uvrštenih u kompletnom djelu – pa bi takav pristup možda na izvjestan način mogao opravdati ovakav Stovrin prevodilački postupak. Dodatni razlog koji potvrđuje navedenu konstataciju možda se može potkrijepiti činjenicom da se u rukopisu u kojem se navodi

prijevod *Dulistana* daju neke osnovne naznake u vezi s gramatikom perzijskog jezika. Moguće je da je Stovro svoj prijevod svjesno približavao gramatici jezika koji je bolje poznavao i iz čisto praktičnih, pedagoško-didaktičkih namjera. Uporedno prevodenje često je u djelima kontrastivnog prevodenja u procesu učenja i ovladavanja nekim jezikom. Budući da je Stovro bio učitelj, te da je nastojao približiti gramatiku i duh perzijskog jezika posredstvom već provjerenih prijevoda tog djela na osmanski jezik, u maniru tadašnje struke unutar krugova u kojima je živio, prilikom analize jezika njegovih prijevoda nije nužno biti isuviše strog u pogledu stilskog izraza prevedenog teksta. Njegovo djelo naprsto nije pisano s namjerom da se omogući stilski izbrušen prijevod, već da se, prije svega, učenici podučavaju jezicima na kojima je isti tekst djela dat interlinearno na trima jezicima. Takav je slučaj s različitim prijevodima koji se interlinearno daju vrlo često u prvoj polovini i sredinom 19. st. u Osmanskem carstvu, a u nekim krajevima i u kasnijem periodu. Namjera takvih djela, dakle, primarno je pedagoške naravi i na taj način ih treba analizirati s aspekta jezičkog izraza. Uostalom, sama koncepcija uporednog navođenja triju jezika za jedno djelo, kao i činjenica da se original stavlja u posljednjem redu, nedvosmisleno upućuju na takvu motiviranost Stovrina i sličnih prijevoda u alhamijado literaturi. Kao ilustracija navode se sljedeći primjeri Stovrina prijevoda iz Sadijeva *Dulistana*, kako ga transliterira Trako:

„Nikako od promjenjiva zemana ne bijah plako i obraz od okretanja neba ne bijaše se smutilo; samo jedan vakat noga gola bijaše ostala i snage obući obuću ne držah. U džamiju Kufe uđoh žalostan bivši. Jednog vidjeh ne imadijaše noge. Šukur Božijem dž. š. nimetu na mjesto donesoh i bezobućstvu sabur učinih. Kit a: Pečena tica na očima sita čojka manja je (od lista prase) na sofri. A onog čojka (koji) blago i imanje nejma, pečena repa je ukebabljena ptica.” (1976: 376).

„Jedan čojk osjećene ruke i noge jednu hiljadonogu bubu ubi. Jedan evlija pokraj njega prođe i reče: Subhanallah, su sto nogu ima, kad njezin edžel stiže, od jednog bez noge i ruke ne bi kader pobjeći.” (1976: 379).

3.2.3. Bosanski turski učitelj Ibrahima Berbića

Slična Stovrinu prijevodu jeste i situacija s dvojezičnim uporednim tekstovima na bosanskom i na turskom jeziku u djelu *Bosanski turski učitelj* Ibrahima Berbića,²³ budući da se i tu radi o gramatičkom priručniku dvaju jezika. U ovom gramatičkom dvojezičnom priručniku primjećuje se da je jezik u dijelovima koji se odnose na vježbe više nego što je to uobičajeno pod utjecajem sintakse turskog jezika. Očito je riječ o nastojanju prevodioca da što doslovnije prevede tekst na drugi jezik kako bi se adekvatno pokazala leksička i donekle gramatička ekvivalencija. Međutim, težnja ka leksičkoj ekvivalenciji išla je nauštrb gramatičke, napose u domenu sintakse, zbog čega se dešava da se turska sintaksa uporno preslikava na bosansku, kako to slikovito ilustrira jedan primjer iz Bosanskog turskog učitelja (1893):²⁴

[...](*Vežba*) 49

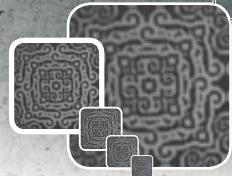
(...) Pošto etimologiju i sintaksu svršiš preče nauke: logika, ritorika (značajno jasno i čudoizgovorlo) nauku religiju (numiku) fiziku, hemiju, geometriju, zemljopis, račun gebr branouku, obću istoriju i prirodopis, kozmografiju, filozofiju, zvezdarstvo, pjevanje, važne nauke su. (Rođeni jezici: arapski, starogrčki i latinski je. Njihov korin surjanski jezik je (persiski, turski, franezski, nemački, inglezki, talijanski i još ostali jezici stupovi su, stoga jedan rođeni jezik koji točno uznadne, ostale jezike lasno i vrlo utuveno postigne... 87b].

[...](*Talîm*) 49

(...) Mu'teber olan 'ilimler sarf u nahvi bitirdikden sonra (mantık, meâni, beyân, bedîf, fikih, hikmet, kimyâ, hendese, coğrafyâ, hisâb, cebr ve mukâbele târih-i 'umûmî, târih-i tabî'î hey'et-i fel-sefe, nûcûm, mûsîki) ilimleridir. Mâderzâd lisânlar 'Arebî, Yunânî, Lâtince dir ki bunların aslı Sûryânî lisânıdır. Fârisî, Türkî, Fransızca, Almaniyaca, İngilizce, İtalyanca ve sâ'ire fer'âlar bu cihetle mâderzâd olan lisânilerin birini lâyıkla bilen öbürlerini kolay ve gâyet metîn öğrenür... 87a].

²³ O gramatičkoj terminologiji ovoga djela pisale su Mevlida Karadža-Garić i Hanka Vajzović (1985).

²⁴ Primjer je preuzet s arebičkog predloška.

Na osnovu predstavljenog, može se reći kako ovakva vrsta spomenika pokazuje dosta odstupanja od „prosječne” jezičke upotrebe, posebno one koja se mogla aktualizirati u tom trenutku. Treba, isto tako, imati u vidu i činjenicu da stepen razvoja sintaksičke strukture bosanskog jezika u drugoj polovini 19. st. nije bio na zavidnom nivou, a napose u domenu složene rečenice, koja je, čini se, sa sintaksičkog stajališta najneposrednije pogođena navedenom problematikom jer se radilo o adekvatnom prevodilačkom postupku – što se može ustanoviti manje-više površnim pregledom spomenika iz tog perioda²⁵ – iz čega se može izvesti zaključak da se sam Ibrahim Berbić, ali i drugi autori koji su tretirani u ovom radu, nije imao ugledati u nekog domaćeg autoriteta.²⁶ Otuda se i javila potreba da se oponaša sintaksa jezika s kojega se prevodi. Pored sintakse, kod Berbića se nerijetkojavlja naučna terminologija koja je svoje mjesto u naučnom terminološkom instrumentariju na bosanskom jeziku tek počela pronalaziti. Osim pedagoške motiviranosti za nastanak sličnih djela, važna je bila i usmjerenost samog djela na određenu vrstu čitalačke publike, prije svega učenika određene vrste škola u tadašnjem obrazovnom sistemu u Bosni i Hercegovini, što je u konačnici uvjetovalo specifičan jezički izraz prijevoda.

Uvjetno govoreći, zbog svega navedenog proizlazi da je Gašević „najuspjelije” prevodio upravo iz tog razloga što je svoje djelo na neki način usmjeravao ka bogatoj usmenopoetskoj narodnoj jezičkoj tradiciji, dok su sljedbenici manira doslovног interlinearног prijevoda iz pedagoških razloga bili okrenuti sintaksi i stilskom izrazu jezika izvornika.

²⁵ Up. npr. alhamijado prozni tekstovi (ilmihali, prijevodi drugih tekstova), usmenopoetski tekstovi (npr. epski diskurs vrlo je siromašan u strukturi složenih rečenica), krajišnička pisma, franjevačka književnost.

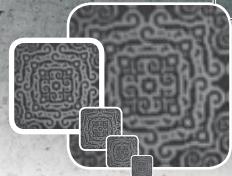
²⁶ Čak se može reći da su i neki mlađi autori, npr. iz prve polovine 20. st. u sintaksičkoj strukturi složene rečenice znatno siromašniji od onih koji će se pojavit i kasnije, uključujući tu i neke književne autoritete s prostora Bosne i Hercegovine – ali je to posebna problematika.

Ukoliko se, inače, pogledaju interlinearne prijevode različitih klasičnih djela u svjetskoj literaturi, uočava se dosta neobičnih odstupanja u strukturi jezika na koji se prevodi, ponajviše zbog nastojanja da se istovremeno ponudi izvorni tekst i tekst prijevoda koji će biti leksički, a često i sintakški, što bliži tekstu izvorniku. No, jasno je da takvi tekstovi nisu pisani za potrebe šire, već više za potrebe uže stručne javnosti, tako da se odstupanja i neobične konstrukcije u prijevodu opet modificiraju na način da se ostane što dosljednijim tekstu izvorniku.

4. Umjesto zaključka

U zavisnosti od namjene tekstova, odnosno od toga za koga se ti tekstovi pišu, alhamijado prijevodna literatura stilski je vrlo neuđenačena. Tako, popularni prijevodi u periodu i u funkciji tzv. kulturnoško-tranzicijskog narodnog preporoda druge polovine 19. st. imaju vrlo jednostavan jezik koji je blizak narodnom govoru. Pri tome se orijentalizmi koriste najčešće u funkciji posebne autorske stilizacije i ritmizacije teksta. Takvi prijevodi pisani za narod i danas su popularni, iako s promjenom pisma najčešće više i nisu „alhamijado tekstovi”, već tekstovi pisani i latinicom i cirilicom. O tome svjedoči prijevod *Mevluda* Saliha Gaševića Nikšićanina i njemu slična djela skraja 19. i početka 20. st. S druge strane, interlinearne prijevodi ostaju zanimljiv fenomen za filološka istraživanja, odnosno fenomen zanimljiv za istraživanje historije filološke misli, osobito u oblasti prevodenja u Bosni i Hercegovini u 19. st. Međutim, pri tome treba posebno naglasiti važnu činjenicu: jezik interlinearnih prijevoda sam po sebi, zbog svoje funkcije, sintakški je oneobičen, tako da jedan broj istraživača alhamijado pismenosti nastoji pisati o „arhaičnom jeziku tekstova”, pokušavajući čak tumačiti kako su neka djela nastala u kasnijem periodu, zbog te tzv. „jezičke” arhaičnosti, prema njima, nastala najvjerovatnije u prethodnim stoljećima, a neki čak određene tekstove smještaju i na sami kraj 15. st. No, samo letimična sintakšička uporedba jezika izvornika i jezika prijevoda zapravo

ukazuje na to da se samo radi o nekoj vrsti jezičke interferencije, i to u periodu prije utemeljenja teorije prevodenja. Pri tome, arhaičnost nije „zbog protoka vremena” nego prije svega zbog jezičke interferencije, ali i koncepcije i namjene samih djela koja su prevodena. U tom smislu, što je jezik prijevoda bio bliži usmenoj jezičkoj tradiciji, to je njegova sadržajna, stilska i gramatička prohodnost bila veća, odnosno, što je tekst bio pisan za uže čitateljstvo, odnosno što je bio opterećen doslovnjijim prevodenjem ili uklapanjem u određene metričke obrasce, to je sadržajna, stilska i gramatička prohodnost kroz tekst bila manja. Zato se analizi ovakve vrste tekstova treba pristupati s posebnom vrstom znanstvenog opreza i poštenja, bez unaprijed izrečenih kvalifikacija.

ON LINGUISTIC FEATURES OF TRANSLATIONAL ALJAMIADO LITERATURE IN THE CONTEXT OF REVIVAL ENLIGHTENMENT IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

Resume: This paper points out to the most typical linguistic-stylistic characteristics of translational Aljamiado literature as a product of people's revival enlightenment which began spreading in the first half of the 19th century in Bosnia under the influence of social changes and political reforms in the Ottoman Empire. The aim of this paper is to show that the translational literature made unique impact on linguistic, cultural, religious and national identification, especially with Bosniak Muslims, and to show how the most important monuments of this character did not equally impact the aforementioned aspects of social life. Also, this paper shows how one type of the translational literature, from a linguistic point of view, found its roots in folk idioms, where the purpose of such works is of crucial importance for just one linguistic profiling and development of linguistic expressing in general, while the other one found its support in texts that were meant to selected circles of educated experts who

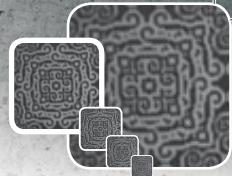
showed interest in the phenomenon of interlinear translation and editing of various works and textbook literature in the period of the Tanzimât until the first decades of the 20th century. It is particularly important to stress the fact: the language of interlinear translations by itself, because of their function, is syntactically uncommon, and conclusions on archaicity of such texts and their hypothetical creation in earlier centuries are not sustainable in the bulk of such works.

Key words: Aljamiado literature, The Bosnian language, translation, Prophet's birthday celebration, interlinear translations, Salih Gašević, Junus Remzi Stovro, Halil Hrle, Ibrahim Berbić.

Bibliografija

Izvori

- Berbić, Ibrahim Edhem (1311 h./ 1893) *Boşnakça Türkçe Muallimi – Bosanski turski učitelj*, Istanbul
- Obradović, Džafer /urednik/ (2000): *Mevlud u životu i kulturi Bošnjaka*, BZK Preporod, Sarajevo
- Kaside-i Burda* (2008) prijevod sa turskog: Halil ibn Ali Hrle, Stočanin; transliteracija: Osman Lavić, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo
- Trako, Salih (1976): „Prvi prijevod Šejh Sadijina Đulistana na srpskohrvatski”, *Prilozi za orijentalnu filologiju, knjiga XXII–XXIII*, Orijentalni institut, Sarajevo

Literatura

- Agović, Bajro (2014): „Hfz. Salih Gašević od nikšićkog finansijskog upravitelja do kolašinskog kajmekama”, *Avlja*, br. 9, Rožaje
- Dobrača, Kasim (1976): „Podaci o rukopisu Kasidei Burdei Bosneci”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. IV, Sarajevo
- Džogović, Alija (2002): „Neke jezičke osobine Mevluda hafiza Saliha Gaševića”, *Almanah*, br. 21–22, Podgorica
- Filan, Kerima (2014): *Sarajevo u Bašeskijino doba*, Connencum, Sarajevo
- Humo, Omer (2010): *Sehletul-vusul*; Munir Drkić, Alen Kalajdžija, „Grafija i leksika Sehletul-vusula”, Muzej Hercegovine, Mostar
- Karadža-Garić, Mevlida i Vajzović, Hanka (1985): „O gramatičkoj terminologiji u djelu ‘Bosanski turski učitelj’ Ibrahima Berbića”, *Književni jezik*, br. 14/l, Institut za jezik, Sarajevo
- Kemura, Ibrahim (1969): „Hafiz Salih Gašević u svjetlu literarnog djela jednog crnogorskog pisca”, *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva*, XXXII/1969, br. 3–4, Sarajevo
- Kemura, Ibrahim (1975): „Ilmihal Abdul Vehab Ilhamije na ‘bosanskom’ jeziku”, *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ*, XXXVIII/1–2, Sarajevo
- Kuna, Herta (1991): „Neke osobine jezika časopisa turskog perioda u Bosni i Hercegovini (druga polovina XIX stoljeća)”, *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austro-garske vladavine*, Slavica Verlag dr. Anton Kovač, Muenchen
- Latić, Džemaludin (2000): „Jezik i stil Gaševićeva mevluda”, *Mevlud u životu i kulturi Bošnjaka*, BZK Preporod, Sarajevo
- Nakičević, Omer (1996): „Hafiz Sejjid Zenunović i njegov prijevod Kur'ana”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga XVII–XVI-II, Sarajevo
- Nametak, Abdurahman (1981): *Hrestomatija alhamijado književnosti*, Svjetlost, Sarajevo
- Nametak, Alija (1943), *Gaševićev Mevlud* (Predgovor), VI izdanje, HAK (Knjižara H. Ahmed Kujundžić), Sarajevo

- Nametak, Fehim (1976): „Epska pjesma na turskom jeziku o prilikama u Bosni”, *Prilozi za orijentalnu filologiju, knjiga XXII-XXIII*, Orijentalni institut, Sarajevo
- Solak, Edina (2014): *Rasprave o jeziku u Bosni i Hercegovini od 1850. do 1914. godine. Sociolinguistički pristup*, Edicija Posebna izdanja, knjiga 20, Institut za jezik, Sarajevo
- Šator, Muhamed (2004): *Bosanski/hrvatski/srpski jezik u BiH do 1914. godine*, Fakultet humanističkih nauka, Mostar
- Vajzović, H. (2005): „Alhamijado književnost”, *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije u Oslu.

SUMEJA KAPO

NEKE TIPIČNE FONETSKO-FONOLOŠKE OSOBINE *BOSANSKE ELIFNICE* IBRAHIMA BERBIĆA U ODNOSU NA DIJALEKATSku BAZU I JEZIČKU TRADICIJU

Sažetak: U ovom radu bit će predstavljene neke tipične fonetsko-fonološke osobine *Bosanske elifnice* Ibrahima Berbića, koje su u funkciji ilustracije općeg pogleda na jezik navedenog djela zbog čega nije vršena opsežnija analiza koja bi značajnije proširila tekst. Analiza je pokazala da se specifičnosti Berbićevog jezika na ovom jezičkom nivou tiču zamjene glasa jat, čuvanja glasa h, provođenja / neprovodenja, u pisanju, određenih glasovnih promjena (jednačenje suglasnika po zvučnosti, gubljenje suglasnika, gotovanje) te ostalih glasovnih promjena vezanih za asimilacije i disimilacije glasova i druge pojave. Većina uočenih osobina jesu odlike istočnobosanskog dijalekta, ali i pokazatelji svojevrsne koine koja je prisutna u ovom djelu, vjerovatno, kao posljedica poznavanja jezičke tradicije u Bosni, ali i tadašnje južnoslavenske jezikoslovne misli, te Berbićevog porijekla i školovanja.

Ključne riječi: alhamijado literatura, istočnobosanski dijalekt, Ibrahim Berbić, koine, predstandardni idiom, *Sa starom i novom jazijom bosanska elifnica*

Uvodne napomene

Kada govorimo o bosanskoj alhamijado literaturi, ne možemo a da ne spomenemo Ibrahima Berbića i dva njegova djela, oba štampa-

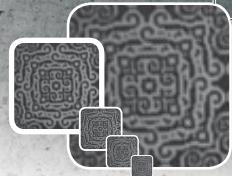
na u Istanbulu: *Sa starom i novom jazijom bosanska elifnica (Hatt-i Usmani ile Imlayı Cedidesi Hāvī Elifbayi Bosnevi)*, o kojoj je i riječ u ovom radu, i *Bosanski turski učitelj (Boşnakça Türkçe muallimi)*, prva dvojezična tursko-bosanska i bosansko-turska gramatika. Prvo djelo štampano je 1886., a drugo 1893. godine.

Berbićeva djela obrazuju posebnu grupu alhamijado tekstova – gramatički i pravopisni priručnici – (Kalajdžija, 2012: 287–288). Navedena djela, kao i većina ostalih alhamijado tekstova, do skorijeg vremena tretirana su uglavnom u radovima koji se bave pitanjem arebice, njenog razvoja i reformi kroz koje je prošla, ili, ako je riječ o tekstovima poetskog karaktera, u radovima iz oblasti književne historije. Iako se određeni broj autora u svojim radovima bavi i jezikom alhamijado tekstova, s obzirom na značaj ove literature u proučavanju predstandardnih idioma bosanskoga jezika, što je već utvrđeno, s pravom se može očekivati veći broj studija koje se primarno bave njihovim jezičkim osobitostima.¹

Razloga ovakvog pristupa alhamijado literaturi bilo je više i bili su različite prirode.² Ipak, većina mogućih razloga zbog kojih je proučavanje jezika ove literature potiskivano u drugi plan do danas je

¹ Baveći se i ovim problemom, Kalajdžija (2013: 16–17) konstatira da je proučavanje jezika alhamijado književnosti važno iz više razloga, a neki od njih su: ova književnost jedan je od rukavaca predstandardnih idioma bosanskog jezika; posredni je nastavak srednjovjekovnog jezičkog izraza; značajna je za historijsku gramatiku, historijsku dijalektologiju, historiju literarnog i standardnog jezika; značajna je za praćenje razvoja predstandardnih idioma bosanskoga jezika, a posebno u odnosu na ostale književnojezičke tradicije u Bosni i Hercegovini; njen jezik potvrđuje svojevrsnu bosansku jezičku tradiciju u vremenu početka formiranja nacionalnih jezika, ali i udio iste u stvaranju novoštokavske koine u predstandardizacijskim procesima i ona se, kao konstitutivni element, uključuje u formiranje nekadašnjeg zajedničkog standardnog jezika za narode na srednjojužnoslavenskom prostoru.

² Razmatrajući ovo pitanje, Kalajdžija (2013: 15–16) navodi da bi razlog ove pojave mogao biti nedostatak dobrog metodološkog koncepta, ali i činjenica da se ovaj vid jezičkog izraza, kao izrazit specifikum bosanskog kulturnog naslijeda sa elementima islamske kulture, u vremenu izučavanja zajedničke jezičke tradicije nije uklapao u politički koncept srpsko-hrvatskih kulturnih odnosa te, vjerovatno, da je na to utjecala i stereotipna predstava o osmansko-bosanskoj kulturnoj historiji.

otklonjena što je, uz činjenicu da se o ovom problemu sve više raspravlja, rezultiralo objavljinjanjem novih radova o jeziku alhamijado literature, s tim da je ostalo još toga neistraženog što čeka sadašnje i buduće istraživače, prije svega bosniše.

Kada je riječ o djelu Ibrahima Berbića, gotovo da nema rada koji govori općenito o arebici ili njenoj reformi, a da se ne istakne uloga ovog autora – negdje se samo spominje kao jedan od reformatora, a u nekim radovima autor se posebno osvrne i na njegove inovacije u arebici. Tako Srđan Janković (1989) kaže: „Jednu od najkrupnijih figura u reformisanju arebice bez sumnje predstavlja Ibrahim Edhem Berbić.“ Jedini rad koji je u potpunosti posvećen *Bosanskoj elifnici* jeste rad Adnana Kadrića (1999): „Jedan pogled na ortografske osobitosti arebice u *Bosanskoj elifnici* Ibrahima Berbića“, u kojem se autor osvrće i na osobine njegove arebice (inovacije u bilježenju glasova, posebno vokala), ali i na karakteristike u pisanju pojedinih vrsta riječi domaćeg porijekla kao i turcizama. Koliko je nama poznato, do danas nije bilo ozbiljnijih paleografskih i lingvističkih istraživanja *Bosanske elifnice*, a posebno ne onih koji se apliciraju na izvorni arebički tekst.

Napomene o korpusu istraživanja

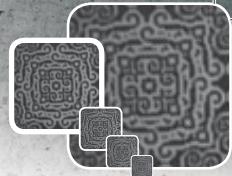
Prije nego što predstavimo rezultate do kojih smo došli analizom jezika *Bosanske elifnice*, osvrnut ćemo se i na neke opće karakteristike ovog djela, njegovu strukturu i sadržaj. Za analizu nam je poslužio arebički predložak ovog djela koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu pod signaturom OS-18052. Ovaj priručnik ima 32 stranice. U to nisu ubrojane korice, koje nisu numerirane. Stranice su numerirane, a numeracija počinje brojem 2. Na prvoj stranici, koja nije numerirana, nema teksta. Svaka stranica uokvirena je vertikalnim i horizontalnim linijama. Dvije stranice su oštećene. To su stranice 17 (oštećena u lijevom, gornjem uglu – kraj prvog i drugog reda) i 18 (oštećena u desnom, gornjem uglu – početak prvog i

drugog reda). Broj redova nije isti na svakoj stranici i kreće se od 14 do 24 reda. Manzuma je pisana u distihu pa su stranice tog teksta podijeljene u dva stupca, gdje se u desnom navodi prvi, a u lijevom drugi stih, a ne jedan ispod drugog. Na prednjoj korici naveden je naslov djela, ime autora, vrijeme i mjesto štampanja. Na stražnjoj korici, na turskom i bosanskom jeziku, navedeni su podaci o mjestima u Carigradu na kojima se *Elifnica* prodavala: „Prodavaliste u Carigradu na Babi-alskom drumu pod 46 numerom, u Erakil-efendinoj biblijoteki i Hakakima u štanpara i Ibrahim efendije dućanu”.

Mada je sam autor ne dijeli na određena poglavlja, *Elifnica* se sastoji iz tri tematski i strukturno posebna dijela. U prvom dijelu (2–8) autor nas upoznaje s ortografskim karakteristikama arebice kojom se koristi u djelu. Tom prilikom on prikazuje izgled svih grafema koji se upotrebljavaju i to u tri pozicije u kojima se mogu naći – inicijalnoj, medijalnoj i finalnoj. U drugom dijelu (9–16) autor nabraja dvo-složne i više-složne riječi, ne dijeleći ih u posebne vrste ili semantička polja, a prilikom nabranjanja, pored domaće leksike, donosi i mnogo turcizama. Prije toga, a u istom dijelu, prikazao je načine pisanja veze konsonant + vokal i to kombinacije svih konsonanata i svih vokala. Tek u trećem dijelu (16–22) možemo pratiti jezičke osobine na nivou rečenice. U tom dijelu Berbić govori o različitim naukama koje mogu koristiti čovjeku. Nakon ova tri dijela dolazi manzuma³ (22–30) u kojoj autor daje savjete o pravilnom načinu života, podsjećajući na neke osnovne vjerske propise i etička načela. Kako je i manzuma štampana uz ostali tekst, i mi smo je tretirali u našoj analizi jezika. Na posljednjim stranicama (30–32) štampan je tekst na staroosmanskom pod naslovom „Neke informacije o školama, učiteljima i učenicima”. *Bosanska elifnica* pisana je arebicom u kojoj se uočavaju određene inovacije u odnosu na arebicu Berbićevih prethodnika. Berbić uvodi posebne grafeme za glasove *nj*, *lj* i *c* te posebne grafeme za samoglasnike (up. Kadrić, 1999: 54). Kao ni većina ostalih autora alhamijado literature, ni Berbić ne pravi razliku između afrikatskih parova pa tako

³ O ovoj manzumi vidjeti više u: Kadrić (1999a).

par *dž* – *đ* bilježi grafemom *džim*, a par *č* – *ć* modificiranim grafemom *džim* (č). Međutim, ono što je specifičnost u bilježenju afrikata kod Berbića jeste bilježenje glasa *ć* koji se redovno bilježi već spomenutim grafemom. Ovaj glas se u većini predstandardnih alhamijado tekstova bilježi grafemom *kef* što dodatno otežava transkripciju ovih tekstova. Ovom prilikom nismo u mogućnosti ponuditi kompletну transkripciju djela zbog njegove obimnosti, ali se u primjerima s navedenim stranicama pojavljivanja koji će kasnije biti navedeni daje pregledno stanje nekih jezičkih fenomena koji su obrađeni.

Fonetsko-fonološke osobine

Analiza je pokazala da se na ovom jezičkom nivou uočavaju tipičnije karakteristične pojave:⁴ prisutna su sva tri refleksa glasa *jat*; glas *h* čuva se na svom etimološkom mjestu, ali se javlja i тамо gdje mu po etimologiji nije mjesto; pojedine glasovne promjene nisu provedene u pismu: jednačenje suglasnika po zvučnosti, gubljenje suglasnika, jedan primjer starog i jedan novog jotovanja, te ostale glasovne promjene koje se javljaju sporadično, a vezane su za asimilacije i disimilacije glasova i druge pojave.

Zamjena glasa *jat*

Što se tiče glasa *jat*, u *Bosanskoj elifnici* se javljaju sva tri refleksa ovog glasa.

Lekseme⁵ s **ijekavsko-jekavskom** zamjenom jata:

⁴ Kompletna fonetsko-fonološka analiza nije vršena zbog metodološkog pristupa.

⁵ Ovom prilikom, a zbog ograničenosti prostorom, neće biti navedeni svi uočeni primjeri, ali je broj navedenih oblika relevantan za donošenje valjanih zaključaka. To su, prije svih, primjeri leksema koje se javljaju u prvom dijelu *Bosanske elifnice* (pojedinačno, bez konteksta), osim u slučajevima kada za određenu jezičku osobinu nema drugih primjera, kao i primjeri koji su različiti paradigmatski oblici jedne iste lekseme. Navedeno se odnosi na primjere svih, ovdje predstavljenih, jezičkih osobina.

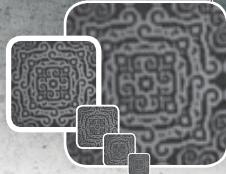
KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

ě > ije:

u subotu, nedelju, ponедelјnik, utornik, *srijedu*, četvrtak – u ovo šest dana... (16); smrđela mesa ni uzkisla jela ne jesti, van onako kao što u zdravonauci *slijedi* (17); štogod se na sveučilištima uči, *svijeu* nauka glava i temelj je (18); *ovijem* se čoveči razum razvija (18); od dvadeset hiljada *riječi* ibret je rodova i iznimaka nejma (18); arabski jezik naj širi i mlogo vjestni i *sladoriječni* je (18); (zvjezdarsvo) o suncu, mesecu i *zvijezdama* (18); dvije stotine i šeset i pet milijona bjelana (...) ima (19); *prije* nekoliko vjekova u naući, u zanatima naj stražnji, a danas sinovihim naj učevni u svetu (19); od *unaprijed* snovanja (...) idi (21); *umrijet* neće nitje stvoren (22); što se rađa to *pomrije* (22); biži vazda od hajoša da ne trošiš u *grijehe* groša (24); ja velika jada od kafira i munafika, i žalosti od *griješni* fasika (24); ti ne *uvrijedi* nikoga (24); vazda idi po Božijoj *zapovijedi* (24); ne padaj muci u ruku, na oba *svijeta* da budeš u safaluku (25); derž se *vavijek* ti na pravdi (25); baci *lijenost*, nikoga ne laskaj (27); gladan, ugrijan u *rijeku* ne zalazi (27); ne nosaj čurka ni pritoplo *odijelo* jer u zimi oznojićeš tjelo (29); kad ti konj pod gralom zatiče, ako je sakagija na čoveka prićiće / cjelu familiju zamoriće, doktore koji ih uzalud *ligeče* / jer njozni nejma *lijeka*, opastnija je od frenjka (29).

ě > je:

jedna godina dvanaest *mjeseci* (16); *ljeti* kad je vrućina, lahko laneno, a u zimi vuneno *odjelo* obuci (17); *djete* devet, star osam, a mladić i *sredovječni* sedam sačata da spava (17); *tjelesa* jedno s drugim ne sjedinivši se (18); arabski jezik naj širi i mlogo *vjestni* i *sladoriječni* je (18); (zvjezdarsvo) o suncu, mesecu i *zvijezdama* (18); dvije stotine i šeset i pet milijona *bjelana* (19); prije nekoliko *vjekova* u naući, u zanatima naj stražnji, a danas sinovihim naj učevni u

svetu (19); i sa svojim naukama *cjeli* svijet nadvladali (19); zbog nesloge mloga *mjesta* svoje gospodstvo izgubivši pod evropsko sudstvo podpali (19); *vjeronauka* uči čoveka kako će napravo Boga (...) i *mjerenje* grijehoe i sevabe (...) *vjerovati* i kako će (...) ramadan postit, sadaku *djelit* (20); idi (...) od *l'jenosti*⁶ (21); a što je zapovidijo da se radi, osim sevabe, čovek više zdravlje i bogatstvo dobije i lahko uživa (...) i *uvjek* vesu je (21); i čim što заболi i na vudžudu postane nama *vještu* hećimu ići (21); u dadnji *nevješto* postupali i u poslu nesretni bili te u kratku vremenu bogatstvo izgubili (21); kroz svako *tjelo* prodiraju (23); hajr i šer ameli se *izmjerice* (24); ne psuj *vjere* ni imana (24); krivo ne *mjeri* niti laži (25); ti vrši *besjedu* Lukmanovu, pojednoć u hefti (26); *umjereni* pi(j) i jedi (26); vazda *l'jepo besjedi*, sa ulemom *uvjek sjedi* (26); čuvaj se livata i zinaluka da ne dobiješ katara i frenjka / jer je to *neizkorjenita* muka, mlogi što dopadne *dovjeka* kuka (26); ti nemogu odgojiti *djece* (26); budi ravan a ne *tjesan* (26); ne jadi, ne *osjecaj* nade (27); na kišu, na *vjetar*, na zimu ne izlazi (27); *pješke* nek nejde daleko (27); ne *sjedi* u njemu u množini, u *sjenu* (28); ne nosaj čurka ni pritoplo odijelo jer u zimi oznojićeš *tjelo* / pa iduć kući jal na *sjelo*, ako skineš se javno je umorilo (29); koji dopadne ovakom ogramaku, *l'jeka* mu nejma van dojde u (r)aku (29); opastne bolesti dobije se, koje lahko ne *l'ječe* se (30).

Lekseme s **ekavskom** zamjenom jata:

ě > e:

nekoliko *reči* o naukama (16); i sa svijetom razgovorit i proveselit se *treba* (16); u subotu, *nedelju*, *ponedeljnik*,

⁶ U transkripciji primjera u kojima su glasovi *l* i *j* došli u kontakt nakon kraćenja dugog jata korišten je apostrof (') kako bi se izbjeglo čitanje ovih primjera na način kao da je ostvareno jekavsko jotovanje. Napominjemo da se u primjerima u tekstu također upotrebljava apostrof kao oznaka glasa *ajn* u riječima arapskog porijekla.

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

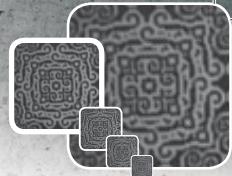
utornik, srijedu, četvrtak – u ovo šest dana *deca* da uče nauke i pišu (16); *čoveku* dosta je jedan saat popodne, i jedan *pred* veče, i dva iza većere prošetati i odmoriti se (16); insanska hrana: meso, zelen, *hleb* i voće (17); on (prirodopis, S.K.) pokazuje nam što je koristno za *upotrebiti* (18); ovijem se *čoveči* razum razvija (18); (zvjezdarnica) o suncu, *mesecu* i zvijezdama (18); zemlja kao lopta obla je, na pet komada *razdeljena* (19); prije nekoliko vjekova u nauci, u zanatima naj stražnji, a danas sinovihim naj učevni u *svetu* (19); vjeronauka uči *čoveka* kako će napravo Boga (...) i sve mrtvog insana oper *proživljenje* (...) vjerovati (20); što god je *grehota* radit, to i zdravlju škodi (21); naj *pre* din i iman nauči (22); *goreće* u paklu kao bukovina (22); oni se u svašto *pretvaraju* (23); imanli fasihi svoj grijeh *odgoreće* (24); ne ubi bigajrihak *čoveka*, na ovo je sve Božija *zapreka* (26); zimi čuvajse od znojila, od mulježi vode i *pretopla* jela (28).

Lekseme s **ikavskom** zamjenom jata:

ě > i:

s *dvima* noktama (4); i sa svojim naukama cjeli svijet nadvladali i sve dohodke i trgovine sebi *prikrenuli* (19); a što je *zapovidijo* da se radi, osim sevabe, čovek više zdravlje i bogatstvo dobije (21); *biži* vazda od hajoša (24); ne nosaj čurka ni *pritoplo* odijelo (29).

Kao što se iz primjera može vidjeti, prevladava ijekavsko-jekavska zamjena jata. Nakon nje, po brojnosti, dolaze lekseme s ekavskom, a tek onda s **ikavskom** zamjenom ovog glasa. Svakako, pri tumačenju ove pojave ne smije se zanemariti ni sljedeće: prvo, broj leksema s ijekavsko-jekavskom zamjenom jata jeste veći, ali u mnogim slučajevima riječ je o različitim padežnim oblicima iste lekseme: *svijet*, *svjetu*, *svjetom*, i sl.; i drugo, jedan dio leksema s ekavskom zamjenom jata jesu lekseme u kojima je taj ekavizam fonološki uvjetovan:

napredovanju, grehota, zapreka, itd. Ipak, ovakva pojava sasvim je očekivana s obzirom na to da je Berbić djelovao na području Tuzle koje pokriva istočnobosanski dijalekt za koji je i karakteristična spomenuta zamjena jata (v. Halilović, 2005: 17). Međutim, javlja se nešto više leksema s jekavskim tamo gdje bi, po pravilima zamjene, trebao doći ijekavski refleks ovog glasa: *pripovjedanje, odjelo, djete*, itd. Ova pojava nije nepoznata govorima spomenutog dijalekta (v. Halilović, 2005: 17). Također, uočen je i primjer u kojem nije došlo do kraćenja dugog *ije*: *sladoriječni*, te primjer ijekavske zamjene na mjestu gdje se očekuje, fonološki uvjetovana, ekavska zamjena: *griješni*. Kao što se može i vidjeti, javljaju se različiti primjeri iz različitih kategorija, fonetski (*grehota, zapreka*, i sl.), morfološki (*zvezdarstvo, tjelesa*, i sl.) i leksički (*biži*) uvjetovanih zamjena ovog glasa. O pitanju zamjene jata u Berbićevim djelima i ranije je bilo riječi. Tako Vajzović (2005: 208) pitanje ekavske zamjene jata u *Bosanskom turskom učitelju* Ibrahima Berbića objašnjava konstatacijom da su roditelji ovog autora porijeklom iz Srbije (Užice ili Šabac). Vajzović dalje navodi da je Berbić rođen u Bosni, gdje je i proveo veći dio svog života (Orašje na Savi). Prvo, da bismo ekavizme u analiziranom tekstu tumačili navedenim Berbićevim porijeklom, moramo dokazati da su Berbić i Užičanin ista osoba. Naime, za takvo što, prije svega, treba uraditi analizu rukopisnog primjerka elifnice u kojoj se kao autor javlja Ibrahim Užičanin. Iako ortografija, ali i sadržaj⁷, upućuju na to da je, zaista, riječ o istom autoru, do danas nije urađena analiza jezika ovog rukopisa na osnovu koje bismo to mogli i sa sigurnošću potvrditi. Drugo, i da je riječ o istom autoru, ostaje pitanje koje se odnosi na područje njegovog rođenja i boravka u Bosni. Ako je riječ o Orašju, onda možemo očekivati ikavsko-jekavsku zamjenu jata i ekavsku u grupi *rě* (v. Halilović, 2005: 42), ali ne i ijekavsku koja se, kako smo vidjeli na primjerima, veoma često sreće u analiziranom tekstu. Uočeni ikavizmi inače su karakteristika govora tuzlanske oblasti (Brabec, 2012: 63), ali je moguće i da su odraz ikavskog pisanih manira jer je Berbić, sigurno, poznavao jezičku tradiciju u Bosni

⁷ O sadržaju ove elifnice, kao i o nekim njenim ortografskim osobitostima, vidi u: Nametak, Alija (1982).

pa i ovaj pisani manir koji je jedna od najprepoznatljivijih jezičkih osobina alhamijado literature.

Ukoliko bi se dokazalo da je Berbić zapravo i Užičanin, onda bi se ekavizmi trebali tretirati i kao odraz dijalekatske baze područja odale potječe – iako nije rođen i nije boravio na tom području, sasvim je očekivano da je jezičke osobine tog dijalekta mogao usvojiti preko svojih roditelja – a ne samo kao odraz dijalekatske baze područja na kojem je boravio. Uz to, ako bi se dokazalo i to da su ikavizmi, zista, odraz ikavskog pisanog manira, onda bi navedeno, pored ostalih jezičkih osobina, svjedočilo o tome da je na izraz *Bosanske elifnlice* utjecala svojevrsna jezička koine.

Čuvanje glasa *h*

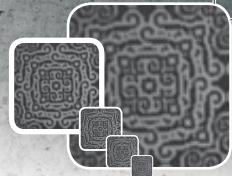
Kada je riječ o **glasu *h***, analiza je pokazala da se on dosljedno čuva na svom etimološkom mjestu. Sporadično se javljaju primjeri u kojima se glas *h* izgubio te primjeri u kojima se javlja u poziciji u kojoj mu po etimologiji tu nije mjesto. Glas *h* na svom etimološkom mjestu javlja se u svim pozicijama – inicijalnoj, medijalnoj i finalnoj.

Inicijalna pozicija:

i po zlu putu *hodaju* (16); insanska *hrana*: meso, zelen, *hleb* i voće (17); idi (...) od sa *hrđavim* drugovanja (21); star i šugav, boljeslikav nek se ne ženu jer život skrati i porod him *hitro* uvehnu (26); polićete kiša *hladna* (27); nedrago sebi ne dovodi da ti tvoje srce ne *hudi* (27); bez *hrena* mesa ne vari sebeka (29).

Medijalna pozicija:

na podne i naveče pojesti taze i *lahko* jelo (17); štogod *truhne* nem i smrad daje (17); kazuje nam (zemljopis, prim. aut. S. K.) da je (...) jedno hise *suha* i na *suhu* kolko ima

naroda (19); prođ se *kahve* i *duhana* (25); star i šugav, boljeslikav nek se ne ženu jer život skrati i porod him hitro *uvehnu* (26); đe se tuguje i jadi, i *ćuhne* i smrdi, tu ne idi (27); bokluk i moćar oko kuće, đubre i *truhlež* bunde i voće (28); vavjek meso jedavši, zube ne čistuće, *truhobolju* i opastne bolesti dovuče (28); ne jedi teška ni *ćuhla* jela, ni mlogo voća, ni meda, ni kisela (28); još kad se napije hladne vode, ilti pojede studene *zahlade* (29); traži sebi čista *duha* (29); alafranga na krevet lezi i napose jedi da te *truhobolja* i frenjak na *nahudi* (30).

Finalna pozicija:

vasduh (11); *dah* (12); *duh* (12); *strah* (14).

Što se tiče primjera u kojima se glas *h* izgubio, ta pojava zabilježena je u leksemi *hljeb*, gdje je upisano *ljeb* (13), što je, uistinu, neočekivana pojava. Na drugom mjestu javlja se *hleb* (insanska *hrana*: meso, zelen, *hleb* i voće, 17) kako se po etimologiji i očekuje. Pored ovog primjera, uočen je i jedan u kojem se izgubilo finalno *h*: da t se srce ne oprži, *odma* volju ti uvaži (28). Pojava glasa *h* u poziciji u kojoj mu nije mjesto po etimologiji uočena je u sljedećim primjerima: *hašov* (11); *hidoloklonaca* 604 milijona (20), star i šugav, boljeslikav nek se ne ženu jer život skrati i porod *him* hitro *uvehnu* (26).

Predstavljeno stanje pokazuje utjecaj dijalekatske baze na jezički izraz ovog autora jer, kako je poznato, čuvanje glasa *h* odlika je govora muslimana na području istočnobosanskog dijalekta (Peco, 1989: 188, Halilović, 2005: 19), ali i bosanskog jezika uopće. Pored toga, u govoru muslimana tuzlanskog kraja ovaj glas na početku riječi nije nepoznata pojava (Brabec, 2012: 71). Dva primjera u kojima se javlja gubljenje spomenutog glasa sporadična je pojava s obzirom na to da je riječ o samo dvjema leksemama, od kojih se u jednoj od njih na drugom mjestu glas *h* bilježi. Ova pojava, eventualno, mogla bi biti i posljedica propusta prilikom štampanja.

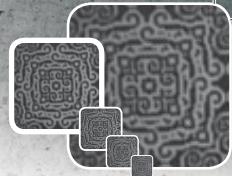

Provodenje / neprovodenje glasovnih promjena

Prilikom iščitavanja teksta *Bosanske elifnici* uočena je i pojava vezana za provodenje ili neprovodenje glasovnih promjena u pismu: jednačenje suglasnika po zvučnosti, gubljenje suglasnika i jotovanje. Tako se javlja znatan broj leksema u kojima nije provedeno **jednačenje suglasnika po zvučnosti**:

koji ne radu, van *ležkare* i *bezposlen* po sokacima i kahvama skitaju i igraju se (16); nipošto usmrđela mesa ni *uzkisla* jela ne jesti (17); on (prirodopis, S. K.) pokazuje (...) šta nam je škodljivo za *odkloniti* (18); *arabski* jezik naj širi i mlogo vjestni i sladoriječni je (18); da turski jezik naučiš upotrebi (...), a za *arabski* „*Tashilut-ta’rif*“ (18); i sa svojim naukama cjeli svijet nadvladali i sve *dohodke* i trgovine sebi priokrenuli (19); zbog nesloge mloga mjesta svoje gospodstvo izgubivši pod evropsko sudstvo *podpali*, u svakom *napredku* daleko su izostali (19); idi (...) od gajb *odkrivanja* (21); kolko god su ljudi svojoj djeci velik kapital i mal ostavljali, mlogisu jal u *bezposlicu* potrošili (21); teško onom ko *drugčije* vjeruje (22); čuvaj se livata i zinaluka da ne dobiješ katara i frenjka / jer je to *neizkorjenita* muka, mlogi što dopadne dovjeka kuka (26).

Navedeni primjeri govore o upotrebi etimologiskog odnosno morfološkog principa u zapisivanju ovih i sličnih primjera. Ova pojava karakteristična je i za druge autore alhamijado literature (v. Kalajdžija, 2011: 283–284) kod kojih se – za razliku od Berbića, kod koga je ova pojava dosljedna – javlja kolebanje između upotrebe fonetskog ili etimološkog principa u pisanju ovakvih i sličnih primjera. Kako je navedena pojava karakteristična za alhamijado predstandardni idiom, ali i ostale predstandardne idiome, možemo reći da je u pitanju postojeća tradicija koju Berbić, kao obrazovan autor, poznaje.

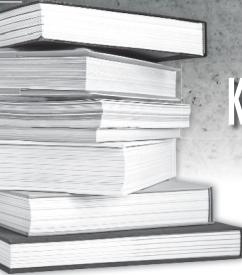
Što se tiče **gubljenja suglasnika**, ono nije realizirano u sljedećim primjerima:

on (prirodopis, S. K.) pokazuje nam što je *koristno* za upotrebiti (18); ne psuj vjere ni imana, niti *svetca* ni dina (24).

U analizi primjera uočen je i sljedeći primjer: ti moraju osiromašiti, *opastne* bolesti dopasti (16), gdje je upisano *t* u poziciji u kojoj mu nije mjesto po etimologiji, vjerovatno po analogiji pod utjecajem leksema u kojima se nije realizirala navedena glasovna promjena tipa *koristno* i sl.

Kada je riječ o **jotovanju**, javljaju se primjeri u kojima je ova alternacija provedena, ali i primjeri u kojima nije zabilježena ta pojava. Tako se javlja primjer provedenog starog jotovanja: *sina* nejma nitje *rođen* (22) i primjer provedenog novog jotovanja u skupini *-st*: *lišće* opada (17). Uočeni su i primjeri jekavskog jotovanja: *idi* (...) od *smrđela* jela i mlogog džima'a (21); *đe* se tuguje i jadi, i čuhne i smrđi, tu ne *idi* (27), što je karakteristika pojedinih govora tuzlanskog kraja (Brabec, 2012: 69). Što se tiče primjera u kojima nije provedeno jotovanje, opet je riječ i o starom i o novom jotovanju, ali u drugim kategorijama. Staro jotovanje nije provedeno u primjeru: viši dijo *divjaci* i mrkalji su (19), a novo u: l'jeka mu nejma van *dođe* u (r)aku (29).

Nedosljedno provođenje jotovanja karakteristika je govora u tuzlanskoj oblasti (Halilović, 2005: 20). Nedosljednost u provođenju jotovanja općenito, kao i činjenica da se u određenim kategorijama, u kojima se u tuzlanskoj oblasti jotovanje provodi, ovdje ne realizira, a u drugim, specifičnim za ostale oblasti istočnobosanskog dijalekta ili druge dijalekte, ipak realizira, govori o tome da stanje u dijalektu ne mora biti jedina instanca koja tumači stanje razvoja jezičkog izraza. Stoga ovu pojavu treba posmatrati kao dio šire jezičke nadogradnje i jezičke tradicije, tj. kao svojevrsnu koine.

Asimilacije i disimilacije

U analiziranom djelu uočena je i pojava asimilacije i disimilacije glasova. Tako se u sljedećim primjerima javlja **asimilacija samoglasnika**: kad sve izgube, oper zanat i nauka ih l'jepo *izdržavo* je (21–22), u Džehennem baš *propo* je (22) i **disimilacija suglasnika (mn > ml)**: zbog nesloge *mloga* mjesto svoje gospodstvo izgubivši pod evropsko sudstvo podpali (19).

Ostale glasovne promjene

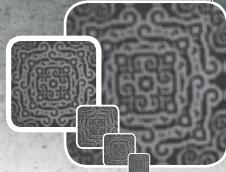
Pored navedenih fonetsko-fonoloških osobina *Bosanske elifinice*, sporadično se javljaju još neke:

pt > t: *tica* (9); **hv > f:** što On *fali* ono radi (25); **štakavizam**⁸ u korijenu riječi: *štap* (14); **supstitucija vokala:** *zaklonjati* (15); *kokuruzi* se siju (17); prvo je Evropa naj *minja* (19); svakome dobar biti i *ljubezan* (...) da bude (20); i tko *vjeruva* Boga na troje (22) (up. Peco, 1989, Halilović, 2005; Brabec, 2012).

Zaključak

Ovaj rad predstavlja skroman doprinos proučavanju jezika alhami-jado literature na bosanskom jeziku. Na značaj proučavanja ovog jezičkog izraza osvrnuli smo se u uvodu ovog rada. Činjenica je da se potpunija i detaljnija slika Berbićevog jezika može dobiti tek nakon proučavanja osobina na svim jezičkim nivoima te komparacijom jezičkih osobina *Bosanske elifnice* i *Bosanskog turskog učitelja*, ali zbog ograničenosti i prostorom i tipom ovog rada, odlučili smo se za predstavljanje osobina na fonetsko-fonološkom nivou. Jedan

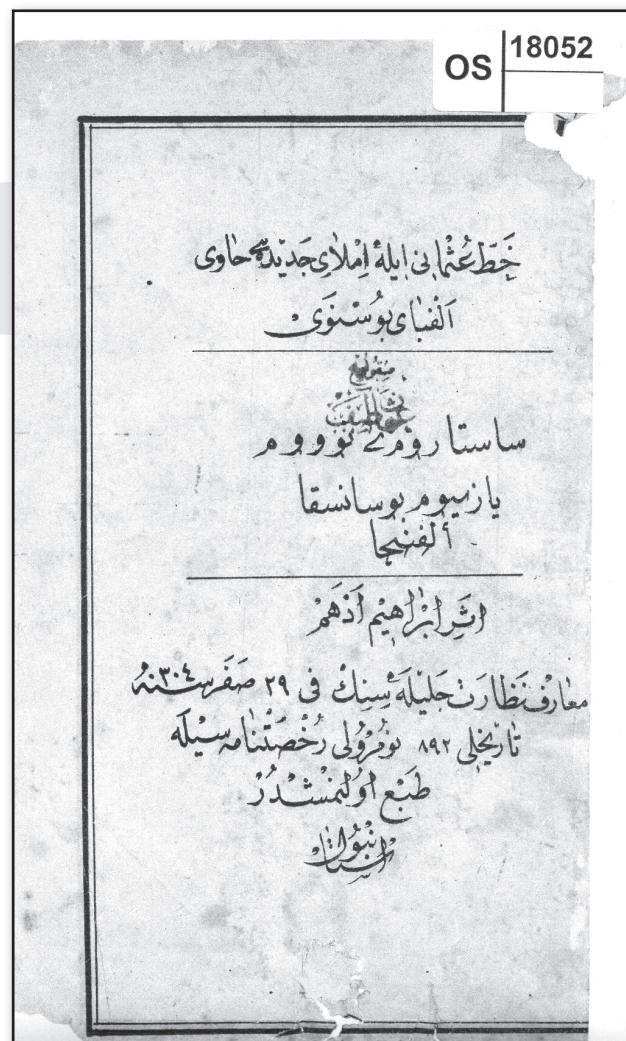
⁸ Karakteristika koja se javlja u istočnom dijelu tuzlanske oblasti (Halilović, 2005: 19).

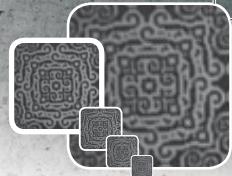

od razloga za to jeste i činjenica da se zbog strukture i sadržaja dje-
la najviše specifičnih osobina Berbićevog jezika ispoljilo upravo na
ovom jezičkom nivou. Drugi razlog jeste taj što upravo ove osobine
svjedoče o utjecaju svojevrsne koine na jezički izraz Ivahima Ber-
bića, a opravdano je očekivati da bi se broj osobina koje svjedoče
o istom samo povećao ukoliko bi se analizirali i ostali jezički nivoi.
Neke osobine koje svjedoče o utjecaju koine jesu nedosljednost u
provođenju jotovanja te ekavizmi ukoliko se dokaže da je Berbić po-
rijeklom iz Srbije, kao i ikavizmi za koje, s pravom, možemo pret-
postaviti da su ne samo odraz dijalekatske baze nego i ikavskog pi-
sanog manira. Inače, zbog svoje specifičnosti, zamjena jata privukla
je i najviše pažnje u ovoj analizi. Podsjecamo da se u analiziranom
djelu javljaju sva tri refleksa ovog glasa. Ijekavsko-jekavska zamjena
jata prevladava, ali su i lekseme s ekavskom zamjenom veoma često
u upotrebi. Broj leksema s ikavskom zamjenom jata dosta je manji
u odnosu na prethodne dvije. Međutim, činjenica je da je otvoreno
pitanje gdje počinje utjecaj jednog, a gdje završava utjecaj drugog
organskog idioma, kao i pitanje utjecaja pisanih manira, što govori
o utjecaju svojevrsne jezičke koine zabilježene u Berbićevom djelu.
Ostale specifičnosti jezičkog izraza Ivahima Berbića tiču se čuvanja
glasa *h* – čuva se na svom etimološkom mjestu u svim pozicijama, ali
se javlja i tamo gdje mu po etimologiji nije mjesto (*hašov, hidoloklo-
nac*) – neprovođenja određenih glasovnih promjena u pismu – naj-
vjerovatnije zbog toga što je to pravopisna crta koja inače karakteri-
zira predstandardni alhamijado idiom, ali i druge predstandardne
idiome – te ostalih glasovnih promjena koje se javljaju sporadično, a
vezane su asimilacije i disimilacije glasova te druge pojave – neke od
njih su odlike istočnobosanskog dijalekta u cjelini, a neke pojedinih
njegovih govora. Zbog svega navedenog, možemo zaključiti da ve-
ćina uočenih osobina upućuje na istočnobosanski dijalekt kao bazu
na kojoj se razvijao jezički izraz Ivahima Berbića, ali i da su neke od
njih odraz poznавanja jezičke tradicije u Bosni, kao i tadašnje južno-
slavenske jezikoslovne misli, te Berbićevog porijekla i školovanja. Na
kraju, možemo reći da *Bosanska elifnica*, s unaprijed koncipiranim
i praktičnim razlogom pisanja, predstavlja jezički izraz koji može

razumjeti grupacija kojoj je namijenjen; koji je teritorijalno i dijalekatski ograničen; u kojem se uočava utjecaj jezičke tradicije; koji je pisan na prepoznatljivom grafijskom sistemu, tj. arebici i u kojem se uočavaju jezičke osobine iz različitih organskih idioma i pisanog manira te određena unutarnja „norma”. Zbog svega navedenog, ovo djelo, a u okviru alhamijado jezičkog izraza, ulazi u sastav predstandardnih idioma u kojem se ispoljava i utjecaj jezičke koine, što implicira i neka druga, nova istraživanja.

Faksimil naslovne stranice Bosanske elifnice

SOME TYPICAL PHONETIC-PHONOLOGICAL CHARACTERISTICS OF BOSNIAN PRIMER OF IBRAHIM BERBIĆ IN REGARD TO DIALECT BASE AND LANGUAGE TRADITION

Summary: This work is a small contribution for studying language of Bosnian aljamiado literature. In this work we commented some of typical phonetic-phonological performances of Berbić's *Bosnian Primer*, printed in Istanbul in 1886. Before language analyze are given some basic remarks about attitude of scientific publicity towards aljamiado texts and this text in particular. This primer is usually mentioned in works that are overall based about question of arebica and its reform. However work of Adnan Kadrić (1999) – „View of the orthographic peculiarities of the Arabic alphabet in *Bosnian Primer* of Ibrahim Berbic” – is fully dedicated to this work. In it are shown the results of analyze of orthographic specifications of this work, and author addressed the way of writing individual types of words not just domestics origin but turcizams also. In our work are brought the results of language analyze of the same work. Analysis shown that specifics of Berbić's linguistics expression on phonetic-phonological plan refer to reflex of voice jat, keeping voice h, realization / non-realization, in a letter, some of voice changes and the other voice changes related to assimilations and dissimilations of voices and the other appearances. Surely central question in linguistic analyze of this work is reflex of voice jat in same work. In this work ijekavian-jekavian replacement of jat prevails, but lexemes with ekavian replacement are used very often. Number of lexemes with ikavian replacement is quite lesser in regards to lexemes with ijekavian-jekavian or ekavian replacement. Most of the observed characteristics are features of the Eastern Bosnian dialect, but also indicators of a kind koine that is present in this work, probably as a result of knowing the language tradition in Bosnia, but the former South Slavic linguistic thought and Berbić's origin and education.

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

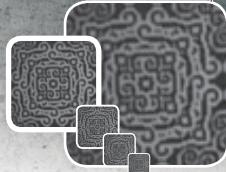
Keywords: aljamiado literature, Eastern Bosnian dialect, koine, pre standardized idiom, Ibrahim Berbić, *With the Old and the New Alphabet to the Bosnian Primer*

Izvor

Berbić, Ibrahim Edhem (1886), *Hatt-i 'Usmani ile Imlayı Cedidesi Hāvī Elifbayi Bosnevī* (Sa starom i novom jazijom bosanska elifnica), Istanbul; arebički predložak čuva se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, sign. OS-18052

Literatura

- Brabec, Ivan (2012), „Govor Tuzle i okolice”, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, knjiga X, Institut za jezik, Sarajevo, str. 51–243
- Halilović, Senahid (2005), „Bosanskohercegovački govor”, u: Monnesland, Svein (ur.), *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije u Oslu, Sarajevo, str. 15–53
- Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica
- Janković, Srđan (1989), „Ortografsko usavršavanje naše arabice u štampanim tekstovima (Uticaj ideja Vuka Karadžića)”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, vol. 38/1988, Sarajevo, str. 9–41
- Kadrić, Adnan (1999), „Jedan pogled na ortografske osobitosti arebice u Bosanskoj elifnici Ibrahimova Berbića”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, vol. 47–48/1997–98, Sarajevo, str. 53–66
- Kadrić, Adnan (1999a), „Jedna pedagoško-didaktička manzuma Ibrahimova Edhema Berbića”, *Takvim*, Sarajevo, str. 325–347
- Kalajdžija, Alen (2011), „Osobenosti bosanskoga jezičkoga izraza Makbuli-arifa”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga XXXII, Sarajevo, str. 273–288

- Kalajdžija, Alen (2012), „O klasifikaciji bosanske alhamijado književne tradicije”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga XXXIII, Sarajevo, str. 277–289
- Kalajdžija, Alen (2013), *Refleksi jata u bosanskom alhamijado pjesništvu. Ikavski poetski manir*, Institut za jezik, Sarajevo
- Nametak, Alija (1982), „Jedan bosansko-turski aljamiado rukopis”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga VII–VIII, Sarajevo, str. 177–191
- Peco, Asim (1989), *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, IV izdanje, Naučna knjiga, Beograd
- Vajzović, Hanka (2005), „Alhamijado književnost”, u: Monnesland, Svein (ur.), *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije u Oslu, Sarajevo, str. 175–217

IVANA TOMIĆ

FRAZEMI U VARICI FRA ANTUNA KNEŽEVIĆA

Sažetak: Frazeologija kao mlada naučna disciplina u skorije vrijeme privlači sve više naučnih istraživača koji se posvećuju istraživanju književnih korpusa kako domaćih tako i stranih književnika, zadržavajući se često na tipu komparativne analize ili problematički odnosa frazeoloških komponenti – podređenih / sporednih u odnosu na glavni značajni centar frazema tj. na uspostavljanju polisemije frazema, njegove strukture, mogućnosti njegove modifikacije i sl., praćenog u više tekstova i više književnih žanrova. Naš pristup ovom radu nije koncipiran na takav način. Naime, metodološki pristup usmjeren je ka morfo-sintakškoj analizi koja podrazumijeva frazeme na rangu rečenice – poslovice (sentencije i izreke) i frazemi koji su ispod ranga rečenice. Klasifikacija frazema ispod ranga rečenice vrši se prema vrstama riječi u ulozi frazeoloških komponenti i njihovoj funkciji. Tematski obuhvataju razne pojmovne grupe. U ekscerpiranoj građi kao komponente frazema najčešće se pojavljuju dijelovi čovjekovog tijela, i apstrakno pojmovlje pri čemu mislimo na frazeološke komponente koje označavaju čovjekovo psihičko stanje, situacije u kojima se čovjek nalazi i sl. Ovaj rad predstavlja pokušaj frazeološke analize *Varice* fra Antuna Kneževića u cilju shvatanja njegovog jezičkog izraza, tačnije njegovog stila pisanja koji je slikovit, ekspresivan, kitnjast i kao takav obiluje bogatstvom frazeološko-sentencijskih aspekata, specifičnih narodnih poslovica, s obzirom na presudan utjecaj narodne književnosti na njegovo stvaralaštvo.

Ključne riječi: frazeologija, poslovice, frazem, frazeološka jedinica, frazeološki izraz, frazeološke komponente, frazeoschema

1. O fra Antunu Kneževiću

Fra Antun Knežević rođen je u Varcaru (Mrkonjić Grad) 1834. godine. U franjevački red stupio je 1850. godine. Od 1853. do 1857.

studirao je teologiju u Italiji, gdje je zaređen za svećenika. Svoju redovničku ulogu vršio je u mnogim mjestima: Varcaru, Bugojnu, Gučoj Gori, Livnu, Dobretićima, Đakovu, Jajcu, Rakovcu, Liskovići, Ivanjskoj, Petrićevcu i Kotor-Varošu. Umro je na čepačkom groblju 1889. godine pri kraju mise koju je govorio. Knežević je spadao među istaknutije bh. intelektualce 19. stoljeća. Za života je objavio nekoliko samostalnih djela te objelodanio brojne priloge, uglavnom povjesno-etnološkog sadržaja, ali je pjevao i pjesme te pisao proglašene, polemike i druge priloge. Njegova najvažnija djela jesu: *Krvava knjiga ili spomenik na 405 godina poslije propasti slavnoga kraljevstva bosanskoga*, Zagreb, 1869; *Kratka povijest kralja bosanskih*, (I-III), Dubrovnik 1884, 1886. i 1887; *Carsko-turski namjesnici u Bosni i Hercegovini*, Senj, 1887. U rukopisu je ostavio *Kroniku samostana u Gučoj Gori, Povjestnicu novoimenovanog franjevačkog samostana u Jajcu* (I-III) i *Varicu* (Kovačić 1991: 187–189).

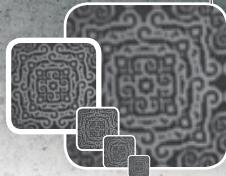
2. Napomene o korpusu istraživanja

Analizirani tekst *Varice*¹ odnosi se na prekucani tekst s rukopisne verzije² koju je uradio fra Nikica Vujica sa mladim Framašima 2008/2009. godine u Franjevačkom samostanu „Sv. Luke” u Jajcu. Informacije o vremenu i mjestu nastanka ovoga rukopisa nalazimo u bilješci fra Josipa Markušića u *Varici*, koji kaže:

„Rukopis ‘Varica’, djelo Fr Ante Kneževića, upornog pisca ‘Bošnjaka’, zagubljeno u Redodržavi Bosni Srebreničkoj prije 50 godina godine 1889. nakon smrti Kneževića, došlo

¹ Ekscerpirani frazemi iz spisa navođeni su u skladu sa značenjem u rečeničnom kontekstu tipa *trn u oku* u kontekstu [Uzpostavljanje starog Kadije, bilo nam je svima *trn u oku!* str. 107]. Za potvrdu i preuzimanje značenja frazema korišten je Matešićev i Otaševićev *Frazeološki rječnik hrvatskoga / srpskog jezika*. Za frazeme koji nisu potvrđeni u navedenim rječnicima dato je vlastito objašnjenje u skladu prema ponuđenom kontekstu.

² Registarski broj spisa u arhivi Franjevačkog samostana „Sv. Luke” u Jajcu: A.a. Samostana Jajce. 277/8–10, Varica, Fra Antuna Kneževića, preslik Fra Josip Markušić, dopisba.

je u ruke prije 20 godina dr. Fr Julijana Jelenića, sveučilišnog profesora u Zagrebu, a on ju je predao meni prije 10 godina, jer da ‘spada na samostan Jajce’, ja sam ju nakon 10 godina, to jest god. 1940., uvezao, te ju vraćam u jajački samostanski arhiv, nakon obnovljenog samostana i uređene knjižnice, iako ne potpuno tehnički osigurane od požara, što je za žaliti! (Privremeno se šalje, radi nekih posebnih okolnosti koje treba znati ali ne spominjati, na ruke Fr Jaroslava Jaranovića, župnika u Podmilačju kod Sv. Ive, koji će ovo u svoje vrijeme staviti gdje spada!).”³

Da je podmilački župnik iz 1940. rukopis doista „stavio gdje spada” kada su prošle „okolnosti koje treba znati ali ne spominjati”, i da je tamo mirovao desetljjećima, svjedoći šezdeset godina kasnije napomena na kraju knjižice *Antun Knežević, Njeke moje bilješke iz zadnjih godinah*, koju je priredio i objavio Miroslav Karaulac u Beogradu 2001:

„Rukopis fra Ante Kneževića ‘Varica’ iz koga su uzete ‘Njeke moje bilješke zadnjih godinah’, nalazio se, zajedno sa njegovim ostalim neobjavljenim rukopisima, u arhivu jajačkog samostana, gde sam ga čitao uoči rata u Bosni i fotokopirao, ljubaznošću franjevačkog starešine M. O. Oktobra 1992. tokom rata, srpske jedinice zauzimajući Jajce, srušile su župnu i samostansku crkvu i granatirale samostan. Pretpostavljajući da je tokom pustošenja samostana uništen i samostanski arhiv sa rukopisima fra Ante Kneževića i da se nalazim u posedu jedinog primerka njegove hronike, prepisao sam je i priredio za ovo izdanje. M. K.”⁴

³ Varica (elektronska verzija), registarski broj spisa u arhivi Franjevačkog samostana „Sv. Luke” u Jajcu: A.a. Samostana Jajce. 277/8–10, Varica, Fra Antuna Kneževića, preslik Fra Josip Markušić, str. 2.

⁴ Citat i navedene informacije preuzete sa: <http://www.jergovic.com/ajfelov-most/krvava-knjiga/>.

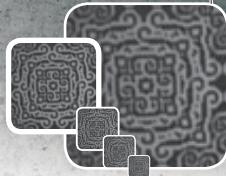
Knjiga koju je objavio Karaulac predstavlja prvo i dosada jedino izdanje ovoga rukopisa mada je ovaj rukopis, kako napominje Dubravko Lovrenović (2009) u predgovoru „Bosanski Jeremija u novom izdanju” u knjizi *Kratka povjest kralja bosanskih* fra Antuna Kneževića, u pripremi za štampanje u izdanju Kulturno-povijesnog instituta Bosne Srebrenе i Franjevačkog samostana u Jajcu.

3. Definiranje frazema

U nauci su zastupljena različita mišljenja o određenju terminološke vrijednosti ključnog pojma frazeologije. Tako se najčešće u starijoj literaturi za oznaku frazeološke jedinice upotrebljava termin *frazeologizam* (up. Minović 1971: 61). U novijoj literaturi najčešće se upotrebljava termin *frazem* (up. Menac 2007: 11; Jesenković 2003: 50; Hrustić 2003: 11). Međutim, ova dva termina nisu i jedini koji se mogu susresti u literaturi tako da postoje i termini poput: *ustaljeni izraz, idiom, idiomatski izraz, ustaljena fraza, okamenjeni izraz* i sl. U radu ćemo se opredijeliti za termin *frazem*, jer ga, kao što možemo primjetiti, upotrebljava većina istraživača. Također ćemo se koristiti i njegovim terminološkim sinonimama – *frazeološka jedinica i frazeološki izraz* (up. Tanović 2000: 22, 27):

„Nosioci jezika oduvijek su nastojali da se koriste ne samo njegovom komunikativnom i informativnom funkcijom nego i estetskim jezičkim potencijalom. Zahvaljujući tome, jezik nije samo sredstvo nominacije nego ima asocijativno-konotativne i ekspresivne vrijednosti, a one se najpotpunije realiziraju kao frazeološke jedinice” (Tanović 2000: 90).

Dalje, isti princip važi i za definiranje frazema gdje su prisutna različita shvatanja, pa tako prvobitna definicija frazema „kao dvije punoznačne (autosemantične) riječi od kojih jedna upućuje na semantičku pretvorbu” (up. Matešić 1982:VI), biva danas sve više prevladana. Vjerovatno da su ovakva mišljenja mogla proizaći kao produkt te-

meljiti jednog bavljenja ovom naučnom disciplinom kao i upotrebom sve savremenijih, produktivnijih metodoloških pristupa ovoj naučnoj oblasti. Tako se došlo do zaključka da se frazem definira „kao spoj najmanje dviju leksičkih jedinica u kojem konstituenti za račun globalnog gube pojedinačno značenje jer se u govornom bosanskom jeziku neprestano susrećemo s primjerima frazema tipa *s glave*, *s nogu*, *na očima*, *na vrh jezika*, *o sebi*, *pri sebi* i sl., u kojima za stvaranje frazema nisu nužne najmanje dvije autosemantične riječi...” (Šiljak-Jesenković 2003: 50). Pored toga, Šiljak-Jesenković (2003) navodi i druge bitne osobine na osnovu kojih možemo lakše identificirati frazem a to su: leksikaliziranost, opća upotreba, reproduktivnost, sintaksička i semantička stabilnost, idiomičnost, konotativnost, ekspresivnost i zamjenjivost frazema u tekstu.

4. Principi analize korpusa

4.1. Princip frazeoshema

Mnogi autori smatraju da, kada je u pitanju struktura frazema, nije „preporučljivo” vršiti nikakvu zamjenu frazeoloških komponenti niti je moguće mijenjati njihov raspored s obzirom da takav pristup narušava pitanje sintaksičke i semantičke stabilnosti. Takvo mišljenje ne možemo u potpunosti osporiti jer u nekim slučajevima zaista može doći do gubljenja frazeološkog značenja prilikom zamjene konstituenta njegovim sinonimom, iako pitanje varijantnih oblika ne treba smatrati i kršenjem spomenute stabilnosti (up. Šiljak-Jesenković 2003: 52–53). O ovome problemu govori i Rajna Dragićević (2009: 39), citirajući Mokienka, koji smatra da frazemi mogu imati varijante na fonološkom, morfološkom, sintaksičkom i semantičkom planu. On konstataže i mogućnost zamjene jedne komponente nekom drugom riječju koja ne mora biti sinonim već pripada istoj tematskoj grupi. Tako nastaju *frazeosheme*. Njih sačinjava veći broj frazema u kojima se razlikuje jedna komponenta, a značenje tih različitih komponenti iz jedne frazeosheme temat-

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

ski je povezano, a značenje frazema iz jedne frazeoscheme isto je ili slično:

od + genitiv + do + genitiv: *od uha do uha* – od početka do kraja⁵ [Bogatije fes s novcima pozlaćenim, ol pravim dukatima podkite *od uha do uha*, str. 49]; *od pete do glave* – sav, potpuno, sasvim, cijelim bićem u svakom pogledu, u svemu⁶ [*Od pete, pa do vrh glave*⁷ bjaše na njemu odielo tako, str. 34]; *od muda do gruda* – opremljen, osiguran, snadbjeven oružjem⁸ [prvi jaše jedan Banjalučanin, oružan *od „m.. do gruda”*, str. 73];

glagol + se + oko + genitiv: *saviti se oko srca* – rastužiti se, ražalostiti se⁹ [Tuga njeka natom rastanku i meni *se savi oko srdca*, nu ju brzo odbaci, str. 10];

iz + genitiv + u + akuzativ: *iz ruke u ruku* – ići iz ruke u ruku, od ruke do ruke¹⁰ [pismo pridadu s nalogom, da ga *iz ruke u ruku* prida-du vrhovnom zapovjedniku, str. 94];

glagol + u + akuzativ: *dozvati u pamet* – prisjećati se, sjetiti se/pod-sjetiti se¹¹ [hotimice prišutivši moju izreku kao Minister i tim htje-dući meni *u pamet dozvati* prijašnji svoj k meni dolazak, str. 81–82]; *doći u pamet* – sjećati se/sjetiti se; misliti pomisliti na koga/na što¹² [Dok je on Teskeru prigledao, meni *dodje u pamet* pisar, str. 39];

⁵ Bilježi samo *ceriti se od uha do uha*, Matešić 1982: 712.

⁶ Vidjeti na: http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search_by_id&id=eV5lXRU%3D; Matešić 1982: 464.

⁷ U pitanju je svojevrsna varijanta: *od + G + G*.

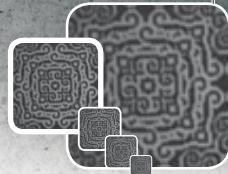
⁸ Bilježe samo *metnuti/držati muda u procijepu*, Matešić 1982: 356; *imati muda*, Otašević 2012: 516.

⁹ Vidjeti Matešić 1982: 635; *steže se (nekome) srce*, Otašević 2012: 869.

¹⁰ (Matešić 1982: 589, Otašević 2012: 806) – <http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search>

¹¹ Vidjeti Matešić 1982: 443; Otašević 2012: 638.

¹² Vidjeti Matešić 1982: 443.

glagol + na + akuzativ: *padati na pamet* – sjećati se / sjetiti se / prisjećati se čega¹³ [U onoj džamiji bio je Mujezin, pa bi vikao – učio – kad bi mu godj *palo na pamet*, str. 36];

glagol + akuzativ: *dignuti glavu* – pokazivati se / pokazati se, osmješiti se, ohrabriti se, uzoholiti se, pogorditi se, osiliti se [Običajno čućnu pod prozor, oči u djevu izbulje, *glavu u vis dignu*, izgube se, i uprav zanesu se, str. 55];

glagol + i + na + akuzativ + i + na + akuzativ: *uzeti i na sito i na rešeto* – dobro koga procijeniti, podvrgnuti strogom ispitivanju, pretresti u tančine; oštro iskritizirati¹⁴ [to opet nejma žene, nejma bake, koja neće mladince *uzeti i na sito i na rešeto* posli prošnje i prstenovanja, str. 59].

4.2. Princip semantičke analize

„Semantička analiza frazeoloških jedinica temelji se na odnosu aktuelnog značenja kao cjeline i denotativnog značenja lekseme kao frazeoloških komponenti“ (Tanović 2000: 64). To znači da pojedine sastavnice frazema mogu ili zadržati svoje osnovno (leksičko značenje) ili ga izgubiti na račun konotativnog (prenesenog) značenja, kao što je slučaj s frazemom *gledati krivim okom* (**glagol + pridjev + instrumental**) gledati / promatrati s nepovjerenjem / ljutito:¹⁵ [tim više, što su njega i onako turci *krivim okom gledali*, str. 76] u kojem imenica *oko* kao jedna od komponenata zadržava svoje osnovno značenje a pridjev *krivim* poprima svoje preneseno značenje. Pridjev ne referira na izgled određenog pojma već upućuje na odnos / stav prema nekomu / nečemu u korespondenciji s drugom sastavnicom *oko* pa tako u konačnici ima transponirano značenje. Međutim, imamo i primjera

¹³ Vidjeti Matešić 1982: 445; Otašević 2012: 637.

¹⁴ Vidjeti Matešić 1982: 609.

¹⁵ Vidjeti Matešić 1982: 414; Otašević 2012: 602.

gdje je došlo do transponiranja značenja kod obje sastavnice, ili pak čitave konstrukcije, tačnije gdje značenje frazema nije uvjetovano niti jednim od značenja sastavnica kakav je slučaj s frazemom *trn u oku* u kontekstu [Uzpostavljanje starog Kadije, bilo nam je svima *trn u oku!* str. 107] i *ujeo vuk magarca*¹⁶ (**glagol + nominativ + akuzativ**) – nikom ništa, ostalo je djelo nekažnjeno, prešlo se preko čega kao da se ništa nije dogodilo, bilo pa nije¹⁷ [al on ostade kao mramor i „*ujeo vuk magarca*”, str. 70].

4.3. Princip reproduciranja

Jedan od principa u analizi frazeoloških jedinica čini i princip reproduciranja:

„Reproduciranje je osobina koja frazeme stavlja u paralelnu ravan sa riječju. Frazeološki spojevi se, naime, ne ‘produciraju’ u procesu govora, nego se reproduciraju kao gotove leksičke jedinice te se i ponašaju kao samostalni nosioci značenja, tj. kao riječi. Kao takvi ovi spojevi bivaju i leksikализirani, te su u rječnicima registrirani kao i sve druge riječi” (Hrustić 2003: 13).¹⁸

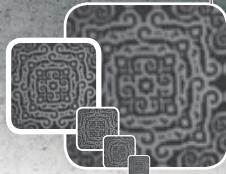
4.4. Princip redukcije i ekspanzije

U skladu sa svim dosada spomenutim osobinama napominjemo još i procese *redukcije* i *ekspanzije*, pri čemu mislimo na skraćivanje i proširivanje strukturne frazeološke jedinice. Tako u potvrđenom primjeru iz korpusa frazem *čekati kao Mesiju* biva proširen dodat-

¹⁶ Idiomatski izraz.

¹⁷ Vidjeti Matešić 1982: 768; Otašević 2012: 479; <http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search>.

¹⁸ Na osnovu uvida u korpus, nisu zabilježeni navedeni slučajevi.

nom komponentom *Židovi*, a strukturni obrazac nastaje tako da se poredba vrši s imenicom koja je u osnovnoj rečenici bila subjekt po shemi **nominativ + glagol + akuzativ** odnosno **glagol + veznik kao + nominativ**: *čekati kao (Židovi) Mesiju* – dugo čekati nekoga ko ne dolazi, iščekivati, načekati se koga, čekati i ne dočekati¹⁹ [mi Vas željno *čekali kao (Žudji) Mesiju*, da nas od nasilja turskog oslobođite, str. 100]. Proces redukcije možemo pratiti na frazeološkom izrazu *zabosti nož u srce*²⁰ (**glagol + akuzativ + u + akuzativ**) – pričiniti, nanijeti veliku bol / veliku uvredu [Njihovo pitanje za puk, meni je bilo *nož u srdce!* str. 74] u kojem je došlo do redukovana glagolske komponente *zabosti* radi potrebe uklapanja u rečenični kontekst. Dakle, frazeme u spisu odlikuje konotativnost, slikovitost, eksprešivnost, emocionalnost, idiomatičnost, opća upotreba i naravno reproduktivnost.

5. Princip analize na morfo-sintaksičkoj razini

5.1. Frazemi ispod ranga rečenice

Klasifikacija frazema ispod ranga rečenice vrši se prema vrstama riječi u ulozi frazeoloških komponenti i njihovoj funkciji. Tako su utvrđeni sljedeći tipovi frazema: glagolski, priloški i pridjevski (poredbeni).²¹

¹⁹ Vidjeti na: <http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search>.

²⁰ Vidjeti Matešić 1982:397.

²¹ U spisu su potvrđeni priloški frazeološki izrazi s veznikom *kao*, međutim, u praksi se mogu susresti i prijedložno-padežni spojevi tipa *iz prve ruke*, *oči u oči* i sl. bez veznika. Zato smo termin *poredbeni* u naslovu *Priloški (poredbeni) frazemi* stavili u zagradu. Isto važi i za naredno poglavlje *Pridjevski (poredbeni) frazemi*.

5.1.1. Predikativne konstrukcije (glagolski frazemi)

U našem spisu potvrđeno je najviše glagolskih frazeoloških jedinica pod kojima podrazumijevamo da je glavni frazemski član glagol.²² Takvi frazemi u kojima je glavni član glagol označavaju radnju i imaju gramatičke kategorije lica, broja, vremena i vida. Što se tiče njihove strukture, potvrđeni primjeri upućuju na to da mogu biti prilično heterogeni:

glagol + pridjev + genitiv: *gledati skrštenih ruku* – ništa ne raditi / ne poduzimati, ostati ravnodušan²³ [Austrija će *gledati skrštenih rukuh*, str. 112];

glagol + instrumental + bez + genitiv: *bježati glavom bez obzira* – spašavati se bijegom, bježati u paničnom strahu, bježati/pobjeći što se brže može²⁴ [pa je narod kukavni *bježao glavom brez obzira*, str. 81];

glagol + akuzativ + na + akuzativ: *letjeti na vrat, na nos* – nepotrebno brzajući, na brzinu, pretjerano žureći i nepomišljeno²⁵ [jadni je svijet *letio na vrat na nos* da vidi, i pozdravi ove svoje osloboditelje, str. 101];

glagol + akuzativ + u + akuzativ: *zabosti nož u srce* – pričiniti nanijeti veliku bol / veliku uvredu²⁶ [Njihovo pitanje za puk, meni je bilo *nož u srdce!* str. 74];

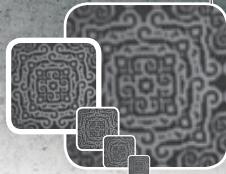
²² Ovakav tip klasifikacije na kome je utemeljena naša struktura rada, tzv. morfosintaksički pristup može se pronaći kod Alena Kalajdžije i Munira Drkića u knjizi *Grafija i leksika Sehletuf – vusula*, Mostar, 2010. god. i Sedine Brkić-Međedović u magistarskom radu *Frazemi u bosanskohercegovačkoj štampi*, Tuzla, 2008. god.

²³ Vidjeti Matešić 1982: 583.

²⁴ Vidjeti Matešić 1982: 135.

²⁵ Vidjeti na: <http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search>; Matešić 1982: 753.

²⁶ Vidjeti Matešić 1982: 397.

glagol + pridjev + akuzativ: *imati dug jezik* – biti brbljiv / zajedljiv, svašta / bez sustezanja govoriti²⁷ [Ona jer je *imala dug jezik*, i svašta govorila, svežu jor nožne palce i tako je u Plivu bace, str. 96]; *iznijeti zdravu kožu* – izići iz kakva okršaja / iz kakve opasnosti, spasiti život, ostati nepovrijeđen²⁸ [zahvaljujući Bogu da je *zdravu kožu iznio*, str. 76]; *proliti / ne proliti (nevina) krv* – ubiti / ne ubiti nevina čovjeka²⁹ [Ti znaš Paša! da nijedan Duvel (=vlast) ovo neće dopustiti, da se *nevina krv prolijeva*, str. 84];

glagol + instrumental: *platiti glavom* – izgubiti život, poginuti, biti ubijen / pogubljen³⁰ [Meni se čini da ti netreba dugo nego iz kuće izaći, pa odmah *glavom platiti*, str. 95];

glagol + za + instrumental: *poći za rukom* – uspijevati / uspjeti bez teškoća³¹ [Evo ni meni nije *pošlo za rukom* da ovom djavolu kažem, kako u Bosni Ujak znači franjevačkog Sveštenika, str. 102];

glagol + pridjev + instrumental: *gledati krivim okom* – gledati / promatrati s nepovjerenjem, ljutito, biti nepovjerljiv³² [tim više, što su njega i onako turci *krivim okom gledali*, str. 76];

glagol + pred + instrumental: *smrkne pred očima* – izgubiti svijest od uzbudjenja, ljutnje srdžbe³³ [Dodjosmo na Krčme i rekosmo tude malo otpočinuti, ali meni se odmah *smrče prid očima*, str. 10];

²⁷ Vidjeti Matešić 1982: 217; Otašević 2012: 396.

²⁸ Vidjeti Matešić 1982: 270; Otašević 2012: 423.

²⁹ Vidjeti Matešić 1982: 291.

³⁰ Vidjeti Matešić 1982: 145; Otašević 1982: 141.

³¹ Vidjeti Matešić 1982: 588; Otašević 2012: 806; <http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search>.

³² Vidjeti Matešić 1982: 414; Otašević 2012: 602.

³³ Vidjeti Matešić 1982: 417.

glagol + u + akuzativ: *okivati u zvijezde* – prekomjerno hvaliti / uzdizati nekoga³⁴ [a da sam Sultana *u zvjezde okivao*, to se po sebi razumi, str. 75]; *zaviti u crno* – biti unesrećen, opterećen nečim³⁵ [Osobito po varošim, ove haljine *u crno zaviju* ženjenike, str. 60];

glagol + akuzativ: *prosuti glas* – razglašivati / razglasiti³⁶ [a umole nek se *prospe glas* da je Sali-bega „damla” = (koj je) ubila, str. 85]; *zadobiti krajcaru* – gledati kako ugrabiti doći do novca³⁷ [S njim je bio Kadija njekakav Arnaut, koji je samo gledao kako će koju *krajcaru zadobiti*, str. 78]; *hladiti kašu* – živjeti s nekim do kraja života³⁸ [to po gotovu neće na slijepačku uzeti onu s kojom mora do smrti *kašu laditi*, str. 53];

glagol + prilog + za + akuzativ: *vraćati žao za sramotu* – osvetiti se, vratiti istom mjerom³⁹ [Da ništa drugo, bojala bi se da se i njezini Hrvati s nama nesjedine, i nju neoslabe, pače i njezine Magjare da si neupokore, te jim nepočmu *vraćati žao za sramotu*, str. 9];

glagol + na + lokativ: *biti na glasu* – biti poznat / čoven / slavan; imati dobro ime⁴⁰ [zato i Djakovo *bit će na glasu*, jer je u njem slavni čovjek Štrofsmayer! str. 11];

glagol + ni + na + lokativ + na + lokativ: *biti ni na nebu ni na zemlji* – biti / nalaziti se u sasvim neodređenom stanju / položaju⁴¹ [rekao bih *ni na nebu, ni na zemlji*, nego na grančicam od oblaka, da jim

³⁴ Vidjeti Matešić 1982: 797; Otašević 2012: 318.

³⁵ Vidjeti Matešić 1982: 780; Otašević 2012: 291.

³⁶ Vidjeti Matešić 1982: 133; Otašević 2012: 147.

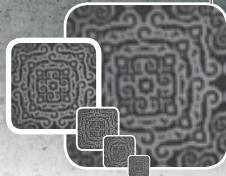
³⁷ Vidjeti Matešić 1982: 274.

³⁸ Vidjeti Matešić 1982: 234.

³⁹ Vidjeti Matešić 1982: 629; Otašević 1982: 864; <http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search>.

⁴⁰ Vidjeti Matešić 1982: 131; Otašević 2012: 145.

⁴¹ Vidjeti Matešić 1982: 372; Otašević 2012: 533; <http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search>.

tako stanovnici mogu gledati kako munja s gromom poigrava, str. 118].

5.1.2. Priloški (poredbeni) frazemi

Pod priloškim (poredbenim) frazemima podrazumijevamo one frazeološke izraze koji označavaju kvalitativne karakteristike radnje, lica i predmeta, tj. emocionalno stanje vršioca radnje. U spoju sa riječima oni imaju sintaksičku funkciju priloga (up. Tanović 2000: 106):

glagol + veznik kao + gl. pridjev trpni: *stajati kao ukopan* – ne mičati se / ne maći se smjesta [Vojnici na konjma *stajali su kao ukopani*, str. 75];

veznik kao + prijedlog iz + genitiv: *kao iz groba iskopano* – buđenje straha, stanja napetosti i tenzije [Osobito po varošu, sve što se krstji, bjaše *kao iz groba izkopano*, str. 73];

glagol + veznik kao + prijedlog na + akuzativ: *poći kao na smrt* – potpuno sigurno, neizbjježno⁴² [tisnuh revolver u moju redovničku haljinu, i *podjoh kao na smrt*, str. 84].

5.1.3. Pridjevski (poredbeni) frazemi

Potvrđeni frazemi strukturon i značenjem uklapaju se u pridjevske frazeme. Pridjev se pojavljuje kao glavna riječ u frazeološkom izrazu izražavajući osobinu, karakteristiku nečega. U našem spisu identificirana su tri primjera ovakvog frazema čije se karakteristike ogledaju u povezivanju pojmoveva iz dvije različite sfere kako bi se jedan od tih pojmoveva istakao po nekoj svojoj specifičnoj osobini. Dakle, riječ je o tročlanoj strukturi (A + B+ C) pod kojom se podrazumijeva da

⁴² Vidjeti *siguran kao smrt*, Otašević 2012: 857.

struktturni dio A (pridjev) označava leksičko značenje, veznik *kao* predstavlja struktturni dio B, dok struktturni C dio (imenica) označava nominativni oblik uz to i leksičko značenje, ali isto tako postaje ključni element u referiranju strukturnog dijela A, unoseći u frazem slikovitost, kononativnost, ekspresivnost. Slikovitost veze riječi uspostavljene veznikom *kao* ispoljava se u ekspresivnosti što se može jasno vidjeti u sljedećim primjerima koji referiraju na čovjeka, na njegove emocije – ljutnju, zatim fizički izgled uvjetovan emocijom straha ili zbir / količinu nečega od čega nije ništa oduzeto ili smanjeno, što je do kraja zaposjednuto (prostor popunjen ljudima). Pridjevski poredbeni frazemi ostvareni su po shemi **pridjev + veznik kao + nominativ**.

Uporedimo:

ljut kao ris – vrlo ljut, bijesan⁴³ [*Ljut bjaše kao ris*, str. 74] → On je bio vrlo ljut!;

blijed kao krpa – vrlo, izrazito blijed⁴⁴ [dodje mi njegov dvoranin Pavo Samardžić *blijed kao krpa* i reče „Paša odmah Vajzove!” str. 83] → On je bio izrazito blijed!;

pun kao šipak – prepun, krcat, nabijen⁴⁵ [*Konak bjaše pun kao šipak*, str. 87] → Konak je bio prepun!

5.2. Frazemi na rangu rečenice

5.2.1. Poslovice

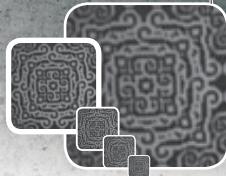
Burger (1973: 38)⁴⁶ tumači frazeologiju kao ukupnost fraza, izraza, uzrečica i poslovica jednog jezika odnosno dijalekata:

⁴³ Matešić 1982: 574; Otašević 2012: 800.

⁴⁴ Vidjeti na: <http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search>; Matešić 1982: 282.

⁴⁵ Matešić 1982: 682; Otašević 2012: 1040.

⁴⁶ Citirano prema Z. Čoralić (2012/2013: 2).

„Poslovice su kratki mikro-tekstovi, koji se ne evidentiraju u leksikonu kao ostale leksičke jedinice. Kao cjelina one se ne produciraju niti se reproduciraju, nego se citiraju. Obično imaju metaforično značenje i poučan karakter, iznose misli i stavove koji su proizišli iz čovjekova životnog iskustva” (Ćoralić 2012/2013: 2).

Kako navodi Ćoralić (2012/2012: 3), često dolazi do miješanja poslovica i njenih srodnih oblika pa s obzirom na sličnost, radi preciznije analize ovakvih oblika, izvršena je klasifikacija na: izreke, sentencije, epigrame, maksime, aforizme, krilatice i uzrečice.

Ekscerpirana građa potvrđuje nekoliko sentencija i izreka, ostali oblici nisu potvrđeni.

5.2.1.1. Sentencije

- *Pramoljetna mlada i jesensko šćene, na istoj su mjeri* [Zato Bošnjaci vele „*pramoljetna mlada, i jesensko šćene, na istoj su mjeri*” tj. ni jedno nevalja!, str. 57];
- *Biti na oprezu, nije zgoreg, jer je „pazija dobro zelje”* [*Biti na oprezu, nije zgoreg, jer je „pazija dobro zelje!”* veli narod., str. 79];
- *U djeve zlatne ruke* [Ovdale ona narodna poslovica „*U djeve su zlatne ruke!*”, str. 46];
- *Nemože Krst biti bolji junak od turčina* [Svaki Turčin more na Kršćanskoj trki trčati, pa običajno i uteče, jer Krstjani nesmidu prid njeg proletiti; nu nigda nesmi Krstjanim na turskoj trki poleti, jer bi po nesreći mogao uteći, pa osim sramote, još bi postala lažljiva turska izreka kojom vele „*Nemože Krst biti bolji junak od turčina!*”, str. 66–67];
- *Teško loncu iz sela začinu čekajući; dulja ruka ne češe svraba* [Mi spominjemo Crnugoru, Srbiju, Austriju i td.a nećemo da se sjetimo one naše svete izreke „*teško loncu iz sela začinu čekajući*” i one druge „*dulja ruka neizčeše svraba!*”, str. 8];

– *Pouzdamo se u se i u svoje kljuse* [Ja nevelim da se nas njekoliko digne prot nekrstu, jer bi prošli putom Protinim, Bodinim, i Lukinim, da ovake prijašnje nespominjem nego velim da se „*najprije pouzdamo u se, i u svoje kljuse!*”, str. 8];

– *Prije nego češ o turčinu govoriti, snimi kapu* [Ta koliko nas je putah svaki čuo od naših Starijih: „*prije nego češ o turčinu govoriti, snimi kapu*, i pogledaj da se ondje nije uvukao, pa ako ga nebude, onda govor; jer drugčije češ prije glavom platiti nego vrebac, a hoćeš da se svaki dignu prot turčinu, i to javno?!”, str. 8];

– *Led bije odakle smo očekivali da sunce grije* [Uz put naredivši narodu što će dati zavtijama, doletih u Kapelu, probudih Križekara, i rekoh mu „gospodine! mi Vas željno čekali kao Žudji Mesiju, da nas od nasilja turskog oslobođite, al sad vidimo da nas led bije odakle smo očekivali da nas sunce grije!”, str. 100];

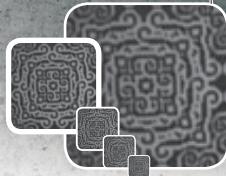
– *Čovjek ni čoravu kobilu neće da uzme dok ju ne vidi* [„*Ako čovjek ni čoravu kobilu neće da uzme dok ju nevidi*, to po gotovu neće na sljepačku uzeti onu s kojom mora do smrti kašu laditi”, str. 53].

5.2.1.2. Izreke

– *Do podne Iliju, od podne Aliju* [Oni izmisliše da je do podne bio krstjanin S. Ilija, a od podne da se je poturčio, i postao turčin Alija; a ovdale ona njihova izreka „*do podne Iliju, od podne Aliju*” kao da su u vrieme Ilino bili na svetu Kršćani, i Turci!, str. 30];

– *Vlada se kao djevojka* [S dozvolom svojih starješinah, ona može medju svoje drugarice, u kolo, u vlačilje, u prelo i td. nu prvi ju uvjet, da se svagdje spomene svog djevojačkog stanja, te da se vlada „pošteno!” Ovdale ona narodna izreka „*Vlada se kao djevojka!*”, str. 46];

– *Kucnuo smrtni čas* [Pitanje je smide li Austrija Bosnu sebi utjeloviti rad unutrnjeg svog položaja? zar bi to dopustili Magjari, i Švabe? zar u tom nebi vidili kako je njihovu gospodstvu *kucnuo smrtni čas?*, str. 9];

– ne zna se (ni) tko pije (ni) tko plaća [U čaršiji nit se je znalo tko pije, tko plaća; a Telal je jednako trubio „Tko je turčin, i prava raja i td.”, str. 90].

Većina potvrđenih poslovica, kao što možemo primijetiti, ima svoje porijeklo u usmenoj tradiciji jer su njen produkt, potječu i dolaze iz samog središta – naroda. Ne možemo ih pratiti u književnim izvorima (tzv. književne poslovice) već naprotiv, vrijeme i izvor njihovog nastanka sasvim su nejasni. Jasno je da naši primjeri također prave oscilaciju između tzv. nacionalnih poslovica jer označavaju osobitosti jednog kulturnog fenomena i svega onoga što on sa sobom nosi. S druge strane, ne može a da se ne primijeti i ta doza općeljudskog, iskustvenog područja na koje primjeri ukazuju (tzv. međunarodne poslovice).⁴⁷ Stoga se čini opravdanim mišljenje Z. Ćoralić (2012/2013: 5) koja kaže:

„Svestranu upotrebu poslovica potpomaže njen poantni karakter, slikovitost, autoritet utemeljen na iskustvu tradicije i druge specifičnosti relevantne za način izražavanja poslovice. Poslovice često služe kao neka vrsta emotivnog dodatka iskazu, a njen cilj je poučiti, objasniti i to vrlo često na humorističan i ironičan način.”

6. Zaključna razmatranja

Frazemi u spisu *Varica* fra Antuna Kneževića predstavljaju dobar primjer književnojezičke građe koja nudi različite modele i principi istraživanja. Na osnovu primjene različitih modela analize, građa iz korpusa potvrđuje primjere koji se tretiraju sa stanovišta općih principa, kakvi su princip frazeoschema, princip semantičke analize, princip reproduciranja te princip redukcije i ekspanzije. Princip frazeoschema potvrđuje da je moguća zamjena jedne komponente fra-

⁴⁷ Više o poslovicama s obzirom na porijeklo vidjeti kod Ćoralić (2012/2013).

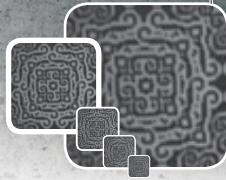
zema nekom drugom riječju a da pri tome ne dolazi do gubljenja frazeološkog značenja. Princip semantičke analize potvrđuje da pojedine sastavnice frazema mogu zadržati svoje osnovno značenje ili ga izgubiti na račun prenesenog. Spomenuti princip također ukazuje i na transponiranje značenja kod obje sastavnice a ponekad i čitave frazemske konstrukcije. Redukcija i ekspanzija ukazuju na mogućnost skraćivanja i proširivanja strukture frazema a sve za potrebe i dobrobit rečeničnog konteksta.

Jedan od načina analize jeste i strukturni pristup, koji se posmatra sa stanovišta morfo-sintakšičke strukture frazema u analiziranoj građi koja potvrđuje najčešće spojeve riječi zavisnog tipa, kakvi su: glagolski frazemi koji označavaju radnju i imaju gramatičke kategorije lica, broja, vremena a ulogu predikata i objekta radnje; priloški frazemi, zatim pridjevski koji su potvrđeni samo s veznikom *kao*. Funkcija prvih (priloških) odnosi se na kvalitativne karakteristike radnje odnosno lica, tj. emocionalno stanje vršioca radnje. Funkcija drugih (pridjevskih) odnosi se na karakteristične osobine lica i predmeta, a imaju ulogu imenskog dijela predikata ili atributa.

Poslovice kao posebna vrsta frazeologije u spisu, također, imaju metaforičko značenje a Knežević ih koristi u svrhu moralno-didaktičkog opovrgavanja. S obzirom na njihov oblik, naša građa potvrđuje sentencije i izreke, koje kao poslovice imaju svoje porijeklo u usmenoј tradiciji.

PHRASEMES IN FRA ANTUN KNEŽEVIĆ'S VARICA

Resume: Phraseology, as a young scientific discipline, has been captivating more and more researchers who dedicate themselves to researching literary body of texts of both local as well as foreign authors, concentrating often on a type of comparative analysis or problems of relations of phraseological components – subordinate/auxiliary in relation to the main semantic center of the phraseme, that is, esta-

blishing the polysemy of the phraseme, its structure, possibility of modification, etc, followed in many texts and literary genres. Our approach in this paper is not based as such. Namely, the methodological approach is directed towards a morpho-syntactic analysis that treats phrasemes on the level of sentence – proverb (maxim and saying) as well as phrasemes on the level below sentence. Classifying phrasemes on the latter lever is done according to types of words in the role of phraseological components and their function. Thematically, they cover various conceptual groups. In the excerpted body of texts, as phraseme components, one finds human body parts and abstract glossary, by which one considers phraseological components which denote human mental state, situations in the life, etc. This paper presents an attempt of a phraseological analysis of Fra Antun Knežević's *Varica* in terms of understanding his utterance, more precisely, his writing style which is full of picturesque, expressive, flamboyant and, as such, is abundant with phraseological-maxim aspects, specific folk proverbs, having in mind a crucial influence of folk literature on his work.

Key words: phraseology, proverbs, phraseme, phraseological unit, phraseological utterance, phraseological components, phraseoscheme

Izvor

Varica (elektronska verzija rukopisa), registarski broj spisa u arhivi Franjevačkog samostana „Sv. Luke” u Jajcu: A.a. Samostana Jajce. 277/8–10, *Varica*, Fra Antuna Kneževića, preslik Fra Josip Markušić, dopisba.

Literatura

- Ćoralić, Zrinka (2012/2013), „Multifunktionalnost i polivalentnost poslovica”, *Post Scriptum*, Broj 3, 2–5.
- Dragičević, Rajna (2009), „O problemima identifikacije frazeologizama”, <http://www.suedslavistik-online.de/01/dragicevic.pdf>, 35–44.
- Hrustić, Meliha (2003), „Frazemi sa vlastitim imenom kao komponentom u njemačkom i bosanskom jeziku”, *Pismo, Časopis za jezik i književnost*, Godište I, Broj 1, 11–18.
- Kovačić, A. Slavko (1991), *Biobibliografija franjevaca Bosne Srbrenje*, Sarajevo
- Lovrenović, Dubravko (2009), „Bosanski Jeremija u novom izdanju” uz reprint izdanje *Kratke povijesti kralja bosanskih* (Dubrovnik, 1884, 1886, 1887) fra Antuna Kneževića, Sarajevo, 5–21.
- Matešić, Josip (1982), *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb
- Menac, Anica (2007), *Hrvatska frazeologija*, Zagreb
- Minović, Milivoje (1971), *Uvod u nauku o jeziku*, Sarajevo
- Otašević, Đorđe (2012), *Frazeološki rječnik srpskog jezika*, Novi Sad
- Samardžija, Marko (1995), *Leksikologija*, Zagreb
- Šiljak – Jesenković Amina (2003), *Nad turskim i bosanskim frazonom*, Sarajevo
- Tanović, Ilijas (2000), *Frazeologija bosanskog jezika*, Sarajevo
<http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search>
<http://www.jergovic.com/ajfelov-most/krvava-knjiga/>

ALISA MAHMUTOVIĆ

FRAZEMSKA ANTONIMIJA U EPSKOJ POEZIJI

Sažetak: Istraživanje značenja ide u red najsloženijih lingvističkih istraživanja. A koliko je ovo pitanje kompleksno svjedoči sama činjenica da se njime, osim lingvistike, bave i druge humanističke discipline, kao: semiotika, antropologija, filozofija, logika i psihologija. Rad tematizira semantički odnos antonimije najfrekventnijih frazema u jeziku narodnih pjesama. Ukažat ćeemo i na pojedine semantičke vrijednosti analiziranih frazema koje se mogu odvijati na više razina, kao i na neke modifikacije prisutne kod frazema labavije strukture u odnosu na karakteristike književnoumjetničkog funkcionalnog stila. Pristup ovom heterogenom kompleksu utemeljen je na dostignućima savremene lingvistike, iako će se pojam frazema temeljiti na strukturalističkom modelu koji je, logično, uspostavljen po uzoru na pojam jezičkog znaka. Također, preuzet je i pojam suprotnosti, odnosno pojam binarnosti strukture riječi, a analiza ovog tipa teksta uvjetovana je kontekstom – tekstrom narodne pjesme, kao jezičkim kontekstom, ali i vanjezičkim – verbalnom kulturom u cjelini. Tako se frazemima ovdje prilazi kao jezičkim jedinicama s obzirom na njihovo mjesto i značenje u tekstu, ali i s obzirom na njihovu funkciju i značenje u kulturi, pa se o njima, posredno, govori i kao o kulturemima.

Ključne riječi: frazem, antonimija, semantika, književnoumjetnički funkcionalni stil, epska poezija, kultura

1. Uvod

Semantički odnos jezičke antonimije je, logičko-filozofski gledano, izraz suprotnosti (Šarić 2007: 18).¹ Odnosno, suprotni pojmovi su

¹ Dva se pojma mogu nalaziti u pet temeljnih vrsta odnosa, i to: odnosu ekvipolencije, subordinacije, koordinacije i interferencije (Šarić, 2007).

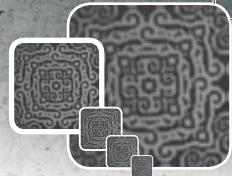
logička osnova antonimije, s tim što je u slučaju koordiniranih odnosa moguće govoriti o kontradiktornim i kontrarnim sadržajima. Dok je među kontrarnim pojmovima moguć srednji pojam jer predstavljaju krajnje udaljene tačke od nulte pozicije, kontradiktorni pojmovi predstavljaju međusobnu negaciju karakterističnih obilježja.

A antonimija u jeziku samo je refleksija i podloga ljudskog mišljenja koje se temelji na binarnim opozicijama, u subjektivnoj dijalektici koje u svemu oko sebe vidi opozicije (Šarić 2007: 24). U samom jeziku svaka jedinica niže razine upravo stupajući u suprotstavljene odnose dobija puni smisao, s tim da su, za razliku od nižih razina, semantički odnosi najkompleksniji jer su njegovi dijelovi mnogobrojni.

U razmatranju prirode antonimije uočena je njezina trovrsnost, gdje su semantičari identifikovali tri osnovna tipa: binarne, obratne i stepenovane antonime (Lyons, 1978, Hurford & Heasley 1985). Binarni predstavljaju krajnje pojmove koji iscrpljuju sav međuprostor: jedan pojam isključuje mogućnost upotrebe drugog. Obratni odnos postoji ako jedan leksem opisuje odnos između dva pojma, a neki drugi leksem opisuje isti odnos u suprotnom smjeru. I stepenovani antonimijski odnos podrazumijeva krajnje tačke na kontinuiranoj skali vrijednosti (Šarić 2007: 38). A istraživanje frazenske antonimije u odabranom korpusu, kao i u nekom drugom, moguće je ukoliko se postulira udio leksičke razine jer će se definiranje i istraživanje antonima u leksikološkom obzoru preslikati na frazeološki.

2. Teorijska razmatranja

Problem je frazeologije, otkako se izdvojila kao posebna lingvistička disciplina, upravo kriterij identifikacije najmanje jedinice, pa teorijska razmatranja nisu uvijek jedinstvena u tom smislu. Obilježja frazema oko kojih nema spora su: čvrsta struktura, reproduktivnost i idiomatičnost. Dakle, njima u lingvistici označavamo veze riječi koje

se ne stvaraju u govornome procesu, nego se reproduciraju u gotovu obliku, a značenje ne proistjeće iz značenja njihovih sastavnica jer su one u procesu frazeologizacije doživjele stanovitu transformaciju (Menac 2007: 10). Odnosno, o frazemima govorimo i onda kada je barem u jednoj od sastavnica došlo do desemantizacije. Budući da se reproduciraju u gotovu obliku, kažemo da su čvrste strukture, i upravo zato se frazemski dijelovi ne doživljavaju kao odvojene riječi koje imaju svoje značenje, nerijetko se takve veze mogu zamijeniti nekom drugom riječju. A vrlo često je i red riječi unutar frazema čvrst, pa se neki frazemi nikada ne javljaju u inverziji. Takvi su, recimo: *drvle i kamenje*, a ne: *kamenje i drvlje; trice i kućine*, a ne: *kućine i trice...*

Međutim, pored navedenih, postoje i takve veze u kojima se jedna od sastavnica može zamijeniti sinonimom. Među njima su frazemi kao: *bježati kao vrag/đavo od krsta*, ili je pak moguće zamijeniti nekom drugom riječju kao npr.: kao da se /ko/ *ludih krava/ ludih gljiva jeo...* Svi ovi primjeri su frazemi u užem smislu. Pored njih, nalazimo i frazeme u širem smislu. Oni se također ne stvaraju u govornom procesu, već se reproduciraju u gotovu obliku, ali je stupanj desemantizacije njihovih sastavnica vrlo nizak, zato kažemo da se njihova frazeološka ogleda isključivo u ustaljenosti, čvrstoj strukturi i niskom stupnju ekspresivnosti. Zbog toga se ovakve veze često nazivaju i lokucijama. Među njima su najčešće one koje nalazimo u jeziku narodnih pjesama kao: *vjerna ljuba, crna zemlja, ljuta zmija, medna usta, sinje more, britka sablja...*

2.1. Podjela frazema

Bez obzira na različita teorijska razmatranja kad je riječ o opsegu frazema, dosadašnja relevantna istraživanja potvrđuju da se frazemske jedinice mogu javljati i u tri osnovna oblika: kao fonetske riječi, frazemske sintagme i frazemske rečenice. Pod pojmom fonetske riječi podrazumijevamo vezu jedne punoznačne i jedne nepunoznačne

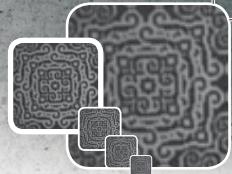
riječi. U našem korpusu najčešće se radi o vezi imenice i prijedloga. Među najfrekventnijima su frazemi tipa: *s mirom, iz grla, do Boga, na noge, u krvi...* Frazemskim vezama riječi, kako im samo ime kaže, smatramo veze dviju ili više punoznačnih riječi s kojima može, a i ne mora, doći neka suznačna riječ. Ove skupine kategorijalno dijelimo na: glagolske, imeničke, priložne i pridjevske (Fink-Arsovski 2002: 6–9). Semantički plan im se redovito izravno reflektira na kategorijalno značenje. Takvi su frazemi tipa: *drvљe i kamenje, ženska glava, muška glava...* Frazemi strukturirani kao rečenice dijele se na jednostavne i složene (Menac 2007: 91). Među jednostavne rečenice išli bi frazemi tipa: *gubi tlo pod nogama*, a u složene: *umišlja /ko/ da je svu pamet svijeta pozobao...*

Frazemske rečenice imaju sve karakteristike frazema: ustaljenje su, reproduciraju se kao gotove cjeline i značenje im ne čini skup značenja leksičkih jedinica koje čine rečenicu. U analiziranom korpusu identificirali smo frazeme složene rečenice i frazeme jednostavne rečenice, s tim da složene rečenice mogu biti zavisnog i nezavisnog tipa. Kod ove se vrste frazema često ne poklapa strukturno i kategorijalno značenje (Fink-Arsovski 2002: 9).

Ovdje još moramo napomenuti da neki frazeolozi i poslovice uvrštavaju u frazeme, a time se onda značenje ne veže za određenu vrstu riječi, što je inače karakteristično za frazeme (Samardžija 1996: 87). Granica je ponekad teško uočljiva. Pojednostavljeno, ukoliko određena rečenična struktura može jasno zamijeniti jednu riječ, onda bi se takva rečenica mogla svrstati u frazeme rečenične strukture. Ukoliko pak ne, onda bi izlazila izvan granice frazema.

2.2. Semantički odnosi frazema

Frazemi kroz konotacije i slikovitost izražavaju visok stupanj eksprezivnosti, čemu dodatno doprinosi potencijalna varijabilnost sastavnica. Naime, frazemske jedinice, kao uostalom i leksemi, mogu imati

različite semantičke odnose: polisemije, sinonimije i antonimije. Na frazeološkom planu polisemiju posmatramo kao i na leksičkom. Dakle, višezačnim frazemima možemo smatrati frazeme kao: *doći do stolice*: 1. doći do važne funkcije; 2. teško doći do nekoga ko je na važnoj funkciji; *mijenjati svijet*: 1. mijenjati neka društvena pravila; 2. mijenjati ljude oko sebe; 3. umrijeti. Iako neki lingvisti smatraju da se višezačnost frazemskih jedinica odvija identično prema polisemiji riječi, to uvijek ne vrijedi. Naročito ako imamo na umu da je svako značenje frazema vrlo kompleksno, gdje je nekad jako teško utvrditi koje bi značenje moglo biti referencijalno, a koje u tom slučaju konotativno. Vjerovatno bi to vrijedilo od situacije do situacije. Opća je ocjena da su frazemi čije su sastavnice iole zadržale leksičko značenje daleko češće višezačne (Tanović 2000: 43). Antonimija ili dijametalna suprotnost je definirana u literaturi kao odnos suprotnosti između riječi što označavaju dvije krajnosti neke stupnjevitne dimenzije (Berruto 1994: 90). Na razini frazeologije, antonimno značenje može se postići antonimnim leksemama koje su sadržane u strukturi frazema, ali i ne mora. Obično se značenjski suprotne frazemi dijele s obzirom na broj leksema koje su u antonimnom odnosu. I imamo posebnu grupu koju čine frazemi koji nemaju antonimnih leksema, ali im je značenje suprotno (Šarić 2007: 140).

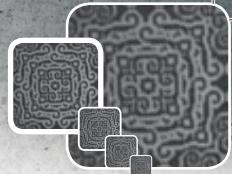
Osim toga, za razliku od sinonimijskih odnosa, unutar antonimskih postoje izvjesne razlike, pa tako razlikujemo komplementarno antonimijski odnos od potpune dijametalne suprotnosti, ili od inverzije. Za nas su ovdje posebno zanimljivi upravo odnosi komplementarnosti, gdje je značenje jednog frazema negacija drugog. Takvi su frazemi tipa: *ženska glava / muška glava*; *crn obraz / svjetlost obraz...* A zanimljivo je i to što ovi odnosi doprinose otkrivanju obilježja antonimne organizacije epskog teksta, koji će dalje pomoći uspostavljanju jasne razlike između tzv. sistemskog značenja, vezanog za frazem u semantičkom sistemu jezika, i tekstualnog značenja, vezanog za frazem u konkretnom tekstu, što bi svakako koristilo u izradi dijahronijskih frazeoloških rječnika. S druge strane, ova semantička distinkcija pojednostavljuje odnos između jezičkog kon-

teksta i njegovog globalnog okvira – vanjezičkog konteksta, koji se definira kao splet općih i pojedinačnih vremenskih, prostornih, socijalnih i kulturnih faktora koji određuju i utječu na komunikaciju (Radovanović 1986).

3. Analiza korpusa

Nastanak i razvoj frazeologije svakog jezika vezan je, između ostalog, i za folklornu književnost. Epska narodna pjesma ima dugovječki proces oblikovanja i dugi je niz stoljeća bila optičajna, pa njezini tekstovi obiluju scenama iz narodnog života u kojima se jasno razaznaje odnos prema svijetu jedne jezične zajednice i jedne kulture, a čini se da je prilično zanemarena njezina emisijska uloga, tako se danas zadržavamo tek na prepoznavanju usmenoknjiževnih posuđenica u pisanoj književnosti. I ne samo u njoj. Frazemi u epskom tekstu, u kompozicijskom smislu, imaju isti status kao i formule, ali ne i isto značenje (Foley 1990: 2). Predaja zapravo čuva važne sadržaje u kulturi i oblikuje ih u primjerene sadržaje, zato je istraživanje frazema bilo kojeg teksta i bilo kojeg frazemskog odnosa u tekstu zapravao istraživanje kulture same (Botica 2013: 21). Budući da su frazemi, prema kognitivističkoj teoriji, konceptualno motivirani posredstvom kognitivnih mehanizama – metafore, metonimije i konvencionalnog znanja – te na taj način povezuju referencijalno i frazemsko značenje, neodvojivi su od kulture, jer su konvencionalne slike o svijetu koji nas okružuje uvjetovane upravo specifičnostima kulture u kojoj se živi, podsvjesne su i temelj su frazeološkog značenja. Kulturu ovdje razumijevamo u smislu Robinsonove definicije, gdje se ona definira kao sistem koji se sastoji od dvije razine. Prva je eksterna, bihevioralna (jezik, geste, običaji i navike) i producijska (književnost, folklor, umjetnost, artefakti), dok je druga razina interna i odnosi se na ideje (uvjerenja, vrijednosti i institucije) (Gail Robinson prema: Katan, 1999: 17). Ili, kako kaže Snell-Hornby, jezik nije izolirani fenomen suspendiran u vacuum već sastavni dio kulture (Snell-Hornby 1988: 39). A za Nidu jezik predstavlja kulturu jer

se riječi odnose na kulturu (Nida 2001: 27). U tom su okviru onda frazemi više nego riječi vanjska obilježja kulture. Stoga je svaka frazeološka analiza rekonstrukcija kolektivnih iskustava koja determiniraju njihove jezičke produkcije.

3.1. Frekvencija i funkcija semantičkih odnosa frazema u epici

Južnoslavenska (time i bosanskohercegovačka) epska pjesma ispjvana je uglavnom u desetercu. Ta unaprijed utvrđena kompozicija bila je presudna da narodni pjevači kreiraju neke ustaljene sintagme radi lakšeg pamćenja i reproduciranja pjesama. Stoga se fokusiramo na stalne veze, s tim da ćemo frazeme u širem smislu ili lokucije ovom prilikom zanemariti. U analiziranom su korpusu najfrekventniji frazemi – veze riječi ili frazemska sintagma, a njihova je frekvencija u književnoumjetničkom stilu u kojem je leksički i gramatički potencijal jezika na najvišoj razini, očekivana jer su ekspresivnost i konotativno značenje temelj i frazema i književnoumjetničkog stila. Građu za ovo istraživanje ekscerpirali smo iz poznatih zbirki epskih pjesama: *Krajiške junačke pjesme*, a koje su ustvari izbor iz korpusa Luke Marjanovića i *Narodne pjesne Muslimana u Bosni i Hercegovini* Koste Hörmanna.

Kako analizirana građa pokazuje, među najfrekventnijim frazemima dominiraju oni koje bismo prema kategorijalnom značenju svrstali u imeničke ili supstantivne frazeme. Riječ je o vrsti frazema koji imaju najčvršću strukturu i najmanje su skloni modifikacijama sastavnica. Budući da frekvencija i modifikacija izravno ovise o tipu teksta, odnosno o tome radi li se o pisanoj ili govornoj upotrebi jezika, ne iznenađuje visok stupanj frekvencije imeničkih ili supstantivnih frazema u epskom pjesničkom izričaju uopće. Na sintaktičkoj razini oni uglavnom funkcioniraju kao subjekti, a na semantičkoj oni najčešće označavaju lice, osobinu lica, kakav predmet ili pojavu. A među njima su:

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

- ženska glava -

„Lako mi je bilo otjerati
Otjerati do tri ženske glave”, str. 99 NPMUBIH.

Ili:

„Vele mi je bratac ženska glava
Kad on dvori devet Panjevića”, str. 112 NPMUBIH.

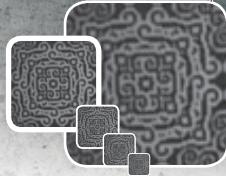
Ili:

„N’jesu rane za ženskijeh glava
Već su rane za muškijeh glava”, str. 183 NPMUBIH.

Ili:

„Ne b’ ga mog’o Gavran ufatiti
Jer se dorat ne da ufatiti
Nego samo jednoj ženskoj glavi”, str. 21 KJP.

Riječ o jednom frazemu koji je u ovom obliku frekventan i danas, a ima značenje: 1. kukavica; 2. slaba, krhkka osoba; 3. nepouzdana osoba; 4. nježna osoba; 5. osoba koja ne razmišlja. U datom slučaju nije došlo do potpune promjene značenja, nego sekundarno značenje postaje primarno, a ono što je u ovom tekstu bilo primarno postaje danas sekundarno. Sačuvali smo frazem, ali su se povjesne okolnosti promijenile, a njegovo značenje je modificirano i prilagođeno. Radi se, dakle, o frazemu koji je isključivo u tekstu narodne pjesme bio više značan. Savremeni frazeološki rječnici, osim značenja ženske osobe, donose njegovo ironijsko značenje: glupa osoba, a u tom obliku ga nalazimo jednako u razgovornom, književnoumjetničkom i publicističkom stilu. Interesantno je da se frazem u ovom obliku upotrebljavao samo za osobe muškog spola sa eksplicitno negativnim konotacijama. Faktori svake promjene, pa i ove, historijske su

naravi, ali i objektivna, kognitivna i subjektivna supstitucija. Uloga žene u patrijarhalnom svijetu izravno se reflektira i u jeziku. Za epiku, za koju se često kaže da je muška ili junačka pjesma, biti ženska glava značilo je biti minoran, po strani, biti isključen, te sasvim sigurno možemo reći da se ovim frazemom konotira pejorativno značenje. Osim toga, frekvenciju ovog frazema u tekstovima narodnih pjesama možemo objasniti i strukturom pjesama. U tom je smislu presudna kategorija usmenosti – pjevač u procesu stvaranja ili pjevanja pjesme uglavnom koristi gotove formule, a frazemi koji su sami po sebi čvrste strukture postaju naročito učinkoviti u tom postupku. Pritom su im značenja ekspresivna i precizna u isto vrijeme, gdje se preciznost više postiže jezičkim kontekstom, jer se javlja antonimna jedinica, npr.:

- ženska glava – prema – muška glava, frazem koji, prema Matešiću, znači: muškarac. A jezički kontekst potvrđuje da se ne radi o bilo kojem muškarcu, nego o hrabrom muškarcu, junaku:

„Vele mi je bratac ženska glava
Kad on dvori devet Panjevića”, str. 112 NPMUBIH.

I:

„Da si junak, da si muška glava,
Ne b' te đogat trao uz obalu”, str. 120.

„Da iz snoplja bana dočekamo
Pa se s njime muški pogodimo,
Il', muškije glave pogubimo...”, str. 244 KPJ.

I:

„Jer se dorat ne da ufatiti
Nego sami jednoj ženskoj glavi”, str. 211.

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

Manje je frekventna a sinonimna frazemska veza *muška / ženska strana*. Analiza pokazuje da one nisu ušle u „usmenu enciklopediju” (Havelock 2003: 18–70):

Pa svak misli da sam ženska strana str. 150 KPJ.

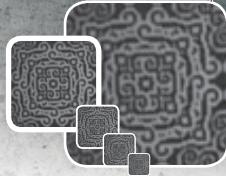
I:

Ožalit me baš k'o mušku stranu str. 159.

Razlog tome može biti u činjenici da već postoji frekventan i funkcionalan par, pa ovi sinonimi nisu ni mogli biti usvojeni na razini žanra.

Kod frazemske veze sa somatizmom antonimijsko značenjsko svojstvo postiže se antonimnim riječima u strukturi frazema: žena – muškarac, a riječ je o binarnom tipu antonima, što podrazumijeva da jedno isključuje drugo. Konotativno (i ekspresivno) značenje razvija se mehanizmom metonimije. Naspram *muške glave* (junak) dolazi *ženska glava* (kukavica): zamjenom jedne lekseme drugom postiglo se antonimsko značenje, gdje sistemsko značenje, kako vidimo, odudara od tekstualnog. Ovi primjeri svjedoče o patrijarhalnom ustrojstvu kao sistemu krute hijerarhije, sistemu moći i prinude, kojima su izloženi i muškarci i žene: prisilom (epskim jezikom rečeno: junaštвom) proizvodi se muški rod, a posljedično se proizvodi ženskost, gdje je ženskost konstruirana muškom ambivalencijom, koja je neophodna u održanju ravnoteže unutar patrijarhalnih struktura (Blađojević 2005: 25). Dalje, ovi primjeri pokazuju produktivnost somatizma glave. Ona je, možda, najproduktivniji somatizam u epskom tekstu, kao što je i u epskom svjetonazoru, gdje posebno „odsječena, neprijateljska glava” ističe i pribavlja snagu i vrijednost pobjedniku (Kovačević 2012: 107). O tome svjedoče primjeri kao:

„A dopade Kozlić Osmanaga,
Nit on nosi osičene glave,

Nit on goni dila savezata,
Zastidi se kićene divojke...”, str. 20 KJP.

Ili:

„pa on veli Zlati u avliji:
„vodaj moga velikog đogata
Eto, draga, glave Gavranove!..”

Ili:

„Svak se fali da je junak pravi,
Gdje mač siva, a poliću glave...”, isto, str. 35.

Slično je i sa sljedećim primjerima:
– *crn obraz* – prema – *svijetao obraz*:

„Vidiš ih, beže, crn im obraz bio
Kako su, beže, soja nevirnoga”, str. 50. KJP.

„O, gospojo Mustajbegovice,
Crn ti obraz na obadva svita...”, str. 190.

„Davor ljubo, moj crni obrazu,
Gdje s' udaješ za života moga...”, str. 317.

I:

„Ostade ti Ruža na poštenju
Duga glasa svjetla obraza”, str. 17. NPMUB.

Kao i u prethodnim primjerima, antonimijsko značenje dobilo se zamjenom samo jedne antonimne lekseme, s tim da ovdje možemo govoriti o stepenovanom antonimijskom odnosu, budući da leksema u frazemu nije zamijenjena sa krajnje suprotstavljenim pojmom.

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

Razlog tome može biti u strukturi stiha, budući da je krajnje suprotno od crn – bijel. S tim da je u ovom slučaju značenje određeno mehanizmom metafore, gdje je obraz – čast, pojam koji je u samoj biti tradicijske kulture, pa je sasvim prirodno da je nalazimo i u tradicijskoj književnoj komunikaciji.

Odmah poslije imeničkih dolaze glagolski frazemi i oni redovito funkcionišu kao predikati, što potvrđuju primjeri kao:

– *dati vjeru* – prema – *izgubiti vjeru*:

„Ja mu vjeru dala od sebeka”, isto, str. 63.

„Oćeš li mi tvoju vjeru dati”, isto, str. 317.

I:

„No zavijaš tvoje oči crne

Da izgubiš vjeru na pendžeru”, isto, str. 121.

„Njima vlašče opet govorilo:

Ne bi, bani, viru vam zadajem...”, str. 239 KPJ.

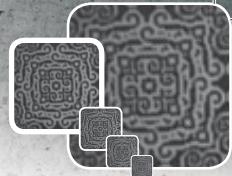
Jezički kontekst potvrđuje da frazem *dati vjeru* znači obećati, a *izgubiti vjeru* znači prekršiti obećanje. I ovde se antonimno značenje postiže supstitucijom jednog antonimnog leksema, s tim što je ova suprotnost kompleksnija i njoj bitno doprinosići jezički kontekst – tekst pjesme. Leksemi koji razlikuju značenje ustvari su približni, a ne absolutni antonimi.

I u narednom primjeru antonimi uvjetuju strukturu frazema i njihove značenske odnose:

- *izgubiti obraz* – prema – *sačuvati obraz*:

„On će pasti, ti ćeš pripasti

Ti si danas obraz izgubio”, isto, str. 100.

„Davor Meho, iza gore sunce!
Ja kod tebe obraz izgubila
Eto sablja, evo moje glave...”, str. 328.

I:

„Te Milošu otkine glavu
I sačuva obraz muslimana”, isto, str. 98.

Frazem *izgubiti obraz* znači izgubiti čast, a *sačuvati obraz* znači sačuvati čast. To znači da ni ovdje nije riječ o absolutnoj suprotnosti. Njihova je antonimnost minimalna, što znači da djeluje samo u smislu trenutne suprotnosti, moguća kao takva samo u toj situaciji. Što je više konteksta u kojima se određeni pojmovi smatraju antonimnim, to je više razloga da ih se takvima zaista i smatra (Šarić 2007: 53). Osnovni strukturni tipovi su imenički frazemi čija je struktura: pridjev + imenica (*ženska glava, muška glava, svijetao obraz, crn obraz*) i glagolski frazemi sa strukturom veze riječi, čija je struktura: glagol + imenica (*izgubiti obraz – sačuvati obraz*), gdje je imenična sastavnica somatizam i upravo je ona desemantizirana, pa možemo govoriti da se, osim u slučaju frazema – ženska glava – radi o djelimično desemantiziranim frazemskim vezama, dok se u pomenutom slučaju radi o potpunoj desemantizaciji.

U svim ovim primjerima antonimski odnos frazemskih jedinica uspostavljen je na razini globalnog značenja. Među parovima koje smo naveli raspoznajemo različite odnose. Jedni su u pravom antonimiskom odnosu jer označavaju dvije krajnosti dimenzije koja se da stupnjevati, dok frazem *muška glava / ženska glava* ide u komplementarno antonimiski odnos; muško i žensko absolutno su suprotne kategorije bez srednjih vrijednosti, odnosno kategorije su koje je nemoguće stepenovati. Većina ovih frazema odnosi se na muškarca, na njegove karakterne osobine jer je junaštvo u epskom svijetu bilo jedno od najvažnijih svojstava. Kod nekih frazemskih jedinica došlo je do izvjesne transpozicije značenja, a uvjetovana je bitno drugači-

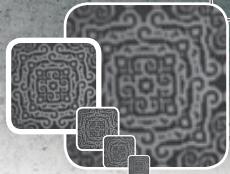
jim društvenim odnosima, a njihova se pragmatička funkcija ogleda u mogućnosti djelovanja u smislu pojačavanja poruke lica koje govori.

Drugo, sve ove veze riječi, osim *dati / izgubiti vjeru*, somatski su frazemi, a oni čine najbrojniju skupinu u mnogim jezicima (Kovačević 2012: 16). Frazeologizira se s najvidljivijim dijelovima ljudskog tijela, koje je samo po sebi univerzalija pomoću koje se samo izražavaju univerzalije jedne kulture jer se u usmenoj komunikaciji, koja ima strukturalne odlike književnosti, mogu naći sadržaji dostojni književnosti. A glava i obraz, zahvaljujući svojoj simboličkoj vrijednosti, možda i su najfrekventniji u frazeološkom fondu ovog žanra. Glava je i najproduktivniji somatizam u epskom tekstu, kao što je i u epskom svjetonazoru. Patrijarhalno društvo u muškojunačkom idealu postavlja kriterij i mjerilo vrijednosti, a složeno osjećanje časti i obraza ostvaruje se pritiskom sredine u čemu je epski deseterac imao vrlo važnu ulogu (Dvorniković 1990: 708).

4. Zaključak

U vezi s analizom frazemske građe narodnih pjesama, možemo zaključiti sljedeće:

1. Ovdje jasno raspoznajemo poruke, svjetonazole, viđenja, te značenja kulture kojoj analizirani tekstovi pripadaju. Za svaki frazem može se reći da nije samo puko sredstvo referiranja uvjetovano stihom pjesme. O tome posebno svjedoče frazemi tipa: *ženska glava / muška glava, ženska strana / muška strana, crn obraz / svijetao obraz*, jer se njima jasno odražava slika svijeta, a osim toga, izlazeći iz jezika narodne pjesme, postaju snažno sredstvo koje takve odnose podržava i učvršćuje.
2. Frazeološki fond svakog jezika je dinamičan, pa možemo reći da je proces frazeologizacije stalni, bilo na stilističkom ili semantičkom planu. Nekim frazemima mijenja se značenje, odnosno pro-

širuje ili sužava, a drugi nestaju iz upotrebe. Oni iz prve grupe mijenjaju se, jer se mijenja društvo, ili se pak mijenja pogled društva na neke pojave, ili su promjene vezane za promjene samog referenta. Uglavnom, malo je onih koji su sačuvali isto značenje. Među takvima su: *crn obraz / svijetao obraz; sačuvati obraz / izgubiti obraz...*

3. Leksička antonimija reflektuje se izravno na frazeološku. Vrlo su rijetki primjeri kojima bi se postizala značenjska suprotnost bez zamjene barem jedne lekseme u strukturi frazema.
4. Svi analizirani primjeri pokazuju koliko može biti složena međuzavisnost sistemskog i tekstualnog značenja, kao i to da je svaka frazeologizacija posljedica osmišljenog djelovanja pojedinca, te koliko je za ove tekstove bila važna komunikativna i stilska kompetencija.
5. Mreža frazemskih odnosa potvrđuje da oni vrlo često imaju funkciju ukrasa. Štaviše, po jedna frazemska jedinica iz svakog navedenog para prisutna je i danas, dok su drugi ostali isključivo u sferi folklorne književnosti.
6. Većina analiziranih frazema potječe iz sfere kulturne frazeologije. Neke od njih dugotrajnom upotreborom konsolidirane su te idiomatizirane.
7. Najveći broj pripada tzv. somatskim frazemima koji su neophodni u razumijevanju odnosa: kultura – jezik – kognicija.
8. U svim se navedenim primjerima semantički aspekt odražava na kategorijalno značenje frazema.

PHRASEOLOGICAL ANONYMITY IN EPIC POETRY

Investigation of meaning stands in line with the most complex linguistic investigations. How complex this question is, tells the fact that besides linguistics, other humanistic disciplines such as: semiotics, anthropology, philosophy, logic and psychology, are involved. The topic of the paper is semantic relation of antonymy of the most frequent phrasemes in the language of folk songs. We will point out

certain semantic values of the analyzed phraseme , that could be developed on different levels, as well as some modifications noticed with phrasemes of loose structure in relation to characteristics of literary and belles-lettres functional style. Approach to this heterogeneous complex is founded on the grounds of contemporary linguistics, although the term phraseme is based on structuralistic model , which is logically based on the model of linguistic sign. Also, the term contrast is taken, or to be more precise the term binary of word structure, and the analysis of this type of text is conditioned on the concept-folk song text, as a linguistic context, but also as a nonlinguistic-verbal culture as a whole. So here , we approach to phrasemes as a linguistic units, considering their place and meaning in the text, but also considering their function and meaning in culture, so we speak indirectly about them, as culturemas.

Key words: phraseme, antonymy, semantics,literary and belles-lettres functional style, epic poetry, culture

Bibliografija

Izvori

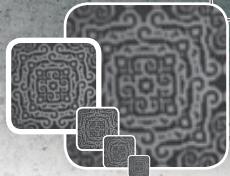
Narodne pjesme Muslimana u Bosni i Hercegovini, Kosta Hörmann (1976), 2. izd., Sarajevo: Svjetlost.

Krajiške junačke pjesme, Priredio: Nevzet Veladžić (1998), Bihać: Bošnjak.

Literatura

Berruto, G. (1988). *La semantica*. Bologna: Zanichelli.

Biti, M. (2007). *O suodnosu mentalnih i jezičnih svjetova iz perspektive kognitivne stilistike*. Rijeka: Fluminensia.

- Blagojević, M. (2005). *Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse* (II tom). Beograd: Finegraf.
- Botica, S. (2013). *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Dvorniković, V. (1990). *Karakterologija Jugoslovena*. Beograd: Prosvjeta.
- Fink-Arsovski, Ž. (2002). *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: FF Press.
- Foley, J. M. (2000). *Traditional Oral Epic. The Odysseey and Beowulf, and the Serbo-Croatian Return Song*. Los Angeles – Oxford: University of California Press, Berkeley.
- Havelock, E. A. (2003). *Muza uči pisati*. Zagreb: AGM.
- Jozić, I. Pon, L. Rakovac, A. *Pragmatički i značenjski elementi frazema u tekstnoj vrsti intervju*. Osijek: Jezikoslovje.
- Katan, D. (1999). *Translating Cultures: An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Katnić-Bakaršić, M. (2001). *Stilistika*. Sarajevo: Ljiljan.
- Kekez, J. (1988). *Prva hrvatska rečenica*. Zagreb: Nakladni zavod MH.
- Kolenić, Lj. (1998). *Riječ o riječima*. Osijek: Pedagoški fakultet, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje.
- Kovačević, B. (2012). *Hrvatski frazemi od glave do pete*.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mahmutović, A. (2010). *Ženska glava: nekoć i sad*. Opatija: Riječ.
- Matešić, J. (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: ŠK.
- Menac, A. (2007). *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjigra.
- Nida, E. A. (2001). *Contexts in Translating*. By Eugene A. Nida, 2001. x + 125 pp., Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Prćić, T. *Semanitka i pragmatika reči*. Novi Sad: Theoria.
- Radovanović, M. (1986). *Sociolinguistica*. Drugo izdanje. Novi Sad: Dnevnik.

- Samardžija, M. (1996). *Leksikologija hrvatskoga jezika*. Zagreb: ŠK.
- Snell-Hornby, M. (1995). *Translation Studies: An Integrated Approach* - revised editition Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Šarić, Lj. (2007). *Antonimija u hrvatskom jeziku*. Zageb: HSN.
- Tanović, I. (2000). *Frazeologija bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe.
- Tošović, B. (2002). *Funkcionalni stilovi*. Gratz: Institut für Slawistik.

AIDA KRŠO

DISTRIBUCIJA AORISTA I IMPERFEKTA U NOVINARSKOM STILU SAVREMENOG JEZIKA

Sažetak: Aorist, a posebno imperfekt, sve se rjeđe javljaju u standardnom jeziku, ali ne jednakom u svim stilovima. U ovom radu, na osnovu ekscerpiranih podataka iz većeg broja izvora, prikazana je upotreba aorista i imperfekta u novinarskom stilu savremenog jezika, s prepostavkom da se upravo u tom stilu ta dva glagolska oblika najrjeđe upotrebljavaju, za razliku od književnoumjetničkog stila gdje su još uvjek relativno stabilni.

Ključne riječi: aorist, imperfekt, savremeni jezik, novinarski stil, glagoli

1. Uvod

Distribucija glagolskih oblika podrazumijeva, između ostalog, i mogućnost korištenja različitih vremenskih glagolskih oblika za istu ili sličnu semantičku vrijednost. Kombiniranje i zamjena glagola u cilju iznalaženja adekvatnog oblika za jedan od funkcionalnih stilova, kao i frekvencija upotrebe u različitim stilovima, upravo je fokus ovog istraživanja. Aorist se rijetko upotrebljava u publicističkom stilu, a u administrativnom i naučnom funkcionalnom stilu je neupotrebљiv, upravo zbog doživljenosti radnje koju aorist predstavlja, što je suprotno od osnovnog načela naučnog, pa i administrativnog stila – a to je objektivnost. Aorist je prisutan manje u razgovornom

stilu i publicističkom, a jedino je zadržan u književnoumjetničkom stilu, što je i razumljivo. Navedene pojave obuhvaćene su pojmom distribucija.

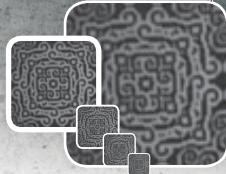
1.1. Referencijalna funkcija novinarskog stila / doživljenošć aorista

Jezičke karakteristike novinarskog stila uslovljene su njegovom usmjerenosti na mnogobrojne adresate (čitaocu) različitog porijekla, obrazovanja, socijalnog statusa, kao i činjenicom da njegovi tekstovi nastaju u veoma kratkom vremenskom roku.

Novinarski stil obiluje žurnalizmima, tj. ustaljenim frazama, šablonima, što ne ostavlja prostora za opis doživljene radnje, a time nema ni potrebe za upotrebom aorista kao doživljenog preteritalnog oblika. Stoga možemo govoriti o automatizaciji jezičkih sredstava. Novinarske fraze predstavljaju sredstvo koje pojednostavljuje čitaočevo razumijevanje i omogućava novinaru da u najkraćem roku napiše neki tekst u kojem je osnovna nit informacija, a da ne bi bilo nejasnoća, novinari treba da biraju jasne, precizne i tačne izraze.

S obzirom na to, obrađeni korpus obuhvata dnevne novine koje su usmjerene na informaciju. Stoga se izdvaja prva jezička funkcija novinarskog stila, a to je referencijalna ili funkcija saopćavanja. Tekstovi u navedenom stilu teže da budu sažeti, aktuelni, objektivni, informativni, izuzetno, ako se tekstrom svjesno udaljava od osnovne – informativne funkcije, pa prelazi u drugu funkciju, agitaciono-propagandnu „koja posebno dolazi do izražaja u političkim komentarima i analizama“ (Tošović 2002: 304). Ovim dodosmo do druge jezičke funkcije novinarskog stila, a to je konativna, ubjedivačka ili ideološka funkcija.

Unutar novinarskog stila razlikuju se *informativni* i *analitički žanrovi*. U dnevnim novinama objavljuje se i intervju, reportaža, fe-

ljton, politički komentar i kolumna, tekstovi koji spadaju u analitički žanr gdje autorova osobenost posebno dolazi do izražaja. Stoga je upravo u tim tekstovima bilo moguće pronaći oblik aorista i imperfekta, preteritalne glagolske oblike koji označavaju doživljenu radnju. Rijetki književnopublicistički prilozi u dnevnim novinama dozvoljavaju odstupanje od specifičnosti novinarskog stila. Takvi prilozi su izdvojeni i u njima je mnogo primjera aorista i imperfekta, što je i očekivano. „Ali, kao što *rekoh*, previše sam stidan da to kažem, ali je u meni dovoljno hrabrosti da izgovorim kako u ‘1001 noći’ pričanje priča nije besmislen posao.” (Osl.) I u sljedećem tekstu koji je također iz grupe analitičkih žanrova, bliskih književoumjetničkom stilu, zastavljen je oblik aorista: „I ode andeo u visine, tamo gdje mu je i mjesto da se smrzava na četrdeset ispod nule” (Dn.1)

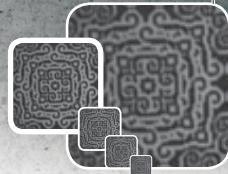
2. Upotreba aorista u novinarskom stilu

Iako je rijedak u novinarskom stilu, aorist je stabilan u sistemu vremenskih glagolskih oblika savremenog jezika. Umanjen broj primjera ovog glagolskog oblika u novinarskom stilu opravdavaju izvjesne specifičnosti aorista u sintaksičkom i stilističkom pogledu.

Stevanović konstatiše da je aorist sve rjeđi i u jeziku lijepo književnosti. Međutim, značajno je izdvojiti Stevanovićevu konstataciju da je „ретка употреба аориста у данашњем свакодневном пословном језику” (Stevanović 1969: 609). Aorist nesvršenih glagola, po Stevanovićevom mišljenju, rijedak je u savremenom jeziku „уколико се на њега нађе” (Stevanović 1969: 609). Tanasić (1991: 131) navodi primjere iz novinskih reklama i zaključuje: „Неки глаголски облици у нjoj se uopšte ne javljaju. Такви су међу preteritalnim oblicima imperfekt i aorist...” Ova informacija o nepostojanju aorista u novinskim reklamama daje djelimičnu sliku o poziciji navedenog preteritalnog glagolskog oblika u novinarskom stilu.

Razlog zbog kojeg je aorist manje prisutan u novinarskom stilu su sintaksičke funkcije aorista. Bitna specifičnost jeste da aorist uvijek iskazuje doživljenu prošlu radnju ili je predstavlja kao takvu. Uz važnu osobinu doživljenosti radnje, navedenim glagolskim oblikom iskazuje se radnja koja se izvršila neposredno prije momenta govora i radnja koja se izvršila znatno prije ili neposredno prije tog momenta, što je stara sintaksička funkcija aorista. Primjer: „Деца одоше у град, Паде ти штап. Чу ли дијете? Рекох ли ја теби?” (Piper i dr. 2005: 424). Stoga su često komunikativno suvišne priloške odredbe uz glagol u aoristu. I po tome se razlikuje od osnovnog preteritalnog oblika – perfekta.

U dnevnim listovima informativnog stila nalaze se primjeri gdje стоји prezent *Mladi odlaze*, a mogao je aorist *Mladi nam odoše*. Uslovno, i perfekt se nekada može zamijeniti aoristom: *Stigli smo na vrijeme*, ili *Stigosmo na vrijeme*. Međutim, perfekt iskazuje prošlu radnju bez bilo kakvih podataka o vremenskom razmaku između njenog vršenja i momenta govora i, naravno, bez karaktera doživljenosti. Upravo iz navedenog razloga, u rečenici: „Prema njegovom iskazu, oni su *otišli* do obližnje zgrade gdje ih je *sačekala* lokalna policija” (DA 1) perfekt se ne može zamijeniti aoristom. Rečenica i počinje riječima: „Prema njegovom iskazu”, što znači da to nije *doživljena radnja*, nego prepričavanje događaja prema nečijim riječima. Oblici aorista u novinarskom stilu susreću se u kraćim izvještajima u kojima se prenose dijelovi razgovora: „*Pitala sam* kako zna, a ona mi *odgovori*:....” (DA2), kao i: „*Radnici negodovaše* na odgovor uprave, *zatražiše* hitan sastanak, *donesoše* odluku o štrajku i *razidoše* se!” Moguće je da bi se na većem korpusu pronašlo nekoliko sličnih primjera, mada se slika ne bi bitnije promijenila. Aorist ne podrazumijeva izvještaj o sastanku prema nečijim riječima, nego prisustvo tom događaju ili čak lično učešće autora novinskog teksta. A novinari, najčešće, dobijaju informacije od nekog ko je zadužen za davanje informacija u nečije ime, a to je „glasnogovornik”, „osoba koja je u ime neke institucije ovlaštena da daje službene izjave ili održava odnose s javnošću na posebnim konferencijama za novina-

re” (Anić 2007: 116), portparol, ili PR (odnosi s javnošću; eng. public relations)

Razlog zbog kojeg je vrlo rijetka upotreba aorista u novinskim tekstovima jeste princip aktuelnosti. Aktuelnost je ono što je imperativ u pripremi tekstova za dnevne listove. Tekst mora donositi uvijek svježe informacije, pratiti dešavanja, a novinar treba biti na pravom mjestu i u pravo vrijeme, a uz to je često prisutan u novinama „сензационалистички метод пласирања информација” (Tošović 2002: 305). Zbog aktuelnosti informacija koje se u maksimalno kratkom roku plasiraju javnosti, nema vremena za oslikavanje subjektivnih stanja aktera nekog događaja, odnosno, nema aorista koji sadrži doživljenost radnje. Informaciju o nekom događaju prenosi novinar prema iskazu svjedoka ili je na drugi način došao do podataka o nekom događaju.

2.1. Aorist u informativnom žanru publicističkog stila

S obzirom na činjenicu da: „облик аориста служи или за увођење читача или слушаоца у одређену слику, или зато да *помјери његову пажњу* (istakla A. K.) са једне слике на другу, а и чињеница да је аорист у функцији средства за *помјеравање тока приче* (istakla A. K.)” (Piper i dr. 2005: 426), rijetko se koristi u novinarskim tekstovima, posebno u informativnom žanru, gdje su informacija i obavještenje na prvom mjestu. U takvim tekstovima ne može se ni očekivati upotreba preteritalnih oblika koji izražavaju određenu notu subjektivnosti. Rijetki primjeri aorista u informativnom žanru novinarskog stila nalaze se u dijelovima obavještenja ili informacija u kojima su citirane nečije riječi, ili manje zvanične informacije: „Ot-kud baš ova ovako kisela, a šećera ni za lijeka – malo iznenađen pro-komentirao je degustaciju domaćih jagoda Pavić. *Pade* tako u vodu i uvijek prisutna tvrdnja da je domaće i najslade. Valjda tek kada je sebe dobro čuo šta *izgovori*, načelnik je pokušao izgladiti vlastitu ne-promišljenost...” (DA2).

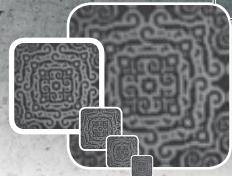
3. Imperfekt u novinarskom stilu

Imperfekt u novinarskom stilu rijedak je preteritalni oblik. Čak i preteritalni oblici za označavanje sadašnjosti o kojima je bilo riječi vrlo su rijetki u novinarskom stilu, posebno u informativnom žanru. Možemo se nadati da će se naći pokoji primjer imperfekta i aorista u novinarskom stilu u daljim analizama odabranog korpusa koji obuhvata mnogo više stranica tekstova dnevnih listova, mada treba napomenuti da je izostajanje imperfekta i aorista u novinarskom stilu i opravданo. U informativnom stilu koji ima cilj dati obaveštenje, stil koji je ispunjen novinarskim frazama, bez osobnosti autora, s kratkim novinskim izvještajima, nije ni mjesto ni prilika za glagolske oblike kojima se označava doživljena radnja, upravo oblici aorista i imperfekta. Stoga je skoro nemoguće naći primjere imperfekta i aorista, pa čak ni u analitičkom žanru novinarskog stila. Izuzetak su primjeri kojima se autori tekstova u naslovu metaforički koriste glagolskim oblikom za doživljenju radnju tipa: „Šta to bješe državotvorna smrt?” (Dn. 2)

4. Morfosintaksička podudarnost vremenskih glagolskih oblika

Aorist se kombinira s perfektom i prezentom. U kombinaciji s perfektom – „обликом перфекта исказана радња представља догађајни оквир унутар којег се извршила радња именована аористом” (Piper i dr. 2005: 425). Aorist je morfološki podudaran s oblikom prezenta. Tu se on često javlja na početku ili na kraju nesvršenih nizova prezenta, a značajna je upotreba aorista u pripovijedanju prilikom vremenskog transponovanja oblika prezenta. Aorist se nekad nalazi na početku i na kraju pripovjedačkog niza. Ovim preteritalnim glagolskim oblikom daje se „оквир одређене слике која се устројава низом презентских облика” (Piper i dr. 2005: 426).

Imperfekt ne mora uvijek označavati radnju koja se dešavala u prošlosti. Stevanović napominje: „Али се њим, ређе истина, означавају

и радње које се врше у садашњости, тј. у време говора, као у случајевима на које је раније код нас (У Граматици Т. Маретића) указивано и какви су: *Одакле ви бессте?* и *Како се звасте?*” (Stevanović 1969: 635). Kovačević djelimično podržava konstataciju да је „имперфект усамљена појава” и да је „врло редак и налази се углавном код писаца који негују класични језик...” (Kovačević 2009: 149). Међутим, он говори о употреби imperfekta „и то не само у књижевноумјетничком него и у разговорном стилу” (Kovačević 2009: 149), наглашавајући да је честа употреба imperfekta од глагола *biti* и од глагола *zvati se*, у синтаксичко-семантичким контекстима типа: Koje *bijaše* godište?... Kako se *zvaše*? За потврду овога Kovačević je naveo mnogo primjera koji zaista pokazuju да се и imperfektom може označiti садашњост. Садашњост која је исказана обликом imperfekta подразумijeva да су се sagovornici poznavали одранije или да су неке информације биле тек наведене, али познате једном од sagovornika. По томе се ipak imperfekt razlikuje od обичног prezenta који не подразумijeva никакве ranije информације из прошlosti. Zbog tog „prizivanja сjećanju“ imperfekt se не може у потпуности замjeniti prezентом. Nije исто рећи: *Kako se zvaše?* i *Kako se zoveš?* У првом slučaju govornik покушава да се сjetи имена sagovornika, као да га је већ ranije poznavao или га још познаје, али му је име забравио. У дугом slučaju uobičajeno је пitanje kod upoznavanja или узimanja podataka, без покazivanja ikakvog višeg interesovanja за sagovornika ili постојања dodatnih информација из прошlosti. Међутим, Kovačević i dalje иде и pronalazi начин на који bi ipak prezent mogao biti adekvatna zamjena за imperfekt. Značenjska modalna komponenta o којој говоримо, a posjeduje je imperfekt, izražava se „партикулом хомоформном с дисталном демонстративном замјеницом оно,... Где смо оно стали... Који сам ја оно лек узимао...” (Kovačević 2009: 152). Za imperfektivne oblike glagola *biti* i *zvati se* Kovačević je naveo mnogo primjera s internetskih stranica koje predstavljaju i dijelom razgovorni jezik, jer se radi о blogovima, privatnim internetskim dnevnicima i tekstovima који не подлијеžu lektorskim исправкама. To je još jedan податак да је imperfekt жив, bar kada su u pitanju navedeni glagolski oblici. To su podaci о imperfektu u

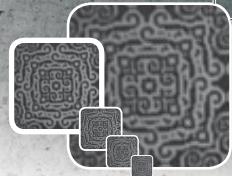
razgovornom jeziku, naravno, još češća je upotreba navedenog preteritalnog glagolskog oblika u književnoumjetničkom stilu.

5. Zaključak

Rad je započet hipotezom da se aorist i imperfekt najrjeđe upotrebljavaju u novinarskom stilu savremenog jezika, za razliku od književnoumjetničkog stila gdje se još relativno dobro drže. Izostajanje imperfekta i aorista u novinarskom stilu je opravdano. U informativnom stilu koji ima cilj dati obavještenje, stil koji je ispunjen novinarskim frazama, bez osobnosti autora, s kratkim novinskim izvještajima, nije mjesto za glagolske oblike kojima se označava doživljena radnja, a to su aorist i imperfekt. Činjenica da je pronađeno vrlo malo primjera upotrebe navedenih glagolskih oblika u izdvojenom korupusu, govori tome u prilog.

Jedna od konstatacija koja se izdvojila u toku analize i koja je potvrđena primjerima je da je aorist „посебно карактеристичан за разговорни и књижевноумјетнички стил изражавања, мање за журналистички.” (Piper i dr. 2005: 429), odnosno, „njegova upotreba u savremenom bosanskom jeziku stilski (je) obilježena” (Jahić i dr. 2000: 300). Iako je aorist pripovjednog karaktera i vrlo običan, tendencija je da se u novije vrijeme u savremenom jeziku sve manje upotrebljava. Rijetka je upotreba aorista u poslovnom jeziku. Stevanović izdvaja da je aorist „у интелектуалном стилу изузетно редак, ако се и уопште употребљава у њему (осим у узгредним уметцима типа – како рекосмо и сл.)” (Stevanović 1969: 608) Ovdje se može dodati pored sintagme „интелектуални стил” i „новinarsки стил”.

Imperfekt u novinarskom stilu rijedak je preteritalni oblik, ali ne mora uvjek označavati radnju koja se dešavala u prošlosti. Česta je upotreba imperfekta od glagola *biti* i od glagola *zvati se*, u sintaktičko-semantičkim kontekstima tipa: Koje *bijaše* godište?... Kako se *zvaše*? Sadašnjost koja je iskazana oblikom imperfekta podrazumije-

va da su se sagovornici poznavali odranije ili da su neke informacije bile nekada davno poznate jednom od sagovornika. Imperfektom, kao i aoristom, označavaju se doživljene radnje.

THE AORIST AND THE IMPERFECT IN THE JOURNALISTIC STYLE OF THE CONTEMPORARY LANGUAGE

Resume: The absence of the imperfect and the aorist in the journalistic style is justified. The informative substyle is full of journalistic expressions, without the author's personality, with short journalistic reports, aiming at providing some information. There is no place for the verbal forms expressing experienced actions in these texts, such as the aorist and the imperfect. The texts in the above mentioned style tend to be short, current, objective, informative. Exceptionally, if there is a conscious detachment from the main – informative function, and it changes to another function, the agitation – propagandist one, which is characteristic for the political comments and analyses.

Keywords: *aorist, imperfect, contemporary language, journalistic style, verbs*

Izvori

- Dnevni avaz** Elektronsko izdanje: Dnevni avaz - <http://www.dnevniaavaz.ba/> od 12. 06. 2008.
DA1
- DA2** Elektronsko izdanje: *Dnevni avaz* - <http://www.dnevniaavaz.ba/> од 07. 06. 2008.
- Glas Srpske** Друга српска круна; Autor: C. Јеремић, *Глас Српске*
GS <http://www.glassrpske.com/> 02. 06. 2008.

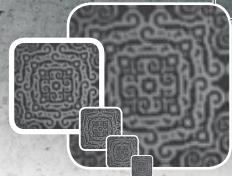

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

- Oslobođenje** <http://www.oslobodjenje.ba/kun/> preuzeto, 14. 10. Osl. 2014.
- Dani** <http://www.bhdani.ba/portal/demo/836>; Dani, 21. Dn.1 06. 2013; str. 71; Faruk Šehić, *Poezija i revolucija*, preuzeto, 30. 10. 2014.
- Dn.2 <https://www.bhdani.ba/portal/clanak/888/fokus/sta-to-bjese-drzavotvorna-smrt>, Piše: Đorđe Krajšnik; BH dani; Fokus; Hair-česma; preuzeto 30. 10. 2014.

Literatura

- Jahić, ... 2000 Jahić, Halilović, Palić: *Gramatika bosanskoga jezika*, „Dom štampe”, Zenica, 2000.
- Kovačević 2009 Ковачевић, Милош: *Огледи из српске синтаксе*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2009, стр. 149. цитат (Станојчић, Поповић 1992; 385)
- Piper i dr. 2005 Пипер, Антонић, Ружић, Танасић, Поповић, Тошовић: *Прилози граматици српског језика, Синтакса савременога српског језика*, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, Београд, 2005.
- Stevanović 1969 Стевановић, Михаило: *Савремени српскохрватски језик*, (Граматички системи и књижевнојезичка норма) II. синтакса, Београд, 1969.

- Tanasić 1991 Tanasić, Sreto: *Glagolski oblici u jeziku novinske reklame*, Зборник радова са научног скупа *Jezik i stil sredstava informisanja*, Društvo za primijenjenu lingvistiku BiH, Filozofski fakultet u Sarajevu, Odsjek za žurnalistiku Fakulteta političkih nauka u Sarajevu, Udruženje novinara BiH, Sarajevo, 1991.
- Tošović 1995 Tošović, Branko: *Stilistika glagola*, Lindenblatt, Wuppertal, 1995.
- Tošović 2002 Тошовић, Бранко: *Функционални стилови*, Београдска књига, Београд, 2002.

JASMIN HODŽIĆ

PROZODIJSKA OBILJEŽJA IMENICA NA PRIMJERU TELEVIZIJSKE DRAME *HASANAGINICA* (1983)

Sažetak: Ovaj rad ispituje akcenatske osobine imenica u televizijskoj drami *Hasanaginica*. Cilj je ispitati našu upotrebnu ortoepsku normu u jeziku medija, u ovom slučaju na primjeru igranog programa na televiziji, zatim pronaći akcenatske dublete, te kolebanja u distribuciji prozodijskih obilježja, posebno kvaliteta i kvantiteta akcenta, kao i prisustvo osobine prenošenja akcenta na proklitiku, i postakcenatske dužine, a sve posebno s obzirom na neustaljene i još do kraja neutvrđene obrasce naše normativne akcentologije.

Ključne riječi: prozodija, akcent, ortoepska norma, imenice, tv-drama *Hasanaginica*, Vuk-Daničićev akcent

Uvod

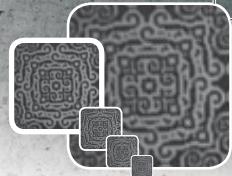
Televizijska drama *Hasanaginica* napisana je 1974. (na 200. godišnjicu Fortisove *Hasanaginec*) po autorstvu Alije Isakovića, a realizovana kao tv-drama u produkciji TV Sarajevo 1983. godine. Po organskom idiomu, originalni tekst (Fortisove) balade *Hasanaginica* pripada novoštokavskom ikavskom dijalektu, kojem je (upravo kao novoštokavskom) svojstven četveroakcenatski sistem, dakle kao i u standardnom jeziku, pa nije bila nužna neka posebna intervencija producenta ili lektora kad je u pitanju bliskost jezika (u ovom slučaju govora, izgovora) dramatizirane *Hasanaginec* jeziku balade.

Prozodijska obilježja u ovoj tv-drami opisujemo s ciljem sagledavanja upotrebne ortoepske norme, s obzirom na jezik medija kao vid javnog govora, koji kao takav ima utjecaja na govor pojedinaca; a ne s ciljem procjene o procentu bliskosti jezika televizijske *Hasanagine* jeziku njenog originala. Jasno je da (još) ne postoji konsenzus o ujednačenosti ortoepske norme kad je u pitanju naša prozodija, no, u ovom radu kao normativni izvor će poslužiti Vuk-Daničićev akcenatski sistem, a koji je uglavnom prisutan i u našim normativnim priručnicima. U jeziku televizijske drame *Hasanaginica* (1983) ispitujemo prozodijska obilježja kod imenica, prije svega distribuciju prozodijskih obilježja, zatim greške u izgovoru s obzirom na postojeće akcenatske varijante (sagledavamo da li ima primjera neovjerenih akcenatskih rješenja), zatim greške u kvantitetu i kvalitetu akcenta, postakcenatske dužine, prenošenje akcenata na proklitiku – uz poređenje prema (uslovno rečeno) normativnoj prozodiji.

Korpus, ciljevi i zadaci istraživanja

Igrani program na televiziji može biti dobra osnova za proučavanje prozodijskih obilježja u našem jeziku, bez obzira na to da li su pojedina akcenatska rješenja moguća samo kao slika dijalekatske pripadnosti glumca koji tumači ulogu, ili su u saglasnosti s normativnom akcentologijom. Bitno je da je riječ o živom govoru, o govornom jeziku, koji je u ovom slučaju lahko dostupan za proučavanje. Zato je u prvom redu potrebno opisati prozodijska obilježja takvog govora, a potom tražiti opravdanost pojedinih rješenja u pravilima normativne akcentologije ili u uobičajenom izgovoru na širem govornom području, a koji može i da ne bude u skladu s nekim normativnim principima. Zato je jedan od ciljeva ovog rada ispitati prozodijska obilježja igranog programa u produkciji TV Sarajevo (u ovom slučaju na primjeru tv-drame *Hasanaginica*) kao pogodnu bazu za opis i popis akcenatskih rješenja kod imenica u našem jeziku, ili za izvođenje pojedinih zapažanja i opservacija teorijske naravi. Sekundarni cilj je pokazati kako u pojedinim slučajevima dijalekatska pripadnost

(porijeklo) glumaca može, ali i ne mora, utjecati na usaglašenost primjera iz korpusa s primjerima koji su ovjereni normom ili općom upotrebom.

Akcenatska norma prema Vuku i Daničiću u odnosu na savremenu ortoepsku normu

Još je od gramatike Tome Maretića (1899) postalo uobičajeno da se akcenatska problematika u gramatikama opisuje uglavnom po principu preuzimanja Vuk-Daničićevog akcenatskog sistema (v. Delaš 2013), pa su i normativne gramatike s manjim odstupanjima akcenatski sistem predstavljale po principima Vuk-Daničićeve akcentuacije, osim u slučaju primjene tzv. analoškog akcenta; no, ustalili su se kao normativni (uobičajeni) i neki akcenti utemeljeni kao akcenatski dubleti, a posebno kao dijalekatski utemeljena odstupanja, odnosno, ona neslaganja u akcentu između savremenih ijekavskih govora i Vuka, koja se, naravno, izdižu i na nivo standarda, s obzirom na karakter novoštokavskih narodnih govora, a u prvom redu ovdje se može navesti primjer akcentuacije dvosložnog refleksa glasa jat, a zatim i princip vezanosti silaznih akcenata za inicijalni slog.

Isto tako, posebno je interesantan i slučaj prenošenja akcenata na proklitiku, a činjenično je stanje da je istočno i zapadno od terena bosanskohercegovačkih govora slabije u upotrebi prenošenje akcenata na proklitiku nego u samoj BiH.

Detaljne pojedinosti o uobičajenim odstupanjima od klasičnog Vuk-Daničićevog akcenatskog sistema dao je Peco (1987: 240).

U svojoj studiji o akcentima, Đ. Daničić je, što se imenica tiče, podijelio akcenatske tipove imenica po morfološkom kriteriju: akcenti kod imenica ženskog roda na -a, akcenti kod imenica muškog roda na suglasnik, itd. (v. Daničić 1925).

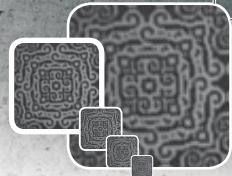
Za aktuelnu standardološku akcentuaciju bitno je da ona čuva naslijede progresivnih novoštokavskih govora, s četiri akcenta i postakcenatskom dužinom.

Manje ili veće neusaglašenosti mogu se naći u kvalitetu i kvantitetu akcenta, distribuciji akcenata, dvojaka rješenja kod prenošenja akcenata, pitanje redukcije postakcenatske dužine, itd.

Prenošenje akcenta na proklitiku – novi uvidi

Poznato je kako se u našim govorima ipak koriste izgovorne varijante i s prenošenjem, i bez prenošenja akcenta, zavisno od prilike do prilike. Verzija bez prenošenja pogotovo je svojstvena formalnom (službenom) govoru, ili, ako to nije govor već „čitanje“ teksta! U osnovi, moguće je toj razlici naći adekvatan opis. Naprimjer, kod nas se koristi i *ù_Jablanici*, ali i *u Jàblanici*, i oboje je sasvim uobičajeno. Prvo je uobičajnije za stanovinike Jablanice i za to postoji POSEBAN razlog, koji može generalno važiti za prenošenje. Naime, onda kada je prisutnija veća frekventnost upotrebe datog primjera, odnosno, ako po kriteriju poznato / nepoznato preovladava ovo prvo, tada će i prenošenje akcenta biti uobičajnije. To se opet može povezati sa spomenutim formalno / neformalno (službeno / neslužbeno) – u svakodnevnom govoru ima više prenošenja akcenata. Iz istog razloga može se koristiti i *ù_kući*, i *u kùći* (*nà_kući*, i *na kùći*, i sl.) samo zavisno do prilike u kojoj to govorimo¹. Drugo, mislim da nekad u svemu tome igra ulogu i red riječi u rečenici – ako rečenica počinje

¹ Rečenicu: „Eno je na kući!“ kao odgovor na pitanje „Je li neko video onu crnu mačku?“ – u slučaju da vam se npr. obraća majka ili sestra, i da vam je i kuća, i mačka, i vlasnik – sve „poznato“, vjerovatno ćete odgovoriti s prenošenjem akcenta! I suprotno, u slučaju kada vam se obrati neki, recimo, turist! Mislim da se ne bi trebalo zalagati za jedan slučaj, isključujući suprotno rješenje! A, drugi su sasvim slučajevi gdje dolazi do razlike u značenju u pojedinim poznatim konstrukcijama. Također, neće biti prenošenja ako ubacimo novu riječ u sintagmu (između prijedloga i imenice) i tako „razbijemo uobičajenu vezu“.

prijedložnom sintagmom, postoji vjerovatnoća da se neće prenijeti akcent. Međutim, u oba slučaja, razlog / uzrok je isti kao onaj „iz Jablanice”: naviknutost na pojам o kojem se govori! Iz istog razloga neki će stavnovnici na sjeveru BiH prenijeti akcent tamo gdje na jugu nema prenošenja, i obratno. Da je formalno / neformalno, službeno / neslužbeno, poznato / nepoznato, dobar kriterij, pokazuje i konstatacija:

„Odstupanja od pravila starog ili novog prenošenja silaznih naglasaka na proklitike može se pratiti u dvama smjerovima. Jedno odstupanje zasnovano je na sužavanju pravila prenošenja silaznih naglasaka, a drugo na proširivanju kategorija koje nisu propisane ili nisu precizno definirane u gramatikama. Kada je u pitanju sužavanje, ova kategorija može se ponajprije uočiti u tzv. zvaničnom jeziku, medijskom jeziku, jeziku obrazovanja, administracije, jeziku urbane sredine i sl.” (Kalajdžija 2009: 374).

No, za razliku od tvrdnje da se u slučajevima neprenošenja takvi primjeri tretiraju kao: „primjeri koji pokazuju nepoštivanje prozodijске norme” (Kalajdžija 2009: 375), u ovom radu se govori o drugim (prethodno pomenutim) funkcionalno-semantičkim i stilističkim parametrima koji neprenošenje u pojedinim slučajevima zapravo čine ovjerenim. Taj efekt uobičajenog, poznatog, uvriježenog, ustaljenog i sl. potvrđuje se i ovdje: „...govornici koji dolaze sa datoga terena gotovo dosljedno prenose silazne naglaske na proklitike u kategorijama imena toponima (u najširem smislu), dok se vrlo često događa da govornici koji ne dolaze sa toga terena nemaju prenošenja silaznih naglasaka” (Kalajdžija 2009: 375). Dakle, govornicima „s datog terena” njihov grad je u govoru već ustaljeno prisutan; odnosno: „da postoji vrlo živa tendencija u prenošenju silaznih naglasaka na proklitike iz najrazličitijih morfoloških i leksičkih kategorija i dalje postoji tendencija u kojoj se ne uvijek i ne po svaku cijenu prenosi silazni naglasak na proklitiku” (Kalajdžija 2009: 378). Posebno su zanimljiva zapažanja o utjecaju sintakse na prozodiju, u ovom radu

u nekoliko navrata data u primjeru reda riječi, a više o tome vidjeti u: Talić (2014). Iz primjera u korpusu, vidi se prisustvo osobine prenošenja akcenta na proklitiku, bilo da se radi o starom ili novom prenošenju, ali tu su i pojedini primjeri bez prenošenja akcenta.

Primjeri starog prenošenja akcenta

U većini slučajeva na primjerima iz odabranog korpusa provodi se staro prenošenje akcenta na proklitiku, po principu metatakse, bilo da se radi o prenošenju s promjenom trajanja (dugosilazni postaje kratkosilazni) kao u primjerima (1), (2), (3) i (4), ili samo o pomjerenju akcenta, kao u ostalim primjerima. Neke od primjera pogledajmo u nastavku:

(1) ù_bròd : u bròd

„Naš podložnik Smail je silom svezan i **ù_bròd** unesen.” (Beg Pintorović)

(2) dò_môra : do môra

„...umetati se našijem glavama niz ovu klišku strmen, odavljen **dò_môra!**” (Beg Pintorović)

(3) öd_môra dò_môra : od môra do môra

„Prid nami je ihaaa: sve **öd_môra dò_môra...** od života do smrti.”
(I svat)

(4) öd_stîda : od stîda

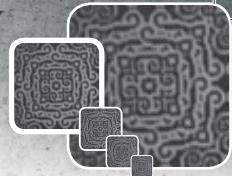
„Ne mogu **öd_stîda** – reče.” (Ajkuna)

(5) prìd_oči : prid òči

„I nemoj mi kalem i jaziju **prìd_oči.**” (Hasanagina majka)

(6) ù_oči : u òči

„...ne da da mu se lug siplje **ù_oči.**” (Beg Pintorović)

(7) òd_Boga : od Bòga

„Meni je **òd_Boga** dano da samo zlehude glase nosim!” (Hasko)

(8) ù_vodu : u vòdu

„Nego, u goru, **ù_vodu** za tobom.” (Hasanagina majka)

(9) ùz_djecu : uz djècu

„Majčino je da bude **ùz_djecu**, a ne da se lomata po gori za čoekom.
(Beg Pintorović)

(10) u pòmōć: ù_pomōć

„Poljíčani hite **ù_pomōć** begu, hoćemo li i mi?” (Hasko)

Kako vidimo, pokazano je dosljedno prenošenje akcenta.

Zanimljivo je kako se izgovor Hasanagine majke,² primjeri (5) i (8), potčinjava prenošenju akcenta, i uprkos dijalekatskoj podlozi tumača uloge ovim vjerno odslikava bosanski govor, kao govor s tipičnom osobinom prenošenja akcenata na proklitiku.

Primjeri novog prenošenja akcenta

I kod primjera s novim prenošenjem akcenta na proklitiku, metatonicu (kad silazni akcent mijenja ton i na klitici postaje uzlazni) imamo i kod primjera sa dugim akcentom, primjer (17) i kod primjera s prenošenjem kratkog silaznog akcenta (svi ostali primjeri).

(11) ù_vreću : u_vrěću

„Kopje se **ù_vreću** ne može skriti.” (Beg Pintorović)

(12) ù_knjige : u knjīge

„Oovo valja mećat **ù_knjige**, a ne rijeći.” (Abid)

² Darinke Đurašević (Đurašković), čiji organski idiom nije s bh. područja.

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

(13) **ù_Bosnu : u Bòsnu**

„....kako koji dođe **ù_Bosnu...**” (Beg Pintorović)

(14) **ù_vjetar : u vjètar**

„Nema zbora gdje se riječi **ù_vjetar** siju.” (Hasanagina majka)

Netipično za ulogu Hasanagine majke,³ i ovdje imamo prenošenje akcenta. Tumačimo to kao ustaljenost izraza: *u vjetar*.

(15) **òd_šakē : od šákē**

„Evo im **òd_šakē** do lakta, i njima i valiji.” (Hasanaga)

(16) **nà_Krajini: na Kràjini**

„Zar nas je puno takih **nà_Krajini?**” (Hasanaga)

(17) **dò_lákta : do lâkta**

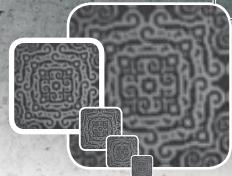
„Evo im od šake **dò_lákta**, i njima i valiji.” (Hasanaga)

Kao i kod starog prenošenja, i ovdje su primjeri raspoređeni po skoro svim ulogama, ne izuzimajući ni ulogu Hasanagine majke, od koje se prenošenje akcenta nije očekivalo.

Primjeri bez prenošenja akcenta

Prenošenje silaznog akcenta na proklitiku po Vuku i Daničiću normativno nije obavezno, jer se tvrdi da: „Ova osobina nije obična u svim progresivnim govorima štokavskog dijalekta, pa zato nije ni obavezna u književnom izgovoru” (Peco 1987: 239). Ipak, poznato je da je osobina prenošenja akcenta tipična osobina bosansko-hercegovačkih govora. No, ovdje smo zabilježili neke primjere bez prenošenja.

³ Organski idiom glumice ne pripada bh. području.

(18) od stīda : òd_stīda

„Od **stīda!** Koliki je taj stid kad je nako od bega Pintorovića?”
(Hasanaga)

(19) na Krājini : nà_Krajini

- a) „Da ne bi Arapovića, trag bi vam se zameo i toprak zatro **na Krājini.**” (Hasanagina majka)
- b) „Mi smo glava **na Krājini**, a ne Arapovići.” (Beg Pintorović)

(20) u žīlama : ù_žilama

„Pa kad čuje topot moga alata, krv će joj se lediti **u žīlama** gospodskim.” (Hasanaga)

(21) za čöekom (za čövjekom) : zà_čoekom (zà_čovjekom)

„Majčino je da bude uz djecu, a ne da se lomata po gori **za čöekom.**”
(Beg Pintorović)

(22) u svàtove : ù_svatove

„...majku mojih sirotica mame **u svàtove.**” (Hasanaga)

Osim za primjer (18), za sve primjere u kojima je izostavljeno prenošenje treba reći da se tu radi o trosložnim imenicama, a poznato je da se osobina odsustva prenošenja javlja kod trosložnih riječi, gdje: „...nema ni govora o skakanju akcenta na proklitiku” (Riđanović 2003: 22).

Međutim, osim za dva primjera odsustva prenošenja akcenta s imenice *Krajina*, u jednom primjeru zabilježen je i slučaj prenošenja akcenta s trosložne riječi, isto s imenice *Krajina*, u već spomenutom primjeru (16). Dakle, prenošenje je ipak moguće.⁴

⁴ Isto tako, našim Krajišnicima sasvim je uobičajeno da kažu: *ù_Krajini*, kao što uostalom i Hercegovci svakodnevno kažu: *ù_Capljini*, *iz_Capljine*, *ù_Jablanici* i sl.

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

Ali, radi se o izgovoru druge uloge (glumca), što međutim i ne mora biti razlog za drukčije izgovorno rješenje.⁵

Zanimljiv je slučaj neprenošenja kod primjera s imenicom *stid*, primjer (18), a gdje se ne može reći da je uzrok izostanka prenošenja dijalekatska pripadnost glumca.⁶ S iste je riječi akcenat prenesen, u primjeru (4). No, moguće je da ovdje akcent nije prenesen upravo kako bi se naglasila riječ *stid*. A, napominjemo, ne radi se o trosložnoj riječi.

Isto tako, vidjeli smo da je prenošenje prisutno i kod nekih trosložnih riječi. Također, ako bi red riječi bio drukčiji, u primjeru (21) može se pretpostaviti da bi prenošenje bilo prisutno, kao: „...a ne da se zà_čoekom lomata po gori.”

Slično je i s primjerom (20), gdje kao da je *Hasanaga* namjerno izostavio prenošenje akcenta, kako bi se izvršilo naglašavanje, što svjedoči i red riječi s postpozicijom pridjeva: *u žilama gospodskim*, a ne uobičajeno: *u gospodskim žilama*.

Isto tako, što se tiče primjera (22) danas se sve više čuje oblik s prenošenjem: *ù_svatove*, što tumačimo kao *naviku, svakodnevnicu* i sl.

Primjeri s nepravilnim prenošenjem akcenta

Imamo i jedan primjer pogrešno prenesenog akcenta (23), i jedan primjer (24) analoškog prenošenja.

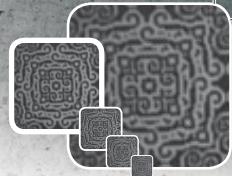
(23) **ù_pamet : ù_pamēt**

(N pāmēt)

„Nevjesta, uzmi se **ù_pamēt.**” (Hasanagina majka)

⁵ I *Hasanaga* i beg Pintorović sigurno osjećaju vladavinu Krajinom bliskom sebi. No, u jednom slučaju se Krajina naglašava (bez prenošenja), a u drugom je naglašena „vladavina”, pa stoga prenošenje, kao u primjeru (16).

⁶ Radi se o ulozi Hasanagi, koju igra Josip Pejaković.

(24) **ù _goru : u goru⁷**(N *gora*)„Nego, **ù _goru**, u vodu za tobom.” (Hasanagina majka)

U primjeru (24) imamo analoško prenošenje, netipično prenošenje uzlaznog akcenta na proklitiku, vjerovatno analoški prema: *vòda* - *vòdu* - *ù_vodu*.

U primjeru (23) se moglo očekivati samo staro prenošenje, što se nije desilo – akcenat je prenesen po pravilima novog prenošenja, s metatonijom, odnosno, promjernom kvaliteta. Dakako da vrijednost ovog akcenta nije dobra. Očekuje se da, ako je: *nàpamèt*, onda je i: *ù_pamèt*. Moguće je to pripisati individualnim govornim osobinama uloge.

Redukovanje postakcenatske dužine

Bilježimo i dva primjera redukovanja postakcenatske dužine, a zanimljivo je pogledati kojim govornicima pripadaju ovi primjeri.

(25) **Àrapovićā : Àrapovićā**„Da ne bi **Àrapovićā**, trag bi vam se zameo...” (Hasanagina majka)(26) **djècicē : djècicē**„Žao mi je **djècicē**, sine.” (Majka bega Pintorovića, majka Hasanaginice)

Ovaj primjer s genitivom množine tipična je osobina nekih standardnih normativa koji dopuštaju ispuštanje dužine na kraju riječi „standardni normativi prihvataju i izvjesne redukcije dugih postakcenatskih slogova, tj. prihvataju: *djèvojākā*, *sìnōvā*, *Amerikānācā*, *Bòsanacā*, sa redukovanim posljednjom dužinom” (Peco 1987: 240).

⁷ Uporedi sa: *Crnu Goru* i *Crnu Goru*.

Međutim, kako se zna, ovo je tipično za područje srbjanskih govorova, a bosanskohercegovački govor (hercegovački pogotovo) čuvaju dužine.

Vjerovatno svojstveno ličnosti tumača uloge majke⁸ bega Pintorovića, kao i u prvom primjeru gdje ulogu tumači Hasanagina majka, i u drugom primjeru imamo netipično za bosanski jezik redukovana postakcenatsku dužinu.

Inače, osim u prethodna dva primjera, dužina se čuva dosljedno, kao:

(27) **Pintorovićā : Pintorovičā**

„Pitanje je koja će iduća navala sorit ovo gnijezdo **Pintorovićā**, moj Abide.” (Beg Pintorović)

Ovdje možemo spomenuti i još jednu zanimljivost.

(28) **mlâda : mlâdâ**

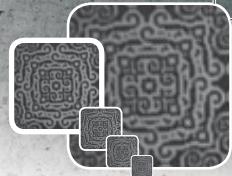
„Ako sada **mlâda** otkrije lice – nije više **mlâda!**” (II svat)

Na bosanskohercegovačkom jugu, u hercegovačkim govorima, već se ustalilo supstantivizirano *mlâda* (s imeničkim tipom deklinacije: *mlada*, *mlad-i*, *mlad-e*), u odnosu na ono sjeverno *mlâdâ*, kao tipični pridjev određenog vida. Na primjeru iz drame *Hasanaginica* ne čuje se najbolje izgovor, ali postakcenatska dužina, iako je imala, dijelom je sigurno redukovana, ako ne i potpuno.

Kvalitativno-kvantitativne razlike i dvojaka akcenatska rješenja

Ovdje ćemo pokazati neke akcenatske dvostrukosti (dublete) po pitanju kvaliteta i kvantiteta akcenta, odnosno, intonacije i trajanja,

⁸ Ulogu majke Hasanaginice (bega Pintorovića) igra Zvjezdana Ćorović.

a uzet ćemo i u razmatranje pojedina kolebanja, gdje bi se ustvari moralo raditi o jednom, a ne o dvama rješenjima.

Dileme u intonaciji (kvalitetu)

Kod dilema u intonaciji imamo određene specifičnosti i zanimljive funkcionalno-semantičke iznijansiranosti. Pogledajmo primjere.

(29) u mlàdosti : u mladòsti

„Voljeli su se i u **mlàdosti**.“ (Hasanagina majka)

Ovo su dubletne akcenatske forme, slične nekim drugim primjerima, tipa: *sùdbinē* – *sudbinē*, a ovdje upotrijebljeno bez promjene akcenta: *mlàdost* – *mladòsti*, kao: *stàrost* – *stàrosti* i sl. Primjer *u mladòsti* više podsjeća na termin, kao oznaku vremena (životno doba), a prvi primjer, *u mlàdosti*, kao da se odnosi na neku konkretnu *mlàdost*, dakle, ne na oznaku *vremena*, nego oznaka *pojma*. Slično, oznaka *sudbinē* više liči na apstraktnu pojavu, a *sùdbinē* na tačno određen pojam, tj. konkretan primjer, kao: *sudbina da tako umre* i sl.

(30) sùdbinòm : sudbìnòm

„Hoću da se odslen sam pogaćam sa svojom **sùdbinòm**.“ (Hasanaga)

„Mudžiza. **Sudbìna**.“ (I svat)

„**Sudbìna**, Boga mi.“ (II svat)

Dakle, jasno je da su ovo akcenatski dubleti, oba ovjerena u svojoj upotrebi. Svakako je više uobičajen oblik *sùdbina* koji bilježe i normativni rječnici.

U nekoliko narednih primjera radi se pak o dilemi, gdje bi vjerovatno trebalo postojati jedno rješenje, tj. tu nema funkcionalno-semantičkih razlika.⁹

⁹ No, poznati su već slični i u oba slučaja ovjereni dubleti: *tèbe* i *tèbe*, *mène* i *mène*, *òvāj* i *òvāj*, itd.

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

(31) **stàzama : stàzama**

„...a mi bivamo zaskočeni po ovim vrletima, po ovim **stàzama** i bogazama.” (Beg Pintorović)

Iako ovdje nije upotrijebljen za južno podneblje (hercegovački govor) uobičajeni silazni akcent, vidimo (za bosanske govore) uobičajenu varijantu s uzlaznim akcentom (up. Čedić i dr. 2010: 1070) – što se može protumačiti i porijekлом glumca koji tumači ulogu.¹⁰

(32) **nèvolja : nèvolja**

„Koja preša, Hasko? Je l' **nèvolja** kakva?” (Hasanaginica)

Iako u normativnim rječnicima stoji oblik *nèvolja*, u govoru Hercegovine uobičajen je i analoški oblik: *nèvolja*, koji pak ovdje nije upotrijebljen.

(33) **Hàdža : Hàdža**

(N *Hàdž*)

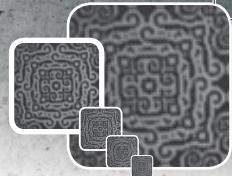
„...kad se vratio **sa Hàdža...**” (Beg Pintorović)

Ovdje je neočekivani uzlazni akcent (mada se za razliku od hercegovačkih govora, u bosanskim govorima ovdje u genitivu čuje uzlazni akcent), stoga nema ni prenošenja na proklitiku. Međutim, imamo i: **Hàdža > sà_Hadža**.

Promjena intonacije (kvaliteta) promjenom oblika riječi

Već je u literaturi utvrđen promjenjivi tip akcenta, s nekoliko vrsta (podtipova). Promjenom oblika riječi nekada dolazi do promjene intonacije, kao u primjerima:

¹⁰ Miralem Zubčević.

(34) žûpu: žúpu

(N žúpa)

„Moju **žûpu** su porobili.” (Beg Pintorović)

Pitanje je ima li ovdje promjene kvaliteta kod promjene oblika, ili akcent ostaje isti? Trebalo bi se koristiti istim (tj. uzlaznim) akcentom: žúpa – žûpu, a ovdje je upotrijebljen silazni. Bit će da se ovo može povezati s prisustvom analoškog akcenta: „Postoji težnja da se uopšti akcenat nominativa jednine i u akuzativu jednine imenica ženskog roda tipa *gláva*, *bráda*, odnosno imenica *kòza*, *vòda* pa da i tu imamo analoški akcenat: *brádu*, *kòzu...*” (Peco 1987: 240).

(35) snâgu : snágú

(N snágua)

„...da pokaže **snâgu** koje nema...” (Beg Pintorović)

Ovdje je prisutna osobina promjene akcenta promjenom oblika riječi, odnosno, promjenjivi naglasni tip kao osobina pojedinih riječi (kao npr.: grâd – grádu). Pošto se čuje i nepromijenjeni oblik, moguće je ovaj slučaj također tretirati kao i druge slične akcenatske duplete, i kolebanja u takvim primjerima.

(36) málom : mâlom

(N mál)

„A mi plaćamo **málom**, i glavom.” (Beg Pintorović)

Iako kod Škaljića (1966) stoji **mál**, -ála (s promjenom intonacije kod promjene oblika), ovdje je bio očekivan oblik **mâlom**, kao *vrag* – *vragom*, *dan* – *danom* i sl., što je slično prethodnom primjeru. Očito je da je posuđenica prošla kroz svojstven način prilagođavanja u akcenatskom smislu te da se radi o analogijama prema domaćim riječima, kakav je pridjev neodređenog vida „mal”.

Dileme u trajanju (kvantitetu) akcenta

Postoji nekoliko zabilježenih primjera s dilemom u trajanju, i kod silaznih, i kod uzlaznih akcenata. Nekoliko takvih primjera sa silaznim akcentima imamo u nastavku.

(37) **k̄rv : k̄rv**

„Ja sam njihova **k̄rv** i jezik.” (Beg Pintorović)

„Pa kad čuje topot moga alata, **k̄rv** će joj se lediti u žilama gospodskim.” (Hasanaga)

Ovaj primjer svjedoči poznate akcenatske dublete, a koji mogu biti i slika dijalekatske pripadnosti glumaca. Kao osobina standardnog jezika, dugi akcent kod *slogotvornog r* počeo se skraćivati, odnosno, gubiti (v. Karavdić 2009).

(38) **krôv : kròv**

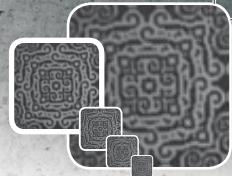
„Šaljete me pod tuđi **krôv**.“ (Hasanaginica)

Iako normativi daju oblik *kròv*, ovdje je upotrijebljeno dijalekatsko *krôv*. U Rječniku MS/MH (1967: 82) stoji *krôv*, ali *kròva* (G), a u rječničkoj bazi *Hrvatski jezični portal* (sastavljenoj uglavnom po rječnicima V. Anića) stoji *kròv*, kako je i danas uobičajeno u Hercegovini, a s obzirom na *krôv – kròva*, bit će da je oblik *kròv* analoški prenesen u nominativ.

Također, akcenatske dublete po trajanju, imamo i kod primjera s uzlaznim akcentom, s tim što u prvom slučaju imamo i promjenu mesta akcenta.

(39) **djètînjstva : djetînjstva**

„Nemoj, tako ti našeg **djètînjstva**.“ (Hasanaginica)

U navedenom slučaju vjerovatno se radi, kako već rekosmo, o akcenatskim dubletima, ili pak o analoškom akcentu, kao: *drugárstvo* – *djetínjstvo*, i sl.

(40) **ahìret : ahíret**

„Naše glave odlaze na **ahíret**, a pamet ne dolazi.” (Abid)

Očekivani akcent bio je kratkouzlazni, kako se danas uobičajeno govori, a data je varijanta s dugouzlaznim akcentom koja je vjerovatno preovladavala u starijim govorima.

Akcenat dvosložnog glasa jat

Već je poznato kako su izgovorne vrijednosti dvosložnog jata u neslaganju s normativnim, gdje norma preporučuje kratki izgovor (zavisno od tipa, sa silaznom ili uzlaznom intonacijom) glasa jat, a praksa pokazuje da se drugi slog dvosložnog jata izgovara s dugim (silaznim, ili uzlaznim) akcentom: „Možda je najviše neslaganja u akcentu između savremenih ijekavskih govora i Vuka, to će reći između ijekavskog standarda i Vuka, u vrijednosti dvosložnih refleksa staroga vokala jat” (Peco 1987: 240). Tako je i u primjerima:

(41) **gnijézdo: gnijèzdo**

„Pitanje je koja će iduća navala sorit ovo **gnijézdo** Pintorovića, moj Abide.” (Beg Pintorović)

(42) **rijéči : rìječi**

„Oovo valja mećat u knjige, a ne **rijéči**.” (Beg Pintorović)

I ovdje se, dakle, kao i na širem bh. govornom području, potvrđuje kršenje „pravila” o izgovoru dvosložne zamjene glasa jat, gdje pravilo kaže jedno, a praksa pokazuje drugo. (Isto je potvrđeno i u: Karavdić 2009.)

Upotreba etnika

Kad je u pitanju upotreba etnika, u tom slučaju bi trebalo postojati samo jedno izgovorno rješenje. Međutim, u našem korpusu i tu bili ježimo dvostrukosti.

(43) **Pòljicānā : Poljíčanā**

(izvorno: Poljica, Poljičanin)

„Kako razumih od mojijeh podložnika **Pòljicānā**.“ (Beg Pintorović)

Iako je ovjeren upotrijebljeni oblik *Pòljicānā*, ovdje je bilo očekivano vidjeti oblik s dugim akcentom: **Poljíčanā**, kako ga je i izgovorio drugi glumac.

„**Poljíčani** hite u pomoć begu, hoćemo li i mi?“

(Hasko)

U sljedeća dva primjera potvrđen je izvorni akcent etnika.

(44) **Omíšani : Ômišāni**

(izvorno: Omíš, Omíšani)

„Abide, poručićeš **Omíšanima...**“ (Beg Pintorović)

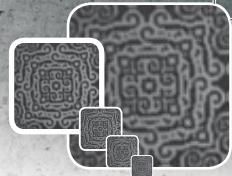
S obzirom na akcent izvornog oblika (Ômíš) potvrđen je i izgovor Omíšani, za razliku od teorijski mogućeg pogrešnog oblika Ômišāni / Ômišāni.¹¹

(45) **Mlèčani : Mléčani**

(izvorno: Mlèci, Mlèčani)

„...bolje im je bilo moje prijateljstvo nego hiljadu **Mlèčanā**.“
(Beg Pintorović)

¹¹ Slično je s oblikom Dìzdár – Dizdára (kako se izgovara izvorno), i s pogrešnom varijantom: Dìzdāra, koja je mogla nastati samo od Dìzdár. Dugouzlazni akcent ovdje je u korelaciji s kratkouzlaznim, u obliku nominativa.

Iako suprotan izgovor od prethodnog (dugouzlazni naspram kratkosilaznog akcenta), i ovaj put je s obzirom na izvorni oblik, izgovor u skladu s očekivanim.

Zaključak

U našoj analizi izdvojili smo pedesetak primjera imenica kod kojih smo propitivali različite prozodijske karakteristike. Kad je u pitanju prenošenje akcenta, potvrđeno je mišljenje da prenošenje po ortoepskoj normi nije obavezno, ali je moguće, i takva je slika stanja i u izgovoru na primjeru tv-drame *Hasanaginica*, jer ima primjera u kojima je prenošenje (s razlogom) manje očekivano. Akcent se ne prenosi najčešće u trosložnim riječima, mada i tu ima izuzetaka. Onda kada se akcent ne prenosi (čak i u nekim riječima koje nisu trosložne), radi se o potrebi za isticanjem i naglašavanjem imenice kojom je označen dati pojam. No, pošto je prenošenje na proklitiku uglavnom prisutno, zaključujemo da ova tv-drama principijelno čuva ovu osobinu bosanskih govora, pa čak i u izgovoru onih glumaca kod kojih se prenošenje nije očekivalo. Imamo i dva slučaja nepravilnog prenošenja – metatonija umjesto metataksa, te jedan slučaj analoškog prenošenja. No, kod istovremenog i prisustva i odsustva prenošenja možemo donijeti posebne zaključke – prenošenje može biti uslovljeno govornom situacijom, kontekstom, redom riječi, vanjezičkim elementima, dijalekatskom pripadnošću (porijeklom) glumaca i sl. Prisutan je (zabilježen) i velik broj akcenatskih dubleta. Kod kvalitativno-kvantitativnih prozodijskih obilježja postoje i određene dileme i dvostrukosti u intonaciji koje tumačimo funkcionalno-sematičkim raznolikostima, zatim i slučajeve kolebanja i analoškog akcenta kod promjene intonacije promjenom oblika riječi, te određene dvostrukosti u trajanju (kvantitetu), što je uglavnom posljedica dijalekatskih raznolikosti, ovjerenih akcenatskih dubleta i sl. U nekoliko slučajeva redukuje se postakcenatska dužina, a što ćemo (s obzirom na to da su to pojedinačni izuzeci) morati pripisati govorniku (govornim osobinama ličnosti glumca koji igra ulogu, njegovim ličnim jezič-

kim kompetencijama, porijeklu i sl.). U refleksu jata odstupa se od akcenta po Vuk-Daničićevom sistemu, kao i danas u bh. govorima. Zabilježeno je i jedno kolebanje kod upotrebe etnika. U primjerima nema riječi u kojima su prisutne dileme oko vezanosti silaznih akcenata za inicijalni slog.

Generalno kazano, televizijska drama *Hasanaginica* veoma dobro čuva akcenatske odlike naše općeupotrebne govorne riječi i jezičke prakse (novoštokavski, četveroakcenatski sistem, prenošenje akcenta, prisutnost postakcenatske dužine, dugi akcent kod dvosložnog jata itd.).

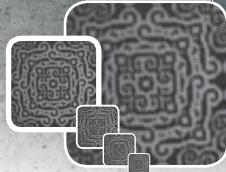
PROSODIC FEATURES OF NOUNS AT TV DRAMA „HASANAGINICA” (1983)

Abstract: This paper describes some important accentual features of nouns, on the example of the popular TV drama „Hasanaginica” (1983), written by Alija Isaković (1974). The aim is to examine our orthoepic norm on the example of media discourse, in this case TV shows speech features. Another aim is to find accentual doublets, and fluctuations in the distribution of prosodic features, especially by the quality and quantity of accents, in particular with regard to nonstationary and undetermined patterns of our normative accentology.

Keywords: prosody, accent, orthoepic norm, nouns, TV drama „Hasanaginica”, Vuk-Daničić accentuation

Izvor:

Hasanaginica, tv-drama (1983), produkcija TV Sarajevo. Reditelj: Aleksandar Jevđević. Producent: Božana Brkić. Video dostupan na: <http://www.youtube.com/watch?v=s4Ku0BhGvx4> (28. 10. 2014)

Literatura:

- Čedić, Ibrahim i dr. (2010): *Rječnik bosanskog jezika*, Institut za jezik, Sarajevo, 2. izdanje
- Daničić, Đuro (1925): *Srpski akcenti*, Srpska kraljevska akademija, Beograd – Zemun
- Delaš, Helena (2013): *Hrvatska preskriptivna akcentologija*, Pergamena, Zagreb
- Hrvatski jezični portal (HJP)*: <http://hjp.novi-liber.hr>; pristup: decembar 2014.
- Kalajdžija, Alen (2009): „Nedosljednost prenošenja silaznih naglasaka na proklitike u morfološkim i leksičkim ategorijama”, *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*, Institut za jezik, Sarajevo i Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität, Graz
- Karavdić, Zenaida (2009): „Silazni akcenti i dužine u bosanskom jeziku – norma i stvarno stanje”, Zbornik radova sa međunarodnog slavističkog naučnog skupa: Njegoševi dani 1, (407–419) Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet, Nikšić
- Peco, Asim (1987): „Vuk-Daničićevi akcenatski principi i naša standardna prozodijska norma”, str. 236 –241, u: Peco, Asim (1987): *Iz jezičke teorije i prakse*, Naučna knjiga, Beograd
- Riđanović, Midhat (2003): *Totalni promašaj*, [Prikaz gramatike bosanskoga jezika Dž. Jahića, S. Halilovića, I. Palića], Drugo izdanje, Sarajevo: Šahinpašić
- Rječnik MS/MH (1967): *Rječnik srpskohrvatskog književnog jezika, knjiga I–VI*, Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska
- Škaljić, Abdulah (1966): *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo
- Talić, Aida (2014): „On clitics, their place in the prosodic structure, and accent”, Michigan Slavic Publications, FASL 23, Berkeley, California

MIRJANA POPOVIĆ

**VEDAD SMAILAGIĆ,
UVOD U LINGVISTIKU,
INSTITUT ZA JEZIK, SARAJEVO, 2013.**

Uediciji *Priručnici* Instituta za jezik objavljena je još jedna značajna knjiga iz područja nauke o jeziku. Ova knjiga ispunila je zahtjeve programa za predmet *Uvod u lingvistiku* i premda je autor kao germanista davao primjere iz njemačkog jezika uporedno sa bosanskim, namjena knjige odgovara potrebama i drugih studijskih grupa na fakultetima humanističkih nauka.

Autor se osvrnuo na nekoliko udžbenika koji su odranije poznati u struci. Svojevremeno, izdanje *Pravci u lingvisti* (u dvije knjige) autora Milke Ivić imalo je ulogu glavnog informatora o lingvističkim učenjima. Nešto kasnije, tada mlađi lingvista, Dubravko Škiljan, objavio je djelo *Pogled u lingvistiku*. Istu ulogu uvida u strukturu jezika imala je knjiga *Jezik i njegova struktura* Midhata Riđanovića. Ne tako davno Školska knjiga u Zagrebu objavila je *Uvod u lingvistiku* koji je izradila grupa lingvista, među kojima je germanista Bernardi Glovacki imala većeg udjela u stvaranju ovog pregleda lingvističkih učenja. Sve pomenute knjige, uz kontinuirano objavljivanje knjiga i prevoda Ranka Bugarskog, doprinijele su približavanju slovenske filologije tendencijama koje je nosila teorija jezika pod uobičajenim nazivom *Opća lingvistika*.

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

Vedad Smailagić nije pisao knjigu iz historijske lingvistike, što bi podrazumijevalo iscrpniji pregled učenja i komentare, mada je to moguće uraditi jer je nauka o jeziku na prostoru Bosne i Hercegovine i Jugoslavije imala značajnu produkciju prevoda sa stranih jezika, gramatike, priručnike i studije iz svih disciplina koje obuhvata koncept opće lingvistike. U svom priručniku Smailagić se opredijelio za praćenje samo glavnih tokova u lingvistici, a kako je i sam napisao imao je namjeru napraviti uvod u lingvistiku i pretežnije uvod u gramatiku. Lingvistički pojmovi izloženi su sistematično; autor je istakao jezički osjećaj izvornih govornika kao bitan kriterij u standarizaciji jezika, ali kao lingvista posebno je naglasio značaj korpusa, što je danas jedan od najaktuelnijih pristupa u obradi gramatičke građe.

Lingvističke discipline koje proučavaju gramatički sistem i funkcionaliranje jezika opisane su u poglavljima: *Jezik u prostoru*, *Jezik kroz vrijeme*, *Jezik kroz društvo*, *Jezik kao način* i *Jezik kao proces u mozgu*. U navedenim poglavljima izložene su glavne metodološke osobenosti dijalektologije, sociolingvistike, kognitivne i psihološki orijentisane lingvistike. Leksikologija i leksička semantika opisane su u poglavljima *Jezik i značenje* i *Jezik i struktura*. Autor je odabrao osavremenjen strukturalistički opis jezika kao uvod u proučavanje gramatike. Pošto je izostavio fonologiju, pod gramatikom je zapravo izložio morfologiju, sintaksu i analizu teksta, opredjeljujući se u trećem dijelu priručnika za naziv *Tekstna gramatika*. Gramatika je na ovaj način preko tvorbene morfologije i njenih termina, zatim preko sintakse, posebno gramatike zavisnosti i gramatike valencije, proširena nizom pojmova na razini teksta. Zastupljene su različite vrste tekstova preko kojih se ilustruju logičko-semantički odnosi u tekstu i pragmatika iskaza, te primjena različitih strategija govora. Kohezija teksta, koherencija, intencija, prihvatljivost i situacionalnost teksta razrađeni su na odabranim primjerima. Smisao intertekstualnosti razmotren je u okviru tipološke klasifikacije tekstova i kao međuodnos različitih dijelova teksta, uključujući citate, parafaze i aluzije.

Data je solidna bibliografija i urađen registar pojmove koji ukazuje na širinu i metodološki izbor autora. Ovom prilikom treba naglasiti da je priručnik pisan naučnim stilom i sa jasnom koncepcijom autora da pruži najvažnije informacije iz lingvističkih disciplina, u mjeri koja odgovara metodološkim zahtjevima moderno shvaćene gramatike. Priručnik će naći primjenu ne samo u nastavi maternjeg i stranih jezika, nego i šire, s obzirom na vrijedne informacije o jeziku kao fenomenu komunikacije. U tom smislu, ova knjiga će imati značajno mjesto u novijoj literaturi iz lingvistike.

BIBLIOGRAFIJA RADOVA *KNJIŽEVNOG JEZIKA (1972-1981)*

ANČIĆ-OBRADOVIĆ, Marija

1. Stvaralačke sposobnosti jezika u oblasti tvorbe riječi, god. II, br. 3-4 (1974), str. 47-57.
2. Sufiksalna tvorba imenica pomoću nulte sufiksacije, god. IV, br. 1-2 (1975), str. 7-19.
3. Neki aspekti raščlanjivanja riječi, god. IV, br. 3-4 (1975), str. 7-17.
4. Pitanja raščlanjivanja riječi s posebnim strukturnim karakteristikama, god. V, br. 1-2 (1976), str. 21-35.
5. Relativnost pojma motivisanost – rezultat kombinacije obaveznosti i proizvoljnosti smisaone veze između označitelja i označenog kod izvedenih riječi, god. VI, br. 2 (1977), str. 13-30.
6. Svojevrsna obaveznošć veze između označitelja i označenog kod izvedenih riječi, god. VII, br. 3 (1978), str. 31-39.

BABIĆ, Stjepan

1. Tvorba imenica sufiksima na -(a)k, god. VII, br. 4 (1978), str. 19-26.

BAOTIĆ, Josip

1. Uz treće izdanje *Pravaca u lingvistici* Milke Ivić, god. IV, br. 3-4 (1975), str. 83-91.

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

2. Malik I. Mulić, *Osnove ruske akcentologije (akcenat riječi sa deklinacijom)* (Sarajevo, 1974), god. IV, br. 3-4 (1975), str. 101-107.
3. Književnojezička politika i jezičko planiranje, god. VII, br. 2 (1978), str. 17-29.
4. Iz problematike veza *enklitičkih* oblika ličnih zamjenica sa prijedlozima, god. VIII, br. 2 (1979), str. 5-16.
5. O normi i nekim nekodificiranim izrazima u našem jeziku, god. IX, br. 1 (1980), str. 19-29.

BJELICA, Nevenka

1. Sinhronija, dijahronija i panhronija, god. VII, br. 2 (1978), str. 53-63.
2. Teškometalni zvuk na dugosvirajućoj ploči, god. X, br. 4 (1981), str. 21-26.

BRABCOVÁ, Radoslava

1. O istraživanju urbanog govora u Čehoslovačkoj, god. II, br. 1-2 (1973), str. 51-57.

BUDAGOV, R. A.

1. Kako se ljudi odnose prema književnom jeziku (preveo Bogdan L. Dabić), god. V, br. 1-2 (1976), str. 73-87.

ČEDIĆ, Ibrahim

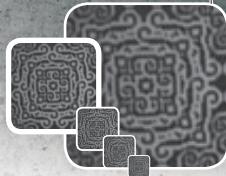
1. Milija Stanić, Damnjan Morača, *Jezičko-pravopisni savetnik* (Rad, Beograd, 1981), god. X, br. 3 (1981), str. 51-55.

ĆERIĆ, Snježana

1. Iz mikrotoponimije Podveležja, god. VIII, br. 4 (1979), str. 43-46.

ĆORIĆ, Božo

1. Nomina agentis na - lica s posebnom nijansom značenja, god. VII, br. 1 (1978), str. 24-32.

2. Tvorba naziva za ženska bića u južnoslavenskim jezicima, god. VIII, br. 3 (1979), str. 31-41.
3. Imenički sufiksi s inicijalnim Č, god. X, br. 4 (1981), str. 15-18.

DABIĆ, Bogdan

1. Sufiksna izvođenja kod muslimanskih imena, god. VI, br. 2 (1977), str. 43-50.
2. Bohuslav Havranek (1893-1978), In memoriam – U spomen, god. VIII, br. 2 (1979), str. 59-61.
3. Latinski elementi u srpskohrvatskom književnom jeziku, god. VIII, br. 3 (1979), str. 17-29.
4. Sloj turcizama u leksici *Gorskog vijenca* Petra II Petrovića Njegoša, god. IX, br. 3 (1980), str. 7-21.

DABIĆ, Bogdan L.

1. Jezička norma, sredina i kultura govora, god. I, br. 3-4 (1972), str. 89-95.
2. Polusloženice u Surepovom prevodu *Slova o Polku Igorovu*, god. II, br. 1-2 (1973), str. 73-81.
3. Issledovanija po serbohorvatskomu jazyku, god. II, br. 1-2 (1973), str. 134-150.
4. O mogućnostima transkripcije sa slovenskih jezika koji se služe latinicom, god. II, br. 3-4 (1974), str. 59-68.
5. Petar Skok, *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, god. II, br. 3-4 (1974), str. 79-85.
6. Slavizmi u rumunskom jeziku i njihov značaj za proučavanje istorije slovenskih jezika, god. IV, br. 3-4 (1975), str. 17-35.
7. P. A. Dmitriev, G. I. Safronov, *Iz istorii russko-jugoslavijanskih literaturnykh i načnykh svjazej*, god. VII, br. 1 (1978), str. 58-65.
8. Grčki elementi u srpskohrvatskom književnom jeziku, god. VIII, br. 1 (1979), str. 21-35.

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

9. Zbornik radova povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića, god. IX, br. 1 (1980), str. 53–59.
10. Prof. dr. Malik Mulić, In memoriam, god. IX, br. 4 (1980), str. 61–63.
11. Strane riječi kao elemenat govorne (ne)kulture, god. X, br. 1 (1981), str. 37–45.
12. Pozajmice ruskog porijekla u srpskohrvatskom jeziku, god. X, br. 3 (1981), str. 7–25.

DALMACIJA, Stevo

1. Knešpolje, Knežpolje ili Knež-polje?, god. X, br. 2 (1981), str. 43–49.

DOKUMENTI

1. Statut i program Saveza društava za primjenjenu lingvistiku Jugoslavije, god. VII, br. 2 (1978), str. 65–77.

DONE, Aleksandar

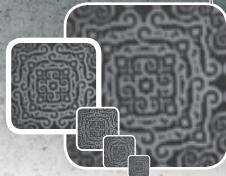
1. Problemi transkripcije ruskih vlastitih imena u našem jeziku i prijedlozi za njihovo rješenje, god. I, br. 3–4 (1972), str. 95–103.
2. E. M. Vereštagin, *Iz istorii vozniknovenija pervogo literaturnogo jazyka slavjan*, god. II, br. 1–2 (1973), str. 110–116.

DORIN, Gamulesku

1. Turcizmi – indirektne pozajmice iz srpskohrvatskog jezika u banatskim rumunjskim govorima, god. VI, br. 2 (1977), str. 3–11.

GABRIĆ, Darija

1. Slavko Vukomanović, *Jezik Stipana Markovca Margitića*, god. I, br. 3–4 (1972), str. 131–134.
2. Josip Vončina, *Analize starih hrvatskih pisaca* (Čakavski sabor, Split, 1977. god.), god. VIII, br. 3 (1979), str. 45–50.

GABRIĆ-BAGARIĆ, Darija

1. Irena Grickat, *Aktuelni jezički i tekstološki problemi u starih srpskim cirilskim spomenicima*, god. II, br. 3-4 (1974), str. 87-92.
2. Dušanka Ignjatović, *Jezik štampanih djela Jerolima Filipovića, franjevačkog pisca 18. v.*, god. IV, br. 1-2 (1975), str. 91-97.
3. Institutionum linguae illyricae Bartola Kašića i težnje ka standardizaciji jezika, god. V, br. 1-2 (1976), str. 55-69.
4. Okuka Miloš – Sava Mrkalj als Reformator der serbischen Kyrrilliza, god. V, br. 1-2 (1976), str. 87-93.
5. Jedan pokušaj jezičkog normiranja u predstandardnoj epozi (Djelovanje Bartola Kašića), god. VII, br. 2 (1978), str. 31-39.
6. Josip Vončina, *Analize starih hrvatskih pisaca*, (Čakavski sabor, Split, 1977. god.), god. VIII, br. 3 (1979), str. 45-50.
7. *Čakavske studije*, (izdavač Čakavski sabor, Split, 1978), god. VIII, br. 1 (1979), str. 53-57.
8. Josip Vončina, *Jezičko-povijesne rasprave*, god. IX, br. 2 (1980), str. 51-57.

GARIĆ, Mevlida

1. Jednakost akuzativa s nominativom ili genitivom u jednini imenica prve vrste, god. IV, br. 3-4 (1975), 35-49.

GOŠIĆ, Nevenka

1. Herta Kuna, *Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića*, god. I, br. 3-4 (1972), str. 135-137.
2. Neke činjenice iz istorije cirilskog pisma u Bosni, god. II, br. 1-2 (1973), str. 45-51.
3. Nesvakidašnji izdavački poduhvat, god. II, br. 3-4 (1974), str. 71-74.
4. Sastanak međunarodne komisije za rječnik općeslavenskog (crkvenoslavenskog) književnog jezika, god. II, br. 3-4 (1974), str. 101-104.

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

5. Jezička adaptacija grčkih ličnih imena u bosanskim evanđeljima (XIV–XV vijek), god. VIII, br. 4 (1979), str. 27–33.
6. Treća jugoslovenska onomastička konferencija, god. VIII, br. 4 (1979), str. 57–60.

GRKOVIĆ, Milica

1. Rečnik ličnih imena kod Srba, *Vuk Karadžić* (Beograd, 1977, str. 324), god. VI, br. 4 (1978), str. 47–52.

HALILOVIĆ, Senahid

1. Turcizmi u *Dervišu i smrti* Meše Selimovića (semantičke i stilске vrijednosti), god. IX, br. 4 (1980), str. 25–37.

HAVRANEK, Bohuslav

1. Teorija književnog jezika (sa češkog preveo Bogdan Dabić), god. VI, br. 1 (1977), str. 7–16.

JAHIĆ, Dževad A.

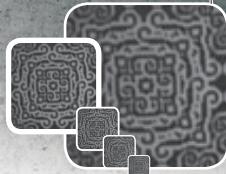
1. Ismet Smailović, *Jezik Hasana Kikića*, („Glas”, Banja Luka, 1979, str. 205), god. X, br. 2 (1981), str. 49–55.

JAKOBSON, Roman

1. O današnjem češkom čistunstvu, god. II, br. 3–4 (1974), str. 7–24.

JANKOVIĆ, Srđan

1. Transkripcija kao ortografski postupak, god. V, br. 3–4 (1976), str. 9–30.
2. Prikaz diskusije, god. V, br. 3–4 (1976), str. 93–97.
3. Nova lična imena u bosanskohercegovačkim Muslimana, god. VI, br. 4 (1977), str. 3–16.
4. Prilog izučavanju fenomena standardnojezičke varijantnosti, god. VII, br. 2 (1978), str. 5–15.
5. Onimička interpretacija dubletnih oblika naših muslimanskih imena, god. VIII, br. 4 (1979), str. 5–19.

6. IV godišnja skupština Društva za primijenjenu lingvistiku Bosne i Hercegovine, god. X, br. 3 (1981), str. 55-57.

JOVIĆ, Dušan

1. Dva tipa merenja poetske informacije, god. VII, br. 4 (1978), str. 27-38.

KARADŽA-GARIĆ, Mevlida

1. Neki metodički aspekti normiranja i standardizacije našeg jezika, god. IV, br. 1-2 (1975), str. 71-77.
2. Društvo za primijenjenu lingvistiku Bosne i Hercegovine (Prilog Statut Društva), god. VI, br. 2 (1977), str. 53-60.
3. Terminološka standardizacija (Prikaz jednog pokušaja unifikacije kod nas), god. VII, br. 2 (1978), str. 41-51.

KERŠOVA, Marijana

1. Deverbativi na -ač i -lac, god. I, br. 1-2 (1972), str. 37-47.

KOVAČEVIĆ, Miloš

1. Važan prilog sintaksi srpskohrvatskog jezika (Milorad Radovanović: Imenica u funkciji kondenzatora, Poseban otkaz iz Zbornika za filologiju i lingvistiku, knj. XX/1, 63-144, i XX/2, 81-160, Novi Sad, 1977, 162 str.), god. VIII, br. 1 (1979), str. 59-62.
2. Bihaćko savjetovanje o pravopisnoj problematici, god. VIII, br. 2 (1979), str. 53-58.
3. Milorad Radovanović, *Sociolingvistika*, god. IX, br. 2 (1980), str. 57-60.
4. Džonatan Kaler, *Sosir – osnivač moderne lingvistike* (BIGZ, XX vek, Beograd, 1980), god. IX, br. 3 (1980), str. 55-59.
5. Perspektive lingvistike („Naše teme”, 6, Zagreb, 1980, str. 916-963), god. X, br. 1 (1981), str. 55-61.
6. Atributi sa mjesnim značenjem u srpskohrvatskom standardnom jeziku, god. X, br. 2 (1981), str. 7-25.
7. Posesivne imeničko-padežne sintagme u djelima Anđelka Vučetića, god. X, br. 3 (1981), str. 25-39.

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

KOVAČIĆ, Marija

1. Izbor ličnog imena djeteta u nacionalno mješovitim brakovima u Bosni i Hercegovini, god. VI, br. 4 (1978), str. 41–46.

KREHO, Fahrudin

1. Semiologija i lingvistika, god. VI, br. 2 (1977), str. 31–40.

KUNA, Herta

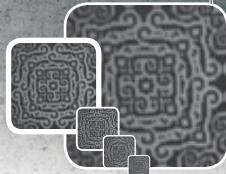
1. Štokavski u funkciji literarnog i standardnog jezika na kajkavskoj jezičkoj teritoriji, god. I, br. 1–2 (1972), str. 22–37.
2. Udio franjevačke književnosti XVIII vijeka u stvaranju literarnog jezika zapadnog srpskohrvatskog područja, god. I, br. 3–4 (1972), str. 41–63.
3. Istorija podloga varijantskih razlika srpskohrvatskog standardnog jezika, god. IV, br. 1–2 (1975), str. 19–35.
4. Književne koine u relaciji prema predstandardnim idiomima i standardnom jeziku, god. V, br. 1–2 (1976), str. 9–21.
5. Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, god. VIII, br. 1 (1979), str. 43–47.
6. Jezik bosanskohercegovačke muslimanske narodne poezije u odnosu prema standardnom jeziku, god. VII, br. 3 (1978), str. 5–29.
7. Grafijsko-ortografski uzusi iliraca i književna franjevačka tradicija u *Bosanskom prijatelju*, god. VIII, br. 3 (1979), str. 5–16.
8. Prof. dr. Marija Ančić-Obradović, In memoriam, god. VIII, br. 3 (1979), str. 57–58.

LAZNIBAT, Velimir

1. I lektori grijše, god. IX, br. 4 (1980), str. 37–49.

LEVINGER, Jasna

1. Konverzacioni čin, god. VI, br. 3 (1977), str. 43–50.

MALISZEWSKA, Zofia

1. Akademik Zdzislav Stieber (1903-1980), In memoriam, god. X, br. 1 (1981), str. 61-62.

MALIŠEVSKA-VUKOVIĆ, Z. M.

1. Witold Doroszewski (1899-1976), In memoriam, god. IV, br. 3-4 (1975), str. 117-118.

MANDIĆ, Aleksandra

1. Obrada nastavne jedinice instrumental u VIII razredu osnovne škole, god. I, br. 1-2 (1972), str. 76-80.

MARKOVIĆ, Svetozar

1. Jezični savjetnik s gramatikom, god. I, br. 1-2 (1972), str. 80-91.
2. Dva rječnika na realizaciji rumunski i srpskohrvatski jezik, god. II, br. 1-2 (1973), str. 103-110.
3. O jednom srpskohrvatsko-engleskom rječniku namijenjenom američkim studentima, god. II, br. 1-2 (1973), str. 131-134.
4. Kolebanja u normi srpskohrvatskog standardnog jezika, god. V, br. 1-2 (1976), str. 35-55.
5. Jedno životno djelo, god. IV, br. 1-2 (1975), str. 85-91.
6. Jezički savjeti, god. II, br. 3-4 (1974), str. 95-98.
7. Jezičke pouke, god. IV, br. 1-2 (1975), str. 97-102.
8. Jezičke pouke, god. IV, br. 3-4 (1975), str. 111-117.
9. Jezičke pouke, god. V, br. 1-2 (1976), str. 99-102.
10. Jezičke pouke, god. VI, br. 1 (1977), str. 73-75.
11. Jezičke pouke, god. VI, br. 2 (1977), str. 63-65.
12. Jezičke pouke, god. VI, br. 3 (1977), str. 61-65.
13. Jezičke pouke, god. VII, br. 1 (1978), str. 66-71.
14. Jezičke pouke, god. VII, br. 4 (1978), str. 53-55.
15. Osrvt na upotrebu zareza u sredstvima javnog informisanja, god. IX, br. 3 (1980), str. 33-43.

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

MARKOVIĆ, Svetozar B.

1. Morfološka adaptacija imenica stranog porijekla sa sufiksom -ist u srpskohrvatskom jeziku, god. I, br. 3-4 (1972), str. 25-41.

MARTINOVIC, Juraj

1. Prva knjiga Rječnika slovenačkog književnog jezika, god. I, br. 1-2 (1972), str. 91-92

MATEŠIĆ, Josip

1. U povodu obrade i izdavanja dvaju frazeoloških rječnika, god. VII, br. 1 (1978), str. 4-15.

MATHESIUS, Vilém

1. O zahtjevu stabilnosti u književnom jeziku, god. II, br. 1-2 (1973), str. 7-21.

MIHAJLOVIĆ, Velimir

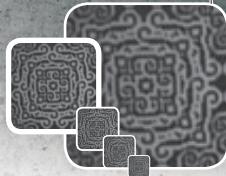
1. Iz problematike naših purizama XVIII i XIX veka, god. VIII, br. 1 (1979), str. 13-19.
2. Iz naše kulinarije, god. IX, br. 4 (1980), str. 7-25.

MIKEŠ, Melanija

1. Kompjuterska obrada lingvističkih podataka – dosadašnji rezultati, potrebe i perspektive god. VII, br. 1 (1978), str. 50-58.

MILIĆEVIĆ, Blažo

1. Kultura izražavanja – nastava književnosti – nastava jezika (međusobni odnosi), god. IV, br. 1-2 (1975), str. 57-71.
2. Jezička kolebanja, god. IV, br. 3-4 (1975), 91-101.
3. Razvijanje govorne kulture učenika i jezik udžbenika za osnovnu školu, god. VI, br. 1 (1977), str. 31-39.
4. Savjetovanje o jeziku udžbenika, god. VI, br. 1 (1977), str. 61-64.

5. Sabito kazivanje i jasnoća stila, god. VII, br. 4 (1978), str. 47–50.

MILIDRAGOVIĆ, Milica

1. Nova redakcija Glišićevog prevoda *Mrtvih duša*, god. I, br. 1–2 (1972), str. 64–76.

MILINKOVIĆ, Milovan

1. Gramatika savremenog ruskog književnog jezika, god. I, br. 3–4 (1972), str. 138–141.

MILOŠEVIĆ, Ksenija

1. Neki aspekti semantičkog odnosa konstrukcija *pasivne* (sa trpnim pridjevom) i *refleksivne* u savremenom srpsko-hrvatskom jeziku, god. I, br. 3–4 (1972), str. 63–89.
2. Intransitivnost, refleksivna konstrukcija rečenice i pasivna dijateza, god. II, br. 1–2 (1973), str. 29–41.
3. Takozvana predikatska rečenica, god. II, br. 3–4 (1974), str. 37–45.
4. Prikaz Trebinjskog savjetovanja, god. VI, br. 1 (1977), str. 43–59.
5. Forma predikata i semantički tip rečenice, god. VII, br. 4 (1978), str. 3–18.
6. Akademiku prof. dr. Jovanu Vukoviću, In memoriam, god. VIII, br. 1 (1979), str. 3–9.
7. Trideset godina Odsjeka za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Sarajevu, god. IX, br. 4 (1980), str. 49–61.

MINOVIĆ, Milivoje

1. Za standardizaciju školske terminologije (Na primjerima srpskohrvatske gramatičke terminologije), god. IV, br. 3–4, (1975), 49–61.
2. O lingvističkim osnovama kulture izražavanja, god. VI, br. 1 (1977), str. 17–30.

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

3. O adjektivima (i adverbima) u obliku glagolskog priloga sadašnjeg u savremenom srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom književnom jeziku, god. VII, br. 3 (1978), str. 49–78.

MIŠESKA-TOMIĆ, Olga

1. Razmišljanja o mestu sintakse u jezičkom opisu, god. VII, br. 4 (1978), str. 41–46.
2. O gramatičkim jedinicama, funkcijama, kategorijama i klasama, god. IX, br. 3 (1980), str. 21–33.

MOGUŠ, Milan

1. O nastanku kompjutorskih konkordancija i njihovoj upotrebi pri analizi teksta, god. VI, br. 3 (1977), str. 5–18.

MULIĆ, Malik I.

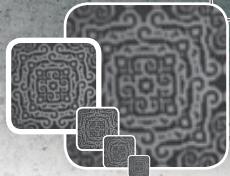
1. Neka pitanja saodnosa ruskoga i srpskohrvatskoga akcenta, god. IV, br. 1–2 (1975), str. 35–47.
2. Neka pitanja srpskohrvatskog i ruskog akcenta (Podudarnosti i nepodudaranja) god. IV, br. 3–4, (1975), 61–71.
3. O naglasku imenica koje se tvore pomoću sufiksa /-ьba/ -ba, god. VIII, br. 2 (1979), str. 17–28.
4. Za makedonskiot jazik - izd. Instituta za makedonski jezik „Krstе Misirkov“, Skopje, 1978, (Posebna izdanja, knj. 11, str. 95), god. VIII, br. 2 (1979), str. 47–52.

NOVAKOVIĆ, Nevenka

1. Varijacije refleksa glasa jata u antroponimima na ijekavskom govornom području, god. VI, br. 4 (1978), str. 35–39.

OKUKA, Miloš

1. Prilog poznавању новије literature о нашем standardном jeziku, god. I, br. 3–4 (1972), str. 103–121.
2. Jezik, čovjek i lingvistika, god. II, br. 1–2 (1973), str. 110–116.
3. Milivoj Pavlović, *Govor Janjeva*, god. II, br. 3–4 (1974), str. 75–77.

4. Milan Moguš, *Antun Mažuranić*, (Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978, 54 str.), god. VIII, br. 1 (1979), str. 49–52.
5. Pridjevi tvoreni od prezimena na –ski u standardnom srpskohrvatskom jeziku, god. X, br. 1 (1981), str. 7–13.
6. O varijantama jedne imenice, god. X, br. 3 (1981), str. 39–45.
7. Deset godina jednog dokumenta o književnojezičkoj politici u Bosni i Hercegovini, god. X, br. 4 (1981), str. 29–32.
8. /i Ljiljana Stančić, Miloš Kovačević/, Bibliografija radova u lingvističkim časopisima Bosne i Hercegovine, god. X, br. 4 (1981), str. 33–61.

OSIPOV, Vladimir

1. Pojave nekoliko prevoda sa ruskog jezika, god. II, br. 1–2 (1973), str. 81–103.

PAPONJA, Srećko

1. Poimeničena skraćenica *Šipad* u korelativno-relativnom doticaju sa drugim imenicama, god. IX, br. 3 (1980), str. 43–51.

PECO, Asim

1. Iz naše toponomastičke problematike, god. VII, br. 1 (1978), str. 32–37.

PEŠIKAN, Mitar

1. O načelima transkripcije imena iz jezika s kojima nismo bili u neposrednom dodiru, god. V, br. 3–4 (1976), str. 31–39.
2. Uz vlastiti referat i druge referate o transkripciji tuđih imena, god. V, br. 3–4 (1976), str. 97–101.

PUDIĆ, Ivan

1. Gotski jezik – Istorija grammatika, god. II, br. 1–2 (1973), str. 128–131.

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

PUJIĆ, Sava

1. V. Mihajlović, G. Vuković, *Srpskohrvatska leksika ribarstva* (Institut za lingvistiku u Novom Sadu, 1977), god. VIII, br. 2 (1979), str. 41–45.
2. Srpskohrvatska antroponomija pčelarskog porijekla, god. VIII, br. 4 (1979), str. 43–46.
3. Jezik udžbeničkih tekstova u svjetlu naše književnojezičke politike, god. IX, br. 2 (1980), str. 43–51.

RADOVANOVIĆ, Milorad

1. Language and social context (Jezik i društveni kontekst), god. I, br. 3–4 (1972), str. 125–130.

RAOS, Josip

1. Iz makedonskog književnog nasljeđa, god. IV, br. 3–4 (1975), str. 107–111.

RESULOVIĆ, Zulfikar

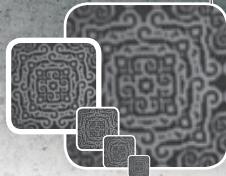
1. O izgovoru i pisanju nekih turcizama u srpskohrvatskom jeziku, god. V, br. 3–4 (1976), str. 85–90.

RIĐANOVIĆ, Midhat

1. O jezičkom normiranju (kod nas) u svjetlu moderne lingvistike, god. I, br. 1–2 (1972), str. 7–22.
2. Jezik kao štediša – zakon jezičke ekonomičnosti, god. IX, br. 1 (1980), str. 29–41.
3. Jezik kao dobar domaćin – redundancija u ljudskom jeziku, god. X, br. 1 (1981), str. 29–37.
4. Upotreba zavisnih veznika *što* i *da* osvijetljena pojmom presuzozicije, god. X, br. 4 (1981), str. 7–13.

SIMIĆ, Brigit

1. /i Radoje Simić/, Sistem afrikata u srpskohrvatskom književnom jeziku, god. IX, br. 2 (1980), str. 7–23.

SIMIĆ, Radoje

1. Reč kao lingvistička jedinica, god. VII, br. 1 (1978), str. 16–24.
2. Skraćenice – njihova struktura, grafija i govorna reprodukcija, god. VIII, br. 2 (1979), str. 29–37.
3. O nekim problemima srpskohrvatske fonologije, god. IX, br. 1 (1980), 7–19.

SMAILOVIĆ, Ismet

1. Pisanje naših i tuđih imena orijentalnog porijekla, god. V, br. 3–4 (1976), str. 41–56.
2. Prilagođavanje muslimanskih imena orijentalnog porijekla našem jeziku, god. VI, br. 3 (1977), str. 19–30.
3. Lična imena neorientalnog porijekla u bosanskohercegovačkih Muslimana, god. VI, br. 4 (1978), str. 17–25.
4. Književnojezička politika i jezičke norme, god. IX, br. 2 (1980), str. 35–43.
5. putevi ka standardizaciji bosanskog jezika, god. XXI, br. 2 (2003), str. 98–103.

STANČIĆ, Ljiljana

1. Jedan pokušaj unifikacije gramatičke terminologije, god. X, br. 1 (1981), str. 13–29.
2. Ivan Klajn, *Jezik oko nas* (Nolit, Beograd, 1980), god. X, br. 3 (1981), str. 45–51.

STOBERSKI, Sigmund (POLJSKA)

1. Naučna i tehnička terminologija (prevela prof. Milka Mlinović), god. IV, br. 1–2 (1975), str. 47–57.

ŠIMUNDIĆ, Mate

1. O etimologiji nekih frekventnih imena, god. VII, br. 1 (1978), str. 38–44.
2. Značenje glagola ženiti i ženiti se, god. VII, br. 1 (1978), str. 44–49.

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

3. Osobno ime i jedan oblik njegove neutralizacije, god. VIII, br. 1 (1979), str. 37–40.

ŠIPKA, Milan

1. Sastavljeno i rastavljeno pisanje skraćenica, god. IV, br. 1–2 (1975), str. 77–85.
2. O pisanju prijedloga uz zamjeničke i priloške složenice s riječicma *ni* i *i*, god. IV, br. 3–4 (1975), 71–83.
3. Toponimijska i antroponijska istraživanja u Bosni i Hercegovini, god. VI, br. 4 (1978), str. 27–33.
4. Ostvarivanje književnojezičke politike i jezička kultura u sredstvima informisanja u Bosni i Hercegovini, god. IX, br. 1 (1980), str. 41–53.
5. Savremena srpskohrvatska standardnojezička norma u svjetlu jezičke i društvene stvarnosti u BiH, god. IX, br. 2 (1980), str. 23–35.

ŠONJE, Šimun

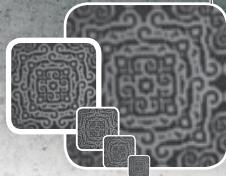
1. Struktura silabe u grčkom i latinskom s osvrtom na hrvatskosrpski jezik, god. II, br. 1–2 (1973), str. 57–73.
2. Starogrčka imena i riječi u hrvatskosrpskom jeziku, god. V, br. 3–4 (1976), str. 77–84.

TANASIĆ, Sreto

1. Naš jezik u praksi (Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Priručnici 2, 1979), god. IX, br. 3 (1980), str. 51–55.
2. Kontrastivno izučavanje ruskog i srpskohrvatskog jezika, god. VIII, br. 3 (1979), str. 51–55.

TOPIĆ, Emina

1. Mišljenja slušalaca o kulturi govora radio i televizijskih spikeri, voditelja i novinara, god. X, br. 1 (1981), str. 45–55.

TOŠOVIĆ, Branko

1. Rusizmi u našem publicističkom stilu, god. X, br. 2 (1981), str. 35-43.

VALJEVAC, Naila

1. Antroponimi i akcenat na primjeru govora visočkih Muslimana, god. VIII, br. 4 (1979), str. 47-53.

VALJEVAC-HEBIB, Naila

1. Branko Vuletić, *Gramatika govora*, (Grafički zavod Hrvatske, Biblioteka Teka, Zagreb 1980), god. X, br. 2 (1981), str. 55-59.

VESELINOVIĆ, Dimitrije

1. O srpskohrvatskim-hrvatskosrpskim neodređenim zamjenicama tipa NEKO (NETKO) i tipa KO (TKO), god. V, br. 1-2 (1976), str. 69-73.
2. O shvatanju predikata u knjizi *Savremeni srpskohrvatski jezik II* Mihaila Stevanovića, god. X, br. 2 (1981), str. 25-35.

VESKU, Viktor

1. Prilog proučavanju rumunskih pozajmnica u srpskohrvatskom jeziku, god. II, br. 1-2 (1973), str. 41-45.

VUJIČIĆ, Dragan

1. Sve naglašeniji interes za onomastiku i u Jugoslaviji (Povodom Druge jugoslovenske onomastičke konferencije), god. VI, br. 4 (1978), str. 53-63.

VUJIČIĆ, Dragomir

1. Antroponimi (patronimici) u nomenklaturi naziva voda u lijevom slivu Drine, god. VIII, br. 4 (1979), str. 21-26.

KNJIŽEVNI JEZIK 25/I-2

VUJOVIĆ, Nada

1. Liga mladih lingvista, god. VI, br. 1 (1977), str. 65–69.

VUKOVIĆ, Jovan

1. Srpskohrvatska književna akcentuacija i funkcionalnost akcenata i kvantiteta, god. I, br. 1–2 (1972), str. 47–64.
2. Pristup kompleksnijoj stilističkoj analizi srpskohrvatskoga stihovanog izraza, god. I, br. 3–4 (1972), str. 7–25.
3. Sintaksička sinonimika i njen značaj za opću teoriju jezika, god. II, br. 1–2 (1973), str. 21–29.
4. Uloga sloganne intonacije u strukturiranju srpskohrvatskog stiha, god. II, br. 3–4 (1974), str. 25–36.

VUKOVIĆ, Nenad

1. Prevođenje stranih naziva, transkripcija i transliteracija, god. V, br. 3–4 (1976), str. 71–76.
2. Semantičke vrijednosti riječi pleme u slovenskim jezicima, god. VII, br. 3 (1978), str. 41–48.

VUKOVIĆ, Z.

1. Južnoslavenska filologija u Krakovu, god. V, br. 1–2 (1976), str. 93–99.

UPUTA AUTORIMA

Radovi trebaju biti pisani u standardnom formatu A4 (prored 1,5 Times New Roman, veličina slova 12). Napomene i fusnote stoje na dnu stranice a ne na kraju teksta i pišu se proredom 1. Rad ne treba prelaziti više od 15 kartica teksta. Radovi trebaju biti autorski lektorisani.

Rukopis treba sadržavati sljedeće dijelove:

Naslovna stranica: *ime i prezime autora, ustanova u kojoj autor radi, adresa, e-mail adresa, naslov rada, podnaslov rada.*

Prva stranica i dalje: *naslov; (podnaslov); sažetak* koji se piše na jeziku na kojem je rad napisan; *ključne riječi* na jeziku na kojem je rad napisan; *integralni dio teksta; zaključak* koji se piše na kraju integralnog dijela teksta i to na jeziku na kojem je rad napisan; *popis citiranih izvora i literature.* Na kraju teksta, prije popisa izvora i literature, na engleskom jeziku pišu se: *naslov, sažetak i ključne riječi.*

Poželjno je da rad, ukoliko ima potrebe, bude razvrstan po pojediniim poglavljima i odjeljcima, radi cjelovitosti i preglednosti. Naslov se piše velikim slovom, a poglavlja i odjeljci pišu se malim masnim slovima, s tim da se naslov piše veličinom 14, a ostala poglavlja i odjeljci fontom 12.

Navodi i citati u radu sastoje se od prezimena autora i godine objavljanja te broja stranice, iako se nekad broj stranice može izostaviti, ukoliko je to irelevantno, i to sve u zagradama, npr. (Bourdieu 1992) ili (Bourdieu 1992: 158), odnosno, ako je prezime autora integrirani dio teksta, onda se piše npr. ...Bourdieu (1992: 158). Kraći citati (do četiri reda) navode se otvorenim i zatvorenim navodnim znacima, a ako je u pitanju citat duži od četiri reda, onda se citat oblikuje kao poseban odlomak, odvojen praznim redom od ostatka teksta, uvučeno i kurzivom, bez navodnih znakova, radi uočljivosti. Fusnote se ostavljaju za naknadne i dodatne informacije, a ne za bibliografske potrebe.

Popis izvora i literature piše se na novoj stranici, abecednim redom prema prezimenima, svaka jedinica u novom redu, ime autora može se pisati punim oblikom ili dati inicijal – bitno je biti konzistentan u navođenju. Ako je u jednoj godini objavljeno više radova istog autora, onda se uz godinu izdavanja piše i malo slovo, npr. (2001, 2001a); ako je u pitanju citat iz djela nekog časopisa, ili ako je u pitanju citat u kojem je više autora, onda postoji specifičniji princip navođenja bibliografskih podataka. Naslovi knjiga i časopisa pišu se kurzivom, s citirani članci iz časopisa pišu se pod znacima navoda, npr.

Bourdieu, Pierre (1992): *Što znači govoriti*, Biblioteka Psiha, Zagreb
Beaugrande, R. de, Dressler, W. (1981): *Introduction to Text Linguistics*, Longman, London

Šator, Muhamed (2004): „Transmutacija srednjovjekovnog jezika u Kamenom spavaču”, *Književni jezik*, 22/1-2, 110-122

PODACI O AUTORIMA

Mehmed Kardaš: mehmed.kardas@izj.unsa.ba,
Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu

Indira Šabić: indirasmajlovic@yahoo.com,
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

Haris Čatović: haris.catovic@izj.unsa.ba,
Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu

Alen Kalajdžija: alen.kalajdzija@izj.unsa.ba,
Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu

Adnan Kadrić: adkadric@gmail.com,
Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu

Sumeja Kapo: k.sumeja@gmail.com

Ivana Tomic: ivana.tomic@izj.unsa.ba,
Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu

Alisa Mahmutović: alisamahmutovic77@gmail.com,
Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu

Aida Kršo: aida.krso@izj.unsa.ba,
Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu

Jasmin Hodžić: jasmin.hodzic@unmo.ba,
Mašinsko-saobraćajna škola, Mostar

Mirjana Popović: mirjana.popovic@bih.net.ba,
Fakultet humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“
u Mostaru

Objavljivanje ove publikacije finansijski su potpomogli:

- Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke -
- Fondacija za izdavaštvo Sarajevo -